

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Studium porównawcze ekwiwalencji polskiego czasu przeszłego czasowników o aspekcie niedokonanym i czasów przeszłych w języku francuskim

Author: Magdalena Karolak

Citation style: Karolak Magdalena. (2011). Bogusława Studium porównawcze ekwiwalencji polskiego czasu przeszłego czasowników o aspekcie niedokonanym i czasów przeszłych w języku francuskim. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

MAGDALENA KAROLAK

**STUDIUM PORÓWNACZE EKWIWALENCJI
POLSKIEGO CZASU PRZESZŁEGO
CZASOWNIKÓW O ASPEKCIE NIEDOKONANYM
I CZASÓW PRZESZŁYCH W JĘZYKU
FRANCUSKIM**

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Wiesława Banysia

UNIwersytet Śląski 2011

SPIS TREŚCI

Wstęp	1
-------------	---

Rozdział 1. Opozycje między czasami przeszłymi w języku francuskim	4
---	----------

1.1. Rodzaje opozycji	4
------------------------------------	----------

1.1.1. Aspekt i czas w teorii Gustava Guillaume'a	4
---	---

1.1.2. Francuskie czasy przeszłe w systemie Hansa Reichenbacha	8
--	---

1.1.3. Opozycja imparfait / passé simple – zarys zagadnienia	11
--	----

1.1.4. Krytyka aspektualnego ujęcia opozycji passé simple i imparfait	14
---	----

1.1.5. Przypadki temporalnej wymienności form imparfait i passé simple	15
--	----

1.2. Opozycja passé composé / passé simple i imparfait: zagadnienia szczegółowe ...	16
--	-----------

1.2.1. Opozycja: aspekt dokonany i niedokonany	16
--	----

1.2.2. Opozycja: pierwszy plan i drugi plan	19
---	----

1.2.3. Opozycja: zdarzenie i stan	20
---	----

1.2.4. Opozycja: zdarzenie planowane a zdarzenie zakończone	21
---	----

1.2.5. Opozycja: temps relatif a temps absolu	22
---	----

1.2.6. Opozycja: konsekwencja a przyczyna	23
---	----

1.2.7. Podsumowanie opozycji czasów dokonanych i imparfait	24
--	----

1.3. Opozycja passé simple i passé composé	24
---	-----------

1.3.1. Opozycja temporalna: Jean-Marc Luscher i Bertrand Sthioul.....	24
---	----

1.3.2. Analiza tekstualna czasów gramatycznych: Émile Benveniste oraz Harald Weinrich	29
---	----

1.3.3. Zabiegi stylistyczne	32
-----------------------------------	----

1.4. Opozycja między plus-que-parfait a passé composé, passé simple i imparfait	34
---	-----------

1.5. Charakterystyka poszczególnych czasów przeszłych	35
--	-----------

1.5.1. Imparfait	35
------------------------	----

1.5.2. Passé composé	40
----------------------------	----

1.5.3. Passé simple	41
---------------------------	----

1.5.4. Plus-que-parfait	44
-------------------------------	----

1.6. Podsumowanie.....	44
-------------------------------	-----------

Rozdział 2. Relacje między czasami gramatycznymi w języku francuskim i w języku polskim.....	46
---	-----------

2.1. Aspekt jako problem badawczy	46
2.2. Aspekt – zarys historyczny	47
2.3. Problem aspektu w języku francuskim i polskim	48
2.4. Metody badania aspektu: semazjologia	53
2.4.1. Aspekt i Aktionsart	57
2.4.2. Kategorie czasowników według Zeno Vendlera	58
2.4.3. Aspekt i Aktionsart w języku polskim.....	60
2.4.4. Aspekt i Aktionsart w języku francuskim.....	64
2.4.5. Języki słowiańskie i romańskie w koncepcji semazjologicznej - podsumowanie .	66
2.5. Polemika z założeniami metody semazjologicznej	68
2.5.1. Założenia onomazjologii	70
2.5.2. Teorie onomazjologiczne: przykład teorii aspektu Marc’a Wilmet.....	72
2.6. Sposoby wyrażania aspektu w języku polskim i francuskim – porównanie	75
2.6.1. System czasów gramatycznych	75
2.6.2. Peryfrazy czasownikowe	79
2.6.3. Środki leksykalne	81
2.6.4. Kontekst zdania	83
2.6.5. Środki morfologiczne	85
2.7. Podsumowanie: polemika z dotychczasowymi osiągnięciami onomazjologii	87

Rozdział 3. Semantyczna teoria aspektu Stanisława Karolaka i jej implikacje dla tłumaczenia czasu przeszłego niedokonanego w języku polskim na język francuski.....89

3.1. Wstępny zarys problematyki	89
3.2. Krytyka semazjologii	90
3.3. Założenia sematycznej teorii aspektu Stanisława Karolaka	91
3.4. Definicja aspektu według Stanisława Karolaka	93
3.4.1. Rodzaje opozycji aspektualnych.....	95
3.4.2. Konfiguracje polimorfemiczne	99
3.4.2.1. Konfiguracje inchoatywna i rezultatywna	101
3.4.2.2. Konfiguracja limitatywna	103
3.4.2.3. Konfiguracje perfekcyjne	103

3.4.2.4. Konfiguracja potencjalno - habitualna.....	104
3.4.2.5. Konfiguracja teliczna i telicznie - limitatywna.....	105
3.5. Implikacje teorii aspektu Stanisława Karolaka dla tłumaczenia polskich czasowników niedokonanych na język francuski	106
3.5.1. Czas przeszły niedokonany w języku polskim, a czasy przeszłe w języku francuskim	107
3.5.1.1. Konfiguracja trójaspektowa teliczna	107
3.5.1.2. Konfiguracja biaspektowa limitatywna	108
3.5.1.3. Konfiguracja biaspektowa iteratywna lub habitualna	109
3.5.2. Możliwości kombinatoryczne semantemów i gramemów wraz z ich wartościami aspektualnymi	109
3.5.3. Aspekt w kontekście zdania	111
3.6. Podsumowanie	113

Rozdział 4. Sposoby użycia polskich czasowników niedokonanych o znaczeniu faktycznym i aktualnym w czasie przeszłym oraz problemy ich tłumaczenia na język francuski

4.1. Definicja użycia faktycznych	115
4.2. Klasy podziału form niedokonanych czasowników faktycznych w czasie przeszłym	116
4.2.1. Definicja znaczeń ogólnych i szczegółowych	117
4.2.2. Rozróżnianie znaczeń ogólnych i szczegółowych – problemy	118
4.3. Podział znaczeń czasowników ze względu na intencję formy niedokonanej.....	120
4.3.1. Czasowniki niedokonane z intencją dokonaną	121
4.3.2. Formy niedokonane czasowników z intencją dokonaną – warunki użycia	124
4.3.2.1. Ujęcie Aleksandra W. Bondarki	125
4.3.2.2. Ujęcie Andrzeja Bogusławskiego	125
4.4. Metoda badania.....	126
4.4.1. Opis form niedokonanych czasowników punktowych używanych z intencją dokonaną	127
4.4.2. Faktyczne użycia osiągnięć	131
4.4.3. Faktyczne użycia dokonań	132
4.4.4. Faktyczne użycia procesów	134
4.5. Tłumaczenie form niedokonanych z intencją dokonaną na język francuski.....	136
4.5.1. Konsekwencje podziału znaczeń czasowników na ogólne i szczegółowe dla tłumaczenia	137
4.5.1.1. Tłumaczenie znaczeń szczegółowych przez passé composé	139
4.5.1.2. Tłumaczenie znaczeń szczegółowych przez passé composé i passé simple.....	139

4.5.2. Tłumaczenie czasowników punktowych na język francuski – problemy	141
4.5.3. Tłumaczenie osiągnięć na język francuski – problemy	143
4.5.4. Tłumaczenie dokonań na język francuski – problemy	146
4.5.5. Tłumaczenie czasowników niedokonanych z intencją dokonaną przez imparfait	148
4.6. Czasowniki niedokonane bez intencji dokonanej	149
4.6.1. Opis stanów	150
4.6.2. Tłumaczenie stanów na język francuski – problemy	150
4.7. Znaczenie aktualne czasowników niedokonanych w czasie przeszłym	154
4.7.1. Kategoria czasowników aktualnych – ograniczenie użycia	157
4.7.2. Typy czasowników o znaczeniu aktualnym	158
4.7.3. Ujęcie znaczenia aktualnego w tradycji językoznawstwa francuskiego.....	160
4.7.4. Tłumaczenie czasowników o znaczeniu aktualnym na język francuski.....	164
4.8. Podsumowanie	167
Rozdział 5. Szczegółowe reguły tłumaczenia.....	168
5.1. Odpowiedniość polskiego czasu niedokonanego i imparfait	168
5.1.1. Habitualność w przeszłości.....	169
5.1.1.1. Okoliczniki cykliczne	170
5.1.1.2. Okoliczniki wskazujące na równoczesność dwóch lub więcej czynności	171
5.1.1.3. Czasowniki habitualne.....	172
5.1.1.4. Tłumaczenie habitualności w kontekście przysłówków zwyczaju	172
5.1.2. Iteratywność.....	174
5.1.3. Narastanie czynności	175
5.1.4. Cecha stała.....	176
5.2. Tłumaczenie polskiego czasu niedokonanego w kontekście okoliczników czasu: zarys różnic między tłumaczeniem przez passé composé, imparfait i passé simple	186
5.2.1. Iteratywność, zwyczaj i frekwencja: rozróżnienie.....	186
5.2.2. Wyrażenia frekwencji: problem tłumaczenia	188
5.2.2.1. Użycie przysłówków częstotliwości na przykładzie przysłówków <i>często</i> i <i>rzadko</i>	189
5.2.2.2. Użycie przysłówków <i>zawsze</i> i <i>nigdy</i>	192
5.2.3. Okoliczniki presupozycyjne <i>już</i> i <i>jeszcze</i>	195
5.2.4. Interwały zamknięte z lewej strony, a otwarte z prawej strony.....	198
5.2.5. Lokalizatory temporalne i kwantyfikatory: porównanie	202
5.3. Ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i czasów dokonanych	205
5.3.1. Rodzaje przedziałów czasowych	207
5.3.2. Kwantyfikatory	210
5.3.3. Kwantyfikatory krotności ograniczonej.....	211
5.3.4. Ograniczenie przedziału zdarzenia przez kontekst zdania.....	215
5.3.5. Tłumaczenie przez passé composé	217

5.3.6. Ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i plus-que-parfait	218
5.4. Prawdy ogólne.....	221
5.5. Podsumowanie	223

Rozdział 6. Uwagi końcowe: Problemy w tłumaczeniu czasowników niedokonanych na język francuski.....226

6.1. Czasowniki teliczne o rezultacie niekoniecznym.....	226
--	-----

6.2. Czasowniki niedokonane z anulowaniem rezultatu	230
---	-----

6.3. Tłumaczenie negacji czasowników z kategorii osiągnięć o znaczeniu szczegółowym.....	231
--	-----

6.4. Dodatkowe konotacje formy niedokonanej czasownika.....	232
---	-----

ZAKOŃCZENIE

235

BIBLIOGRAFIA

238

SPIS TABEL I FIGUR

TABELE

Tabela 1.1. Opozycje między <i>passé simple</i> i <i>imparfait</i> w ujęciu C. Vettera	13
Tabela 1.2. Podstawowe opozycje semantyczne czasów gramatycznych wg. J.-P. Desclés'a i Z. Guentchévy	20
Tabela 1.3. Porównanie terminologii typów <i>passé composé</i>	25
Tabela 1.4. Porównanie kategorii <i>histoire</i> i <i>discours</i> wg. E. Benveniste'a	29
Tabela 1.5. Porównanie kategorii <i>commentaire</i> i <i>récit</i> wg. H. Weinricha	31
Tabela 2.1. Opozycje aspektu <i>accompli</i> i <i>inaccompli</i> w języku francuskim	51
Tabela 2.2. Porównanie opozycji aspektualnych czasownika <i>czytać</i>	52
Tabela 2.3. Porównanie kategorii aspektu i Aktionsartu	58
Tabela 2.4. Charakterystyka kategorii rodzajów czynności wg. Z Vendlera	59
Tabela 2.5. Wartości aspektualne czasów gramatycznych wg. C. S. Smith	67
Tabela 2.6. Formy czasownikowe pary <i>pisać</i> - <i>napisać</i>	70
Tabela 2.7. Formy czasownika <i>écrire</i>	71
Tabela 2.8. Wartości aspektu dokonanego i niedokonanego w języku polskim	77
Tabela 2.9. Porównanie czasów dokonanych i niedokonanych w języku polskim i francuskim	79
Tabela 2.10. Możliwości przejścia między kategoriami semantycznymi Z. Vendlera	85
Tabela 2.11. Opozycje w systemie derywacji w języku francuskiego	86
Tabela 2.12. Sufiksy i prefiksy iteratywne w języku polskim	86
Tabela 2.13. Sufiksy iteratywne w języku francuskim	87
Tabela 3.1. Leksemy o aspekcie prostym w teorii S. Karolaka	97
Tabela 4.1. Rodzaje znaczeń faktualnych w kontekście kategorii Z. Vendlera	127
Tabela 4.2. Rodzaje użyc faktualnych	128
Tabela 4.3. Podział czasowników telicznych ze względu na rezultat	131
Tabela 4.4. Zestawienie użyc faktualnych czasowników telicznych	132
Tabela 4.5. Możliwości użyc faktualnych dokonań	133
Tabela 4.6. Zestawienie użyc faktualnych czasowników z grupy dokonań	134
Tabela 4.7. Zestawienie użyc faktualnych czasowników z grupy procesów	135
Tabela 4.8. Możliwość użycia czasowników z intencją niedokonaną	149

Tabela 4.9. Przykłady interpretacji inchoatywnej czasowników w <i>passé simple</i>	152
Tabela 4.10. Użycia aktualne w kontekście kategorii Z. Vendlera	158
Tabela 5.1. Klasyfikacja przymiotników	177
Tabela 5.2. Przykłady interpretacji czasowników o charakterze cech stałych i niestałych	179
Tabela 6.1. Podział czasowników telicznych	227

FIGURY

Fig. 1.1. Reprezentacja czasów gramatycznych na osi czasu wg. G. Guillaume'a	7
Fig. 1.2 Opozycje czasów gramatycznych wg. G. Guillaume'a	8
Fig. 1.3. Graficzna reprezentacja czasów w języku angielskim wg. H. Reichenbacha	9
Fig. 1.4. Graficzna reprezentacja czasów w języku angielskim	9
Fig. 1.5. Przykład wymienności czasów wg. A.-M. Both-Diez	27
Fig. 1.6. Francuskie czasy gramatyczne na osi czasu	34
Fig. 1.7. Graficzna reprezentacja <i>imparfait</i> wg. M. Wilmet	36
Fig. 2.1. Graficzna reprezentacja słowa <i>oiseau</i>	54
Fig. 2.2. Opozycje aspektualne w teorii M. Wilmet	73
Fig. 2.3. Aspekt kowerybalny wg. M. Wilmet	80
Fig. 3.1. Opozycje aspektualne w teorii S. Karolaka	96
Fig. 3.2. Opis konfiguracji polimorfemicznych w teorii S. Karolaka	101

WSTĘP

Zagadnieniem przewodnim niniejszej rozprawy doktorskiej jest problem ekwiwalencji czasu przeszłego w języku polskim i czasów przeszłych w języku francuskim ze szczególnym uwzględnieniem czasowników o aspekcie niedokonanym. Celem poniższej pracy jest opracowanie zestawu reguł, które będą mogły być stosowane w tłumaczeniu tekstów literackich i nieliterackich z języka polskiego na język francuski.

Kontrastywne opisy problemów tłumaczenia między językiem francuskim a innymi językami europejskimi są dostępne w formie opracowań naukowych i popularnonaukowych. Prace poświęcone tej tematyce w ujęciu porównawczym języka polskiego i języka francuskiego są jednak nieliczne. Na szczególną uwagę zasługują opracowania Barbary Kuzmider oraz Hélène Włodarczyk, które analizują problem tłumaczenia z punktu widzenia aspektualno-temporalnego. Poniższa praca wpisuje się w nurt badań aspektualnych, poświęcona jest jednak wyłącznie problemowi tłumaczenia niedokanoności w czasie przeszłym. Brak jest bowiem szczegółowego opisu tego zagadnienia, którego złożoność wzrasta przy szczegółowej analizie. Zakres użycia czasowników niedokonanych w czasie przeszłym jest w języku polskim bardzo szeroki i obejmuje, oprócz wartości tradycyjnie związanych z niedokonanością, także szereg znaczeń faktualnych. Czasowniki niedokonane są wtedy spotykane w kontekstach dokonanych, które muszą być odróżnione od ich użycia w kontekstach niedokanoności. Z drugiej strony, trudność tłumaczenia wiąże się z faktem, że język francuski posiada rozbudowany system czasów gramatycznych. Polskiemu czasowi przeszłemu mogą, w zależności od kontekstu, odpowiadać różne czasy francuskie. Analiza ekwiwalencji czasów opiera się na mechanizmie funkcjonowania aspektu. Aspekt w języku francuskim funkcjonuje jednak w inny sposób niż w języku polskim, co stanowi podstawowy problem dla takiego przedsięwzięcia.

Aspekt, który leży u podstaw ekwiwalencji czasów, jest centralnym zagadnieniem niniejszej pracy. Przy opracowaniu reguł tłumaczenia posłużono się semantyczną teorią aspektu Stanisława Karolaka. Jej autor wychodzi z założenia, że aspekt jest zjawiskiem uniwersalnym. Badanie aspektu wymaga rozróżnienia między formą a treścią, czyli wartością aspektualną danej formy w specyficznym kontekście.

W celu analizy wartości aspektualnych Stanisław Karolak proponuje wyróżnienie kategorii pojęć prostych, które są podstawowym budulcem pojęć złożonych. Analiza oparta na bazie pojęć prostych pozwala na wypracowanie reguł tłumaczenia opartych na ekwiwalencji wartości aspektualnych, a nie ekwiwalencji form, które są jedynie ich wykładnikami. W oparciu o semantyczną teorię aspektu opracowano zestaw reguł i wskazówek tłumaczenia, które stanowią odpowiedź na postawiony problem badawczy. Rezultaty badań przedstawiają się w następujący sposób. Obszerna część została poświęcona zasadom tłumaczenia czasowników niedokonanych w użyciach faktualnych, których odpowiednikiem jest *passé composé*. Faktualność posiada bowiem dwa podstawowe znaczenia, a mianowicie znaczenie ogólne o wartości doświadczenia życiowego, tak zwane użycia *parfait d'expérience*, oraz szczegółowego o wartości rezultatu widocznego w terażniejszości. Problem polegał przede wszystkim na rozgraniczeniu możliwości użyć faktualnych w języku polskim. Przeprowadzony test czasowników w Vendlerowskich kategoriach pokazał zasadnicze dla tłumaczenia różnice w zakresie użycia. Na uwagę zasługuje, między innymi, podział czasowników telicznych ze względu na rezultat konieczny lub niekonieczny. Kolejny problem stanowiły użycia aktualne stosowane w narracji w czasie przeszłym. Zasady użycia zostały oparte na kategoriach *temps indivis* i *temps divisé*. Następne reguły tłumaczenia są bezpośrednio oparte na semantycznej teorii aspektu Stanisława Karolaka. W strukturze opracowania kierowano się ekwiwalencją między czasem przeszłym w języku polskim, a poszczególnymi czasami w języku francuskim. Przedstawione zostały zasady warunkujące ekwiwalencję użyć niedokonanych w obydwu językach. W opracowaniu opisane zostały konfiguracja habitualno-potencjalna oraz limitatywno-habitualna, z uwzględnieniem pojęcia habitualności i iteratywności, a także towarzyszące im środki leksykalne. Następnie, uwaga została poświęcona zagadnieniu tłumaczenia w kontekście okoliczników czasu, a mianowicie wyrażen frekwencji, lokalizatorów temporalnych, kwantyfikatorów oraz kwantyfikatorów krotności ograniczonej. Ze względu na fakt, że te same wyrażenia spełniają różne funkcje, przykładowo lokalizatora temporalnego lub kwantyfikatora, zostały one przeanalizowane łącznie w celu pokazania różnic w interpretacji i co się z tym wiąże zasad tłumaczenia na język francuski. W ostatniej kolejności przedstawiono ekwiwalencję czasu przeszłego polskich czasowników niedokonanych i czasów dokonanych w języku francuskim.

Szczególnie istotne było rozróżnienie użycia *passé simple* od *passé composé*, ponieważ brak jest między nimi jasno definiowalnej opozycji temporalnej.

Układ pracy odzwierciedla tok analizy problemu badawczego. Pierwszy rozdział pracy ma charakter wprowadzenia do tematu i skoncentrowany jest na opisie opozycji czasów przeszłych w języku francuskim w oparciu o współczesne badania językoznawcze. Wyróżniono następujące typy opozycji czasów przeszłych, a mianowicie temporalną, stylistyczną, a przede wszystkim opozycję aspektualną, według których przeanalizowano funkcjonowanie czasów gramatycznych. Obserwacje podsumowano przedstawiając zestawienie wartości i rodzajów użycia każdego z analizowanych czasów przeszłych. Te rozważania prowadzą w drugim rozdziale do kontrastywnej analizy pojęcia aspektu w badaniach historycznych i współczesnych. Szczególna uwaga poświęcona została wyborowi metody badania aspektu oraz argumentom stojącym za wyborem metody onomazjologicznej. Rozdział trzeci poświęcony jest opisowi semantycznej teorii aspektu Stanisława Karolaka, na której podstawie kontynuowano badania w rozdziale czwartym i piątym. Opracowanie zamyka krótki opis zjawisk, które są trudne do przetłumaczenia.

ROZDZIAŁ 1

OPOZYCJE MIĘDZY CZASAMI PRZESZŁYMI W JĘZYKU FRANCUSKIM

1.1. Rodzaje opozycji

Opozycje między czasami gramatycznymi w języku francuskim przejawiają się na polu temporalnym i aspektualnym. Czasy gramatyczne informują o usytuowaniu zdarzenia względem momentu wypowiedzi, dlatego są nieodłącznie związane z kategorią czasu. Z drugiej strony czasy gramatyczne wskazują również w jaki sposób przebiega zdarzenie i tym samym niosą ze sobą informacje aspektualne. Aspekt i czas nie są zjawiskami tożsamymi, posiadają jednak bezpośredni związek z opisem zdarzenia. Porównanie funkcjonowania czasów gramatycznych w danym języku musi uwzględnić te dwie podstawowe kategorie.

Opis zagadnienia został opracowany w następujący sposób. Pierwsza część jest poświęcona opozycji czasów przeszłych sensu stricto. Najpierw przeanalizowano teorię G. Guillaume'a, która na stałe ugruntowała miejsce aspektu w języku francuskim. Następnie przedstawiono model czasów H. Reichenbacha, który oparty jest na opozycjach temporalnych. Opis opozycji poszczególnych czasów przeszłych w języku francuskim uzupełniony został na podstawie selekcji podręczników do gramatyki języka francuskiego. W drugiej części rozdziału, w ramach podsumowania, zestawiono krótką charakterystykę każdego z czasów przeszłych analizowanych w tej pracy.

1.1.1. Aspekt i czas w teorii Gustave'a Guillaume'a

Teoria G. Guillaume'a jest niezbędnym elementem w niniejszej pracy. Koncepcja aspektu, wypracowana przez tego autora na podstawie języka francuskiego, pokazuje w pewnym sensie zbieżność funkcjonowania aspektu w języku francuskim z funkcjonowaniem aspektu w językach słowiańskich. G. Guillaume stwierdza „L'aspect est dans le système du verbe une distinction qui, sans rompre l'unité sémantique de ce dernier, le scinde en plusieurs termes différenciés,

également aptes à prendre dans la conjugaison la marque du mode et du temps.”¹
Szczególnie istotny jest związek czasu i aspektu.

G. Guillaume posłużył się w opracowywaniu zagadnienia czasu psychologią.² Opis czasu jest nieodłącznie związany z procesem myślowym, gdyż reprezentacja czasu powstaje najpierw w umyśle, a dokładniej, w podświadomości. G. Guillaume zakwestionował więc tradycyjną reprezentację czasu jako linii, która ciągnie się od przeszłości, poprzez terażniejszość, do przyszłości. Czas powinien być bowiem analizowany jeszcze zanim osiągnie taką postać. Metoda ta nosi miano chronogenezy (la chronogénèse), gdyż podstawowym zagadnieniem jest właśnie geneza (początek istnienia) czasu. Chronogeneza ma miejsce w trzech etapach określanych mianem *les chronothèses*:

- a. *La réalisation de l'image verbale dans le temps in posse*. Jest to faza początkowa powstawania reprezentacji czasu, w której czas posiada jedynie potencjalną możliwość realizacji, ale nie ma jeszcze konkretnej postaci. Na tym etapie czas rozpatrywany jest w formie bezokolicznika i participium, które przeciwstawione są jako, odpowiednio, forma prosta i forma złożona. Guillaume uznaje obydwie formy za opozycję aspektualną. Aspekt, „une forme qui dans le système même du verbe dénote une opposition transcendant toutes les autres oppositions du système et est capable ainsi de s'intégrer à chacun des termes entre lesquels se marquent lesdites oppositions”³, jest niezależny od trwania w czasie, gdyż na tym etapie czas nie ma jeszcze postaci.
- b. *La réalisation de l'image verbale dans le temps in fieri*. Na tym etapie czas nie jest w pełni uformowany. Jest to sfera trybu łączącego *subjonctif*, który nie wymaga precyzyjnego umiejscowienia w czasie.
- c. *La réalisation de l'image verbale dans le temps in esse*. Czas jest w pełni uformowany w świadomości i dzieli się na trzy epoki (przeszłość, terażniejszość i przyszłość), w zależności od punktu widzenia podmiotu. Na tym etapie istnieje opozycja czasów gramatycznych w trybie oznajmującym. Formy *j'aime* i *j'ai aimé* wyróżnione są jako należące do terażniejszości,

¹ G. Guillaume, *Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe* [w:] G. Guillaume, *Langage et science du langage*, Nizet, Paryż 1984, s. 46.

² Ten związek jest wyraźny nawet w nazwie teorii G. Guillaume'a: *la psychomécanique du langage*.

³ G. Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects des modes et des temps*, Champion, Paryż 1929, s. 109

natomiast formy *j'aimai*, *j'aimais*, *j'eus aimé*, *j'avais aimé*, *j'aimerai*, *j'aimerais*, *j'aurais aimé*, *j'aurais aimé* przynależą odpowiednio, do przeszłości i przyszłości.

Czas i aspekt, nie są więc w opozycji wobec siebie, ale obydwa zjawiska istnieją w procesie chronogenezy. Usytuowane są jedynie na różnych etapach tego procesu: „On a affaire à l'aspect aussi longtemps que le temps considéré est celui que le verbe emporte avec soi, qu'il intériorise, et au temps, dès que le temps considéré est celui que le verbe extériorise et au sein duquel lui et le temps contenu inhérent se situent.”⁴

Opozycje czasów gramatycznych w języku francuskim przejawiają się we fleksji. Formy złożone czasów gramatycznych *parfaits* są w opozycji do form prostych *non parfaits*. G. Guillaume pokazuje tę różnicę na przykładach *Mettre son chapeau* oraz *Avoir mis son chapeau*. Forma prosta ukazuje proces w trakcie trwania i jest według G. Guillaume'a tożsama z aspektem niezakończonym (en tension lub aspect inaccompli). Natomiast forma złożona wyraża rezultatywność (aspect extensif albo accompli). Te formy funkcjonują tak samo jak aspekt w językach słowiańskich.⁵ Aspekt niedokonany ukazuje proces od wewnątrz (une saisie interne), a aspekt dokonany z zewnątrz jako całość (une saisie externe).⁶

Powyższa opozycja nie wyjaśnia jednak różnic wewnątrz kategorii czasów złożonych i prostych. W tym celu należy skupić się na analizie czasu. Jak pokazano uprzednio, tryb oznajmującym rozpatrywany jest w kategorii trzech epok: terażniejszości, przeszłości i przyszłości. Teraźniejszość rozdziela przeszłość od przyszłości. Czas terażniejszy ma więc podwójną charakterystykę. Z jednej strony pewna jego część zahacza o przeszłość (chronotyp ω), a inną o przyszłość (chronotyp α). Oś czasu biegnie w dwóch kierunkach, idąc w dół od momentu terażniejszego w stronę czasu przeszłego (le temps descendant) lub idąc w górę w kierunku czasu przyszłego (le temps ascendant). Analiza czasów gramatycznych odbywa się na dwóch poziomach, gdyż ruchowi czasu na osi towarzyszą dwa sposoby ujmowania czasownika, a mianowicie:

⁴ G. Guillaume, *La représentation du temps dans la langue française*, „Le Français Moderne” 1951

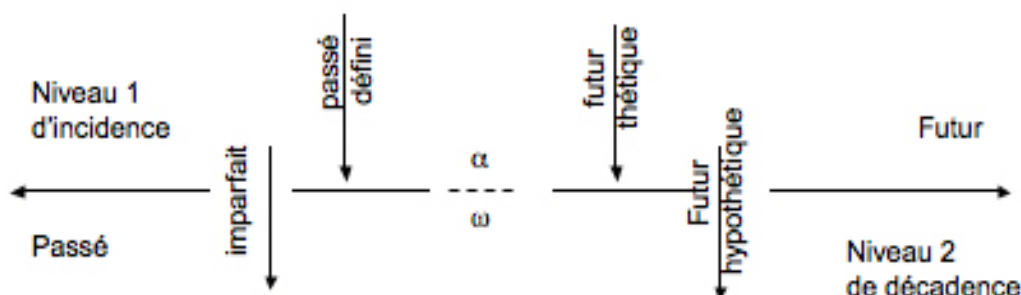
⁵ Ch. Mouton, *Aspect grecs – aspects russes à la lumière des traductions modernes de textes anciens*, Belles Lettres, Paryż 1986, s. 17

⁶ G. Guillaume rozróżnia ponadto formy proste (*tensives*), złożone (*extensives*) i podwójnie złożone (*bi-extensives*), którym nadaje miano aspektu.

- poziom 1 (le niveau d'incidence) znajduje się ponad osią czasu; czasownik jest ujęty w formie trwania (aspect inaccompli)
- poziom 2 (le niveau de décadence) znajduje się poniżej osi czasu; czasownik widziany jest jako zakończony (aspect accompli).

Na podstawie tej podwójnej analizy G. Guillaume przedstawia relacje między czasami przeszłymi w następujący sposób.

Fig. 1.1. Reprezentacja czasów gramatycznych na osi czasu wg. G. Guillaume'a

Źródło: G. Guillaume 1969, *Langage et science du langage*, Paryż, s. 255

Powyższy schemat pokazuje opozycję aspektualną passé simple i imparfait. Passé simple (passé défini) jest czasem całkowicie dokonanym. Natomiast imparfait posiada podwójną charakterystykę „un verbe à l'imparfait, dans les emplois courants, se rapporte à un procès ou à un état ayant un pied dans le déjà accompli et un pied dans un accomplissement pas encore résolu en accompli.”⁷ Imparfait jawi się jako czas w części dokonany na poziomie incidence, a częściowo w trakcie trwania na poziomie décadence. Zauważmy, że między imparfait, a passé simple nie ma opozycji na tle temporalnym. Natomiast czas passé composé znajduje się w opozycji temporalnej w stosunku do passé simple i imparfait.

⁷ G. Guillaume, *De la Double Action Séparative du Présent* [w:] G. Guillaume, *Langage et Science du Langage*, s. 193-207

Fig. 1.2. Opozycje czasów gramatycznych wg. G. Guillaume'a

α : j'aimai, j'eus (aimé)	α j'aime ω j'ai (aimé)	j'aimerai, j'aurai (aimé) : α
ω : j'aimais, j'avais (aimé)		j'aimerais, j'aurais (aimé) : ω

Źródło: G. Guillaume, *Temps et verbe*, s. 71

G. Guillaume zalicza passé composé do terażniejszości. Różnica między passé composé a présent jest aspektualna, gdyż jako czas złożony passé composé posiada aspekt dokonany (l'aspect extensif). Passé composé funkcjonuje na dwa sposoby w zależności od rodzaju czasownika. W przypadku zdania *Paul a mis son chapeau.*, myśl skierowana jest na rezultat czynności. Paul ma wtedy kapelusz na głowie. G. Guillaume podkreśla, że tworzony jest nowy obraz myślowy. Natomiast, z czasownikami, których akcję nie są teliczne, passé composé informuje jedynie o ustaniu czynności.⁸

Teoria G. Guillaume'a stała się przełomem w badaniach nad aspektem w języku francuskim. Późniejsze badania rozwijały lub negowały jej założenia; nie da się jednak zaprzeczyć jej ciągle aktualnego wpływu. Za szczególnie istotne uważa się umiejscowienie aspektu jako kategorii uniwersalnej w języku francuskim, a ponadto niezależnej od kategorii czasu.

1.1.2. Francuskie czasy przeszłe w systemie Hansa Reichenbacha

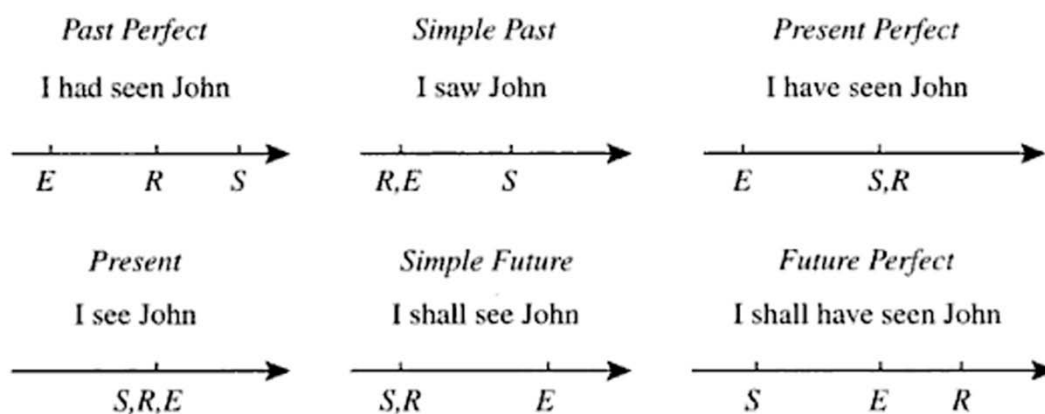
Dalszej analiza opozycji czasów przeszłych oparta jest na systemie H. Reichenbacha. Wychodząc z założenia, że podstawową funkcją czasów gramatycznych jest umiejscowienie zdarzenia względem momentu wypowiedzi jako przyszłego, przeszłego lub terażniejszego, H. Reichenbach zakłada, że graficzna reprezentacja jakiegokolwiek zdarzenia jest możliwa na jednowymiarowej osi czasu.⁹ Umiejscowienie zdarzenia na osi czasu ma miejsce przy pomocy trzech zmiennych, a mianowicie: S (point of speech) – moment wypowiedzi, E (point of event) –

⁸ B. Sthioul, *Le passé composé: une approche instructionnelle* [w:] S. Vogeeler, A. Borillo, C. Veters, M. Vuillaume (red.), *Temps et discours*, Peeters, Louvain-la-Neuve 1998, s. 83

⁹ H. Reichenbach, *The Tenses of Verbs* [w:] I. Mani, J. Pustojovsky, R. Gaizauskas (red.), *The language of time: the reader*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 71-78

wydarzenie, R (point of reference) – punkt odniesienia. Dzięki kombinatoryce dwóch pierwszych zmiennych, otrzymano trzy podstawowe warianty czasów gramatycznych. W przypadku, gdy moment zdarzenia ma miejsce równocześnie z momentem wypowiedzi, mamy do czynienia z czasem teraźniejszym. Jeśli moment zdarzenia poprzedza moment wypowiedzi otrzymuje się czas przeszły. Natomiast w czasie przyszłym, moment zdarzenia następuje po momencie wypowiedzi. Wprowadzenie trzeciej zmiennej R było konieczne, by pozwolić na przedstawienie pozostałych czasów w języku angielskim. W rezultacie, model H. Reichenbacha zakłada istnienie następujących możliwości:

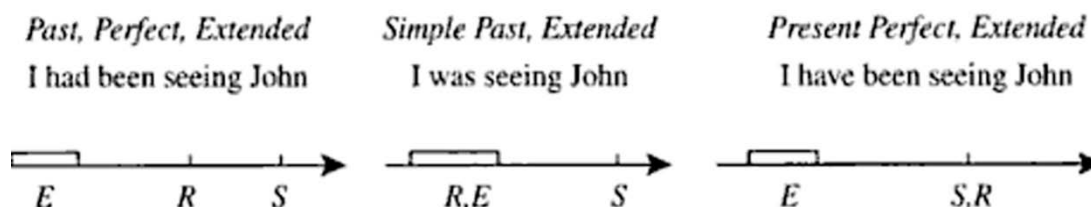
Fig. 1.3. Graficzna reprezentacja czasów w języku angielskim wg. H. Reichenbacha

Źródło: H. Reichenbach, *The Tenses of Verbs*, s. 72

H. Reichenbach przewidział ponadto reprezentację dla form progresywnych. Trwanie w czasie przedstawione jest wtedy za pomocą przedziału.

Fig. 1.4. Graficzna reprezentacja czasów progresywnych w języku angielskim

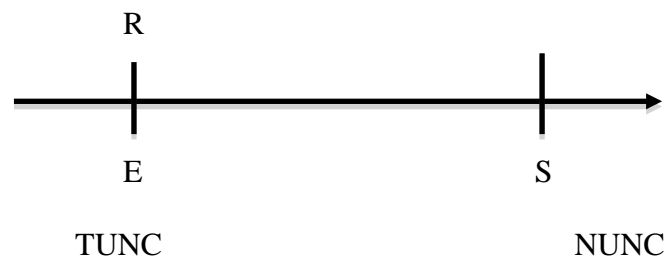
Źródło: H. Reichenbach, op.cit., s. 73

Model H. Reichenbacha miał pozwolić na uniwersalny opis systemu czasów, odpowiedni dla wszystkich języków. Wielu językoznawców zwróciło jednak uwagę na niedociągnięcia tego modelu, które narastają przy kontrastywnym opisie dwóch języków (między innymi, C. Vet, B. Comrie, L. de Saussure i B. Sthioul, L. Gosselin). W poniższej analizie użyto opracowania M. Świątkowskiej, która zaadaptowała założenia modelu H. Reichenbacha dla języka francuskiego. Dodatkowymi wyznacznikami są określenia NUNC (teraz) i TUNC (wtedy). Wyróżnione zostały następujące reprezentacje czasów przeszłych.¹⁰

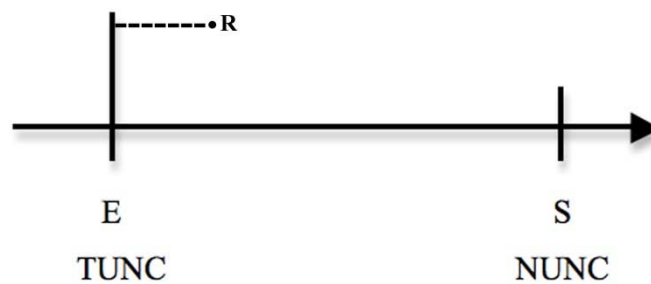
a/ Passé composé

b/ Imparfait

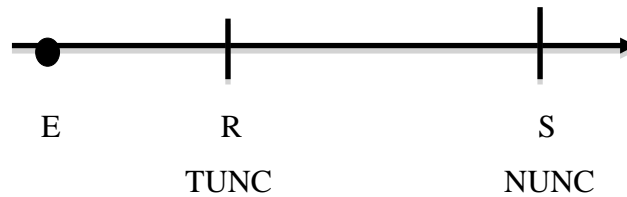

c/ Passé simple

¹⁰ M. Świątkowska, *L'imparfait en français moderne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1987, s. 62 - 63

d/ Plus-que-parfait

Porównanie powyższych schematów pozwala nam wysunąć następujące wnioski:

1. *Passé composé* jest jedynym czasem przeszłym, który posiada związek z teraźniejszością, (dla którego relacja E/S jest pertynentna). Inne czasy przeszłe nie posiadają bezpośredniej relacji między E i S.
2. W *imparfait* punkty E i R pokrywają się. Oznacza to, że zdarzenie obserwowane jest w trakcie trwania, od wewnątrz. To częściowe ujęcie zdarzenia jest cechą aspektu niedokonanego.
3. Dla *passé simple* punkt R usytuowany jest zaraz po E i pozwala w ten sposób na całościowe, globalne ujęcie zdarzenia. Różnica między *passé composé* a *passé simple* nie jest aspektualna, a polega jedynie na ich relacji względem teraźniejszości.
4. W związku z różnicą w relacjach E/R, *passé composé* jest w opozycji aspektualnej w stosunku do *imparfait*. Podobnie, *passé simple* znajduje się w opozycji aspektualnej do *imparfait*.

Po tych wstępnych obserwacjach, należy skoncentrować się na szczegółowym opisie opozycji aspektualnych, jakie istnieją między czasami przeszłymi w języku francuskim.

1.1.3. Opozycja *imparfait* / *passé simple* – zarys zagadnienia

W ślad za G. Guillaume'm, większość językoznawców opisuje *passé simple* i *imparfait* w kontekście opozycji aspektualnej. W niniejszym opracowaniu należy zgłębić to zagadnienie. Opozycja aspektualna przejawia się bowiem na różnych poziomach analizy. Kolejnym krokiem będzie opis nieaspektualnych sposobów przedstawiania tych czasów. Należy bowiem pokazać, że takie ujęcia nie są w stanie adekwatnie wyjaśnić opozycji między czasami przeszłymi.

Przed opisem różnic między *passé simple* i *imparfait* należy podkreślić, że obydwa czasy mają jedno bardzo wyraźne podobieństwo. Obydwa odnoszą się do przeszłości, która wyraźnie odcina się od momentu terażniejszego. Jak podkreśla R. Martin: „le PS évoque un temps complètement révolu (toutes les grammaires se plaisent à le souligner), sans aucun lien avec le moment actuel; l’IMP signifie de même, sans hésitation possible, la rupture avec le présent. Cette cloison entre le présent et le passé d’époque rapproche le PS et l’IMP: il faut chercher ailleurs de quoi les opposer.”¹¹ Jest to zgodne z obserwacją G. Guillaume’a. C. Vet przeciwstawia te czasy pod względem aspektu: „il y a lieu de considérer le PS comme la variante perfective de l’IMP.”¹²

Para *imparfait* i *passé simple* spotykana jest najczęściej w tekstach literackich i historycznych. Zdarzenia opisywane w *imparfait* stanowią tło akcji. Natomiast zdarzenia opisywane przez *passé simple* są przedstawione jako pierwszoplanowe i odcinają się wyraźnie od tła.¹³ Zdania przytoczone w *imparfait* mogą być komentarzem lub konsekwencją zdarzenia opisywanego przez *passé simple*. Wielu językoznawców podkreśla tę właściwość *imparfait*, która pozwala na: „présenter une situation temporelle sous forme d’état”¹⁴ w przeciwieństwie do *passé simple*, który ukazuje sytuację jako zdarzenie (un événement). Obydwa czasy mają więc różne funkcje w narracji: „On peut donc dire que le PS fait avancer le récit alors que l’IMP le retarde, ou en termes reichenbachiens: le PS avance le point de référence en le déplaçant vers la droite tandis que l’IMP garde le point de référence du dernier événement.”¹⁵ Powyższe obserwacje, podzielane przez wielu językoznawców (między innymi C. Vet, R. Martin, H. Sten, A. Klum, P. Imbs), dowodzą, że *imparfait* jest czasem niedokonanym, w przeciwieństwie do *passé simple*, który wyraża aspekt dokonany. Zacytujmy spostrzeżenie R. Martin: „L’aspect duratif tel que l’exprime l’IMP est indissociable de l’aspect imperfectif: en effet, pour différencier à l’intérieur d’un certain espace temporel ce qui est de ce qui n’est pas encore, l’esprit est contraint de recréer dans le passé l’incertitude de l’avenir, bref de laisser le terme de

¹¹ R. Martin, *Temps et aspect*, Editions Klincksieck, Paryż 1971, s. 93

¹² C. Vet, *Temps, aspects et adverbess de temps en français contemporain: essai de sémantique formelle*, Droz, Genewa 1980, s. 79

¹³ M. Grevisse, *Le bon usage – Grammaire française*, Duculot, Gembloux 1964, s. 347

¹⁴ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, *Pour une nouvelle approche de l’imparfait: l’imparfait, un temps anaphorique méronomique*, „Langages”, 1993, nr 112, s. 62

¹⁵ C. Vetter, *Passé simple et imparfait: un couple mal assorti*, „Langue française”, 1993, nr 100, s.18

l'action se perdre dans l'inconnu. L'action est vue imperfective."¹⁶ C. Vetters podsumowuje opozycje aspektualne między imparfait i passé simple w następujący sposób.

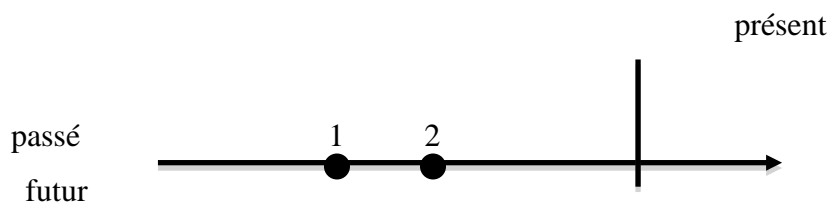
Tabela 1.1. Opozycje między passé simple i imparfait w ujęciu C. Vettersa

PASSÉ SIMPLE	IMPARFAIT
perfectif	imperfectif
premier plan	arrière-plan
nouveau R (référence)	R donné
changement (change)	décor (setting)

Źródło: C. Vetters, op. cit.

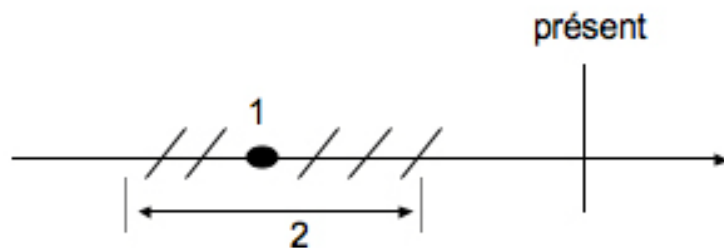
Porównajmy opozycje na podstawie przykładów poniżej, które ilustrują różnice aspektualne pomiędzy imparfait a passé simple. Pierwsze zdanie, w którym obydwa czasowniki są w passé simple, może być interpretowane jedynie jako następstwo zdarzeń. Natomiast w drugim zdaniu granice czasowe zdarzenia opisywanego przez imparfait *regardait*, rozciągają się przed i poza granice punktowego wydarzenia *entra*.

1. Quand Pierre entra (1), Marie regarda la télé (2).

2. Quand Pierre entra (1), Marie regardait la télé (2).

¹⁶ R. Martin, op. cit., s. 71

W tym miejscu warto zaznaczyć, że istnieje ponadto możliwość interpretacji zdarzeń opisywanych w *passé simple* jako dwóch lub więcej zdarzeń równoczesnych. P. Imbs przytacza następujący przykład: *Et tout le temps qu'il fut dans la chambre, elle ne cessa de le suivre des yeux*. P. Imbs tłumaczy zasadniczą różnicę między *passé simple* a *imparfait*: „l'imparfait ne s'impose que si à la simultanéité s'ajoute une idée de durée ou une des autres valeurs exprimées par l'imparfait.”¹⁷ Należy jednak podkreślić, że w przykładzie 2 czynność opisywana przez *imparfait* trwa przed i jest kontynuowana po zakończeniu czynności opisywanej przez *passé simple*. W przykładzie P. Imbsa, obydwie czynności zaczynają się i kończą równocześnie.

1.1.4. Krytyka aspektualnego ujęcia opozycji *passé simple* i *imparfait*

Ujęcie aspektalne jest niekiedy krytykowane, jako zbyt upraszczające funkcjonowanie *imparfait*. A.-M. Berthonneau i G. Kleiber stwierdzają, między innymi, że *imparfait* jest czasem o charakterze „anaphorique méronomique qui introduit un nouvel événement ou état en le présentant comme une partie ou un ingrédient d'une situation passée déjà saillante ou donnée comme déjà disponible.”¹⁸ Przytaczane są często argumenty, że *imparfait* nie jest zawsze czasem drugiego planu w narracji, a niekiedy może wręcz przeciwnie, służyć do opisu zdarzeń pierwszoplanowych (*imparfait pittoresque*, *imparfait de clôture* i *imparfait historique*). Argumenty te nie są jednak do końca uzasadnione. W języku polskim, czas przeszły czasowników niedokonanych również może w niektórych przypadkach opisywać sytuacje dokonane (por. użycia faktualne), jednak sam fakt, że mamy do czynienia z niedokonanością nie jest nigdy kwestionowany. Należy więc podkreślić, że *imparfait* jest jak najbardziej czasem o charakterze niedokonanym.

Do połączenia tych dwóch tendencji dążą P. Desclés i Z. Guentchéva stwierdzając, że: „(i) Les événements (exprimés par des *passés simples* ou des *passés*

¹⁷ P. Imbs, *L'emploi des temps verbaux en français moderne*, Klincksieck, Paryż 1960, s. 84

¹⁸ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, *Pour une nouvelle approche de l'imparfait...*, op. cit., s. 56

composés) ont tendance à être au premier plan, à faire progresser la narration, à être plus saillants et faire partie d'une structure de succession où chaque événement vient s'inscrire dans une chaîne d'événements.

(ii) Les états descriptifs [exprimés par des imparfaits] ont plutôt tendance à exprimer un arrière fond statique (descriptif) dans lequel viennent se manifester les événements. Il s'agit d'une tendance et non d'un absolu."¹⁹

1.1.5. Cas particuliers de l'échange des formes imparfait et passé simple

Linguistes s'intéressent à l'échange des formes imparfait et passé simple. M. Wilmet souligne, que les emplois imparfaits sont temporels (les emplois à dominante temporelle) ou aspectuels (les emplois à dominante aspectuelle).²⁰ Les emplois temporels conduisent à l'affirmation, que l'événement a eu lieu dans le passé, ce qui est également la fonction des autres temps du passé. Alors l'échange des formes imparfait et passé simple est possible. Mais il n'est possible que dans le domaine temporel, et non aspectuel, ce qui signifie, que les formes ne sont pas équivalentes du point de vue sémantique. Les emplois imparfaits en français pittoresque sont particulièrement susceptibles de cet échange. L'échange des formes imparfait et passé simple n'a pas de caractère aspectuel et l'emploi imparfait est uniquement un procédé stylistique. „Avec l'imparfait [pittoresque], l'événement n'est pas anecdotique: il prend plus d'ampleur; on donne de l'épaisseur à des procès qui, par nature, n'en ont pas."²¹ Il existe également des cas, où l'échange des formes est possible dans d'autres contextes. L'échange des formes est observé, quand „le co(n)texte ne fait aucune demande particulière concernant la représentation perfective ou imperfective du procès et n'exige que la localisation dans l'époque passée."²² Illustrons cela par un exemple ci-dessous, tiré de l'ouvrage de A. Patard.

¹⁹ J.-P. Desclés, Z. Guentchéva, *Aspects et modalités d'action (Représentations topologiques dans une perspective cognitive)*, „Studia Kognitywne”, nr 2, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 145-173

²⁰ M. Wilmet, op. cit., s. 418

²¹ *Grammaire: L'imparfait de l'indicatif*, [dostęp: 16.02.2009], [dostępny:] <http://www.etudes-litteraires.com/indicatif-imparfait.php>

²² A. Patard, *L'un et le multiple- L'imparfait de l'indicatif en français: valeur en langue et usages en discours*, Rozprawa doktorska, Université Paul-Valéry III, Montpellier 2007, s. 183

3. Je dormis mal la nuit suivante, j'**étais** agité, nerveux; plusieurs fois je me réveillai en sursaut, un moment même je me figurai qu'un homme s'était introduit chez moi et je me levai pour regarder dans mes armoires et sous mon lit; enfin, vers six heures du matin, comme je commençais à m'assoupir, un coup violent frappé à ma porte, me fit sauter du lit; c'était le domestique de mon ami, à peine vêtu, pâle et tremblant. Ah monsieur ! s'écria-t-il en sanglotant, mon pauvre maître qu'on a assassiné. (Maupassant, *La main d'écorché*)
4. Je dormis mal, je **fus** agité, nerveux.

A. Patard tłumaczy wymiennność temporalną w powyższym przykładzie w następujący sposób: „Aspectuellement, le procès doit être représenté dans sa tension (instruction [-parfait]), mais le co(n)texte ne précise pas si celui-ci doit être ou non envisagé dans son cours. Le personnage pouvait être agité et nerveux pendant une période qui recouvre temporellement le moment de référence, c'est-à-dire *la nuit suivante* (représentation imperfective); mais sa nervosité a pu aussi très bien se limiter au moment de référence, c'est-à-dire à la durée de cette nuit: le procès peut donc aussi être saisi parfaitement.”²³

1.2. Opozycja passé composé / passé simple i imparfait: zagadnienia szczegółowe

Dla celów porównawczych z imparfait, czasy dokonane passé composé i passé simple zostały opisane na początku łącznie. Specyficzne różnice pomiędzy passé composé a passé simple wyjaśniono w czasie późniejszym.

1.2.1. Opozycja: aspekt dokonany i niedokonany

Przypomnijmy założenia podejścia aspektualnego w badaniu czasów przeszłych: „L'option aspectuelle [postule] que l'imparfait est *imperfectif*, parce qu'il présente la situation dénotée dans sa phase médiane, en déroulement, abstraction faite de son début et surtout de sa fin, alors que le passé simple est *perfectif*, parce qu'il la présente dans sa totalité, début et fin compris.”²⁴ Celowo pominięto użycia imparfait

²³ A. Patard, *L'un et le multiple – L'imparfait de l'indicatif en français: valeur en langue et usages en discours*, op. cit., s. 183

²⁴ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, op. cit., s. 55

pittoresque, które są zabiegiem stylistycznym i nie wynikają z opozycji aspektualnej. Różnice aspektualne między passé simple i imparfait przejawiają się w następujący sposób:

a. Passé composé i passé simple, w przeciwieństwie do imparfait, ukazują zdarzenia jako zakończone i dokonane. Przedział, w którym ma miejsce zdarzenie, zawiera jego początek i koniec. W związku z tym, zarówno passé composé jak i passé simple mogą być używane do opisu zdarzeń jednostkowych, przy braku powtarzalności zdarzenia, w przedziałach czasu zamkniętych z prawej i z lewej strony lub z prawej strony. Porównajmy:

5a. Marie **a travaillé** de trois à quatre heures.

5b. Marie **travailla** de trois à quatre heures.

5c. * Maria **travaillait** de trois à quatre heures.

6a. Marc **a regardé** la télé jusqu'au soir.

6b. Marc **regarda** la télé jusqu'au soir.

6c. * Marc **regardait** la télé jusqu'au soir.

W związku z powyższą charakterystyką obydwu czasów, imparfait, może być używany, odwrotnie niż passé composé i passé simple, z przedziałami czasu otwartymi z prawej strony.

7a. Jean **dormait** depuis midi.

7b. *Jean **a dormi** depuis midi.

7c. * Jean **dormit** depuis midi.

b. Zdarzenie opisywane przez imparfait ukazane jest w trakcie trwania. Imparfait abstrahuje od jakiegokolwiek informacji o punkcie końcowym czynności lub stanu. Użycie passé composé i passé simple kładzie nacisk na ich ustanie, a także w niektórych kontekstach na rezultatywność. Poniżej zacytowano dosyć nietypowe przykłady C. S. Smith. W przykładzie 8 procesualność imparfait i co się z tym wiąże

brak rezultatu, przedstawiony jest jako prawdziwy w teraźniejszości. Natomiast w przykładach 9–10 imparfait dotyczy cechy stałej osoby (por. 5.1.5).²⁵

8a. L'été passé ils **bâtissaient** une cabine, peut être qu'ils la bâtissent encore.

8b. *L'été passé ils **ont bâti** une cabine, peut être qu'ils la bâtissent encore.

8c. *L'été passé ils **bâtirent** une cabine, peut être qu'ils la bâtissent encore.

9a. Ce matin elle **chantait**; peut-être qu'elle chante encore.

9b. *Ce matin elle **a chanté**; peut-être qu'elle chante encore.

9c. *Ce matin elle **chanta**; peut-être qu'elle chante encore.

10a. Il **croyait** aux fantômes quand il était petit, et il y croit toujours.

10b. *Il **a cru** aux fantômes quand il était petit, et il y croit toujours.

10c. *Il **crut** aux fantômes quand il était petit, et il y croit toujours.

c. W niektórych ujęciach dokonaność czasów przeszłych, a zwłaszcza passé simple, przybliżana jest do pojęcia punktowości, które rozumiane jest jako całościowe (globalne) ujęcie zdarzenia. C. S. Smith stwierdza, że „sentences with a perfective viewpoint present a situation as a single whole. The span of the perfective includes the initial and final endpoints of the situation: it is closed informationally. (...) Perfective viewpoints present situations as punctual. The impression of punctuality arises from the nature of the perfective presentation.”²⁶ B. Comrie wyjaśnia pojęcie punktowości: „While it is incorrect to say that the basic function of the perfective is to represent an event as momentary or punctual, there is some truth in the view that the perfective, by not giving direct expression to the internal structure of a situation, irrespective of its objective complexity, has the effect of reducing it to a single point.”²⁷ oraz „the whole situation is presented as a single unanalysable whole; with beginning, middle, and end rolled into one; no attempt is made to divide this situation up into the various individual phases that make up the action.”²⁸ W języku francuskim

²⁵ C. S. Smith, *A Speaker-Based Approach to Aspect*, „Linguistics and Philosophy”, 1986, nr 9(1), s. 97-115

²⁶ C. S. Smith, op. cit., s. 103-104

²⁷ B. Comrie *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge University Press, Cambridge 1976, s. 17-18

²⁸ B. Comrie, op. cit., s. 3

dokonaność nie jest jednak sprzeczna z pojęciem trwania, dlatego zarówno *passé composé* jak i *passé simple* mogą łączyć się z okolicznikami czasu wyrażającymi trwanie, nawet w długich przedziałach czasu. W języku polskim dokonaność jest związana bardziej ściśle z punktowością zdarzenia. *Imparfait* natomiast nie ujmuje zdarzenia w sposób całościowy, ale „[il] a en outre une grande force suggestive dans la mesure où il exprime le *temps continu* (la durée indéfinie) sur lequel notre intelligence découpe les moments *discontinus* où se produisent les événements. La caractéristique essentielle de ce continu est qu’il n’a *de soi* ni commencement ni fin, à moins que son terme ne soit indiqué par le *contexte*.”²⁹

d. W związku z całościowym ujęciem zdarzenia przez czasy przeszłe dokonane w języku francuskim, niektóre analizy zwracają uwagę na fakt, że punkt widzenia procesu znajduje się wtedy poza akcją. Akcja widziana jest z zewnątrz. B. Comrie stwierdza, że „[a]nother way of explaining the difference between perfective and imperfective meaning is to say that the perfective looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of the internal structure of the situation, whereas the imperfective looks at the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structures of the situation, since it can both look backwards towards the start of the situation, and look forwards to the end of the situation, and indeed is equally appropriate if the situation is one that lasts through all time, without beginning and without any end.”³⁰ Ten punkt widzenia podziela M. Wilmet, który jako jedną z opozycji wyróżnia *aspect sécant* i *aspect global*. *Imparfait* posiada *aspect sécant*, gdyż „le repère saisit le procès de l’intérieur, le scinde entre le terminus ad quo α et le terminus ad quem ω ouvrant aux extrémités l’intervalle $\alpha - \omega$.” Natomiast w użyciach *passé simple* „le repère saisit le procès de l’extérieur, appréhende en bloc le *terminus a quo* α et le *terminus ad quem* ω , fermant aux extrémités l’intervalle $\alpha - \omega$.”³¹

1.2.2. Opozycja: pierwszy plan i drugi plan

Czasowniki w *imparfait* występują w zdaniach, które na ogół tworzą tło dla innych zdarzeń. Natomiast czasy przeszłe dokonane, *passé simple* i *passé composé*,

²⁹ P. Imbs, op. cit., s. 90

³⁰ B. Comrie, op. cit., s. 4

³¹ M. Wilmet, *Grammaire critique du français*, Duculot, Bruxelles 2003, s. 326

nie są predysponowane do użycia, w których stanowiłyby tło dla innych zdarzeń. „Le passé simple implique à la fois la limite initiale et la limite finale du procès. Aucun événement ne peut donc venir l’interrompre”³², co jest również charakterystyczne dla passé composé. Przykłady zacytowano za A.-M. Both-Diez.

11a. Elle (se) **mourait** doucement lorsqu’elle eut l’idée de s’adresser au Père X... (France-Inter, 3.3.81)

11b. * Elle **mourut** doucement lorsqu’elle eut l’idée de (...)

11c. *Elle **est morte** doucement lorsqu’elle a eu l’idée (...)

12a. Il **se noyait** quand un passant l’a sauvé.

12b. *Il **s’est noyé** quand un passant l’a sauvé.

12c. *Il **se noya** quand un passant l’a sauvé.

1.2.3. Opozycja: zdarzenie i stan

J.-P. Desclés i Z. Guentchéva zwracają uwagę na fakt, że „le passé simple exprime toujours une valeur d’événement” natomiast „le passé composé exprime fondamentalement une valeur d’événement et/ou d’état (résultant).”³³ Imparfait dotyczy natomiast stanów i jest nacechowany wartością niedokonaną. Porównanie czasów przeszłych znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 1.2. Podstawowe opozycje semantyczne czasów gramatycznych wg.

J.-P. Desclés’a i Z. Guentchévy

temps morphologiques	valeurs aspectuelles de base		
	événement	état	processus inaccompli
imparfait	o	+	+
passé simple	+	o	o
passé composé	+	+	o

Źródło: J.-P. Desclés, Z. Guentchéva, op. cit., s. 163

³² A.-M. Both-Diez, *L’aspect et ses implications dans le fonctionnement de l’imparfait, du passé simple et du passé composé au niveau textuel*, „Langue française”, nr 67, s. 5-22

³³ J.-P. Desclés, Z. Guentchéva, *Aspects et modalités d’action...*, op. cit. s. 145-173

Zdarzenie (événement), stan (état) oraz proces (processus) są podstawowymi opozycjami aspektualnymi w teorii J.-P. Desclés'a. Stan charakteryzuje się tym, że wszystkie jego momenty składowe są równorzędne. Czynność ma miejsce w przedziale otwartym, stąd podmiot wypowiedzi nie rozróżnia jej początku ani końca. Zdarzenie natomiast posiada wyraźny początek i koniec, po który obserwowalna jest zmiana (rezultat zdarzenia). Mimo że zdarzenia są niekoniecznie punktowe, obserwowane są jako całość. Procesy posiadają początek i są skierowane na osiągnięcie celu, które jednak niekoniecznie ma miejsce.

Użycie imparfait skłania do interpretacji treści czasownika jako stanu lub cechy własnej, a nie jako zdarzenia. O. Ducrot już uprzednio wysunął taką ideę, wyróżniając dwie zasady, które składają się na wartość imparfait:

- a. „Lorsqu'un énoncé est à l'imparfait, son thème est nécessairement temporel: c'est, soit une période du passé, soit, plus fréquemment, un objet ou un événement considéré à l'intérieur d'une certaine période du passé (les indications temporelles relatives au thème peuvent d'ailleurs être seulement implicites, et fournies par la situation d'énonciation).”
- b. Lorsqu'un énoncé est à l'imparfait, l'état ou l'événement constituant son propos sont présentés comme des propriétés, comme des caractéristiques du thème, et qualifient celui-ci dans sa totalité.”³⁴ O. Ducrot analizuje poniższy przykład:

13. L'année dernière à Paris, il faisait chaud

Przy użyciu imparfait zdanie interpretowane jest następująco: *L'année dernière a été, globalement, chaude à Paris*. Natomiast użycie passé simple lub passé composé, informuje, że w przeciągu danego przedziału czasowego zdarzały się ciepłe dni. Wtedy nie jest to jednak cechą charakterystyczną tego przedziału czasowego.

1.2.4. Opozycja: zdarzenie planowane a zdarzenie zakończone

Imparfait jest jedynym czasem, który może ukazywać zdarzenie nie tylko jako częściowo zaczęte, ale także jako jedynie planowane. Jest tak zwany *imparfait de tentative*. P. Imbs wyjaśnia charakterystykę tego znaczenia: „Quand on dit: Vous avez de la chance [de me rencontrer]: je sortais, on évoque par l'imparfait une action déjà

³⁴ O. Ducrot, *L'imparfait en français*, „Linguistische Berichte”, 1979, nr 60, s. 1-23, s. 6

en cours (au moins d'intention), qui n'a pu s'engager entièrement à la suite d'un événement imprévu."³⁵ Passé composé i passé simple ujmują zdarzenie w całości, to znaczy, od początku do końca, stąd niemożliwe jest ich użycie w podobnych kontekstach.

14a. *Vous avez de la chance [de me rencontrer]: je **suis sorti**.

14b. *Vous avez de la chance [de me rencontrer]: je **sortis**.

1.2.5. Opozycja: temps relatif a temps absolu

Z punktu widzenia odniesienia do innych wydarzeń w czasie, imparfait określany jest mianem *un temps relatif*, w przeciwieństwie do passé composé i passé simple, które funkcjonują jako *les temps absolus*.³⁶ Czasy należące do tej ostatniej kategorii wprowadzają nowy punkt odniesienia na osi czasu, między momentem wypowiedzi, a opisywanym zdarzeniem. W systemie H. Reichenbacha relacja E / S jest dla tych czasów pertynentna. Czasy gramatyczne zwane *les temps relatifs*, wymagają natomiast dodatkowego punktu odniesienia dla zdarzenia, które opisują. Ten punkt odniesienia wprowadzany jest poprzez użycie innego czasu przeszłego, który ma charakter *absolu*. W systemie Reichenbacha, pertynentne relacje odnoszą się nie tylko do E (point of event) i S (point of speech), ale także do jednego lub wielu punktów R (point of reference). H. Kamp i Ch. Rohrer rozwinęli tę hipotezę, która w tradycji językoznawstwa romańskiego sięga do gramatyki Port-Royal autorstwa Arnauld i Lancelot (1660).³⁷ Na podstawie analizy imparfait, H. Kamp i Ch. Rohrer opracowali następujące zasady użycia tego czasu. "The rule for constructing the discourse representation for a sentence in the imparfait can be described informally as follows :

- (i) the sentence in the imparfait introduces a new discourse state s.
- (ii) this state s lies before the speech point
- (iii) it contains the last event e (introduced by a sentence in the passé simple)."³⁸

³⁵ P. Imbs, op. cit., s. 92

³⁶ Temps absolus obejmują futur proche, futur simple, présent, passé simple, passé composé, a temps relatifs: passé antérieur, plus-que-parfait, passé récent du passé, imparfait, futur proche du passé, conditionnel présent, futur antérieur, futur simple.

³⁷ *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal Par Arnauld Et Lancelot*

³⁸ cyt za: E. Labeau, *L'unité de l'imparfait : vues théoriques et perspectives pour les apprenants du*

Ten punkt widzenia podzielają także A.-M. Berthonneau i G. Kleiber, wprowadzając do opisu imparfait termin anafory (*une relation anaphorique*). „Contrairement au passé composé ou au passé simple auxquels [les différentes théories] l’opposent – l’imparfait ne localise pas lui-même la situation qu’il introduit: (i) il ne peut être utilisé s’il ne renvoie pas à une entité temporelle du passé, déjà disponible dans le contexte antérieur ou accessible dans la situation immédiate, (ii) en l’absence d’un tel élément, l’imparfait est jugé ininterprétable.”³⁹ Rozwijając tę hipotezę A.-M. Berthonneau i G. Kleiber stwierdzili następnie, że: „(i) L’imparfait est un temps anaphorique, parce que son interprétation exige toujours la prise en compte d’une situation temporelle du passé, donc d’un antécédent, explicite ou implicite. L’hypothèse (ii) suivante: (ii) La relation anaphorique entre la situation antécédent du passé et la situation présentée à l’imparfait est une relation de type partie (imparfait) – tout (antécédent). Si l’on conjoint (i) et (ii), on obtient une nouvelle définition de l’imparfait qui le présente comme un *temps anaphorique méronomique*.”⁴⁰

Podejście anaforyczne było wielokrotnie krytykowane jako niezgodne z rzeczywistością. A. Molendijk, Ch. Touratier i inni językoznawcy zwrócili uwagę na fakt, że istnieją przykłady imparfait, które nie wymagają punktu odniesienia wprowadzanego przez inny czas przeszły. Ponadto, inne czasy przeszłe, oprócz imparfait, mogą posiadać użycia anaforyczne.⁴¹

1.2.6. Opozycja: konsekwencja a przyczyna

Ten typ opozycji odnosi się szczególnie do relacji w zdaniach z użyciem imparfait i passé simple w tekstach literackich. W zdaniach podrzędnych passé simple może wyrażać konsekwencję zdania głównego a imparfait – jego przyczynę. Porównajmy przykłady cytowane za A.-M. Both-Diez.

15a. Hélène prit dans ses bras l’enfant, qui **pleurait**. = (comme) l’enfant pleurait, Hélène le prit dans ses bras

15b. Hélène prit dans ses bras l’enfant, qui **pleura**. = L’enfant pleura parce que Hélène le prenait dans ses bras

français, langue étrangère, „Travaux de linguistique”, 2002, nr 45, s. 157–184, s. 168

³⁹ A.-M. Berthonneau, B. Kleiber, op. cit., s. 56-57

⁴⁰ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, op. cit., s. 68

⁴¹ więcej w: E. Labeau, op. cit.

16a. « Silence » dit / a dit le maître aux élèves qui **continuaient** à parler.

(= car ils continuaient à parler)

16b. « Silence » dit / a dit le maître aux élèves qui **continuèrent** à parler.

(= cependant ils continuèrent à parler)

1.2.7. Podsumowanie opozycji czasów dokonanych i imparfait

Opozycja aspektualna jest podstawowym typem opozycji między imparfait a passé composé i passé simple. Należy jednak podkreślić, że niektóre koncepcje porównawcze czasów przeszłych są nieadekwatne. A. Klum⁴² zakłada w swoim opisie, jako fundamentalną, opozycję aspektualną koncept trwania i braku trwania. *L'aspect duratif* jest u A. Kluma charakterystyczny dla czasów présent i imparfait i przeciwstawia się *l'aspect non duratif* w pozostałych czasach przeszłych oraz czasach przyszłych. Opozycja oparta na pojęciu trwania akcji jest mylna, gdyż zarówno passé composé jak i passé simple mogą z powodzeniem wyrażać trwanie zdarzenia nawet w długich okresach czasu.

1.3. Opozycja passé simple i passé composé

Jak podkreślono uprzednio, passé composé jest jedynym czasem przeszłym, który posiada związek z teraźniejszością, (tzn. czasem, dla którego w systemie H. Reichenbacha relacja E – event time / S – speech time jest pertynentna). Ta podstawowa różnica między passé composé i passé simple wymaga jednak bardziej szczegółowego wyjaśnienia. Oprócz analizy temporalnej dodatkowych wskazówek na temat interpretacji czasów przeszłych dostarcza analiza tekstualna.

1.3.1. Opozycja temporalna: Jean-Marc Luscher i Bertrand Sthioul

J.-M. Luscher i B. Sthioul zwracają uwagę na problem opisu passé composé: „La difficulté de base à laquelle se heurtent les descriptions du PC est qu'un énoncé au PC peut dire quelque chose à la fois d'une période passée et du moment présent. La question tourne ainsi perpétuellement sur le fait de savoir si, en énonçant par exemple que *Paul a mangé*, je renvoie avant tout à l'événement antérieur de manger ou à la situation actuelle d'avoir mangé. C'est donc l'articulation entre les deux notions d'événement dans le passé et d'état dans le présent qui constituent le point central des

⁴² A. Klum, *Verbe et adverbe*, Almqvist et Wiksell, Uppsala 1961, s. 168

discussions sur le PC, justement appelé par R. Martin (1971) « temps à deux visages ». ⁴³» W związku z powyższą charakterystyką passé composé, wielu językoznawców francuskich rozpatruje podwójną funkcję tego czasu lub wręcz rozróżnia dwa rodzaje passé composé. J.-M. Luscher i B. Sthioul sumują te ujęcia w poniższej tabeli.

Tabela 1.3. Porównanie terminologii typów passé composé

Typ 2	Typ 1	Autor
PC de l'antériorité	PC de l'accompli	Martin
PC évenitif	Présent résultatif	Larochette
PC de l'antériorité	PC implicatif	Vet
PC 2	PC 1	Adam
PC discursif	PC historique	inni

Źródło: J.-M. Luscher, B. Sthioul, op. cit.

Interpretacja dwóch typów passé composé jest związana z rodzajem czasownika. Czasowniki teliczne, czyli takie, które zawierają w swoim znaczeniu osiągnięcie rezultatu, skłaniają do interpretacji passé composé typu pierwszego. Czasowniki teliczne charakteryzują się wyraźnym przejściem z jednego stanu do drugiego, który następuje w wyniku osiągnięciu rezultatu. Natomiast użycia wszystkich pozostałych czasowników są klasyfikowane jako drugi typ passé composé. Informują bowiem jedynie o tym, że zdarzenie nastąpiło przed momentem wypowiedzi. Porównajmy przykłady obydwu typów passé composé.

Typ 1

Martine est sortie (rezultat = nie ma jej w domu)

Jeanne a écrit une lettre (rezultat = list)

Typ 2

Jean a couru. (brak rezultatu)

Martine a nagé dans la piscine. (brak rezultatu)

⁴³ J.-M. Luscher, B. Sthioul, *Emplois et interprétations du Passé Composé*, „Cahiers de Linguistique Française”, nr 18, s. 187-217

Ten podział, sugerowany między innymi przez C. Vet'a, wzbudza pewne wątpliwości, gdyż rezultat procesu nie ogranicza się jedynie do czasowników telicznych, ale wskazany może być w kontekście zdania lub w rzeczywistości pozajęzykowej. Porównajmy przykłady na podstawie czasownika *pleuvoir*, który jest ateliczny.

17. Hier, il a plu.

18. Mets tes bottes! Il a plu.

Przykład 17 należy zdecydowanie do typu PC de l'antériorité (typ 2), natomiast w zdaniu 18 rezultat deszczu jest widoczny w sytuacji terażniejszej (PC de l'accompli lub PC implicatif). J.-M. Luscher i B. Sthioul słusznie sugerują, że w przypadku PC de l'accompli (typ 1) potrzebne jest rozróżnienie między rezultatem ograniczonym (les implications bornées), a permanentnym (les implications non bornées). Autorzy posługują się następującymi przykładami.

19. Chantal est sortie et nous ne pouvons pas entrer à la maison.

20. Victor Hugo a écrit les Misérables.

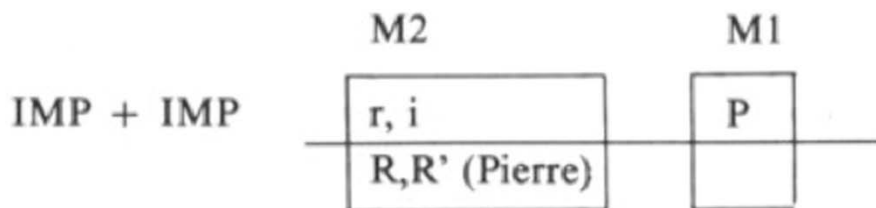
Zdanie 19 posiada krótkotrwały rezultat, aktualny jedynie do czasu powrotu Chantal do domu, w przeciwieństwie do przykładu 20, który będzie zawsze aktualny. Te rozważania pokazują podstawową różnicę między passé composé, a passé simple. W zdaniach, w których istnieje rezultat ograniczony czasowo, możliwe jest jedynie użycie passé composé. „Nous pensons que c'est justement la dualité du PC qui est un des critères qui le distingue du PS, ce dernier ne couvrant que les emplois de la branche gauche de la représentation procédurale du PC.”⁴⁴ W użyciach PC de l'antériorité istnieje możliwość wymiennosci form passé composé i passé simple. A.-M. Both-Diez⁴⁵ ukazuje sytuację wymiennosci czasów na podstawie graficznej reprezentacji przykładu 21.

21. Pierre voyait que son frère était malade.

⁴⁴ J.-M. Luscher, B. Sthioul, op. cit., s. 192

⁴⁵ A.-M., Both-Diez, op. cit., s. 5

Fig. 1.5. Przykład wymienności czasów wg. A.-M. Both-Diez

Użyte symbole oznaczają:

M1 – teraźniejszość (le monde actuel)

M2 – przeszłość (le monde inactuel)

P – moment wypowiedzi

i – przedział czasu, który zajmuje akcja

r – punkt odniesienia w czasie, do którego odnosi się proces zdania podrzędnego

R – punkt widzenia osoby mówiącej

R' – punkt widzenia Pierre

W przykładzie 21 zdarzenie *être malade* i punkt widzenia Pierre sytuują się w tym samym przedziale, co punkt widzenia osoby mówiącej. Przekształcając zdanie główne *Pierre voyait* na zdanie w aspekcie dokonanym, mamy możliwość użycia zarówno *Pierre vit* lub *Pierre a vit*. Wiąże się to z faktem, że w obydwu przypadkach R pozostaje w punkcie P w M1.

22. Pierre vit / a vit que son frère était malade.

Źródło: A.-M., Both-Diez, op. cit., s. 5

Różnica między passé composé a passé simple polega na tym, że użycia passé simple zaznaczają rozdźwięk między przeszłością a momentem teraźniejszym (momentem wypowiedzi). F. Revaz wyjaśnia tę różnicę: „le passé simple est le temps emblématique des événements présentés comme coupés de l’actualité de l’énonciateur, alors qu’avec le passé composé l’événement, même objectivement lointain dans le temps, semble toujours être regardé à partir du moment présent ou, du moins, être en proximité avec le moment présent.”⁴⁶ W związku z tą charakterystyką, passé simple nie może się łączyć z okolicznikami czasu, które mają odniesienie do teraźniejszości, takie jak *hier* lub *maintenant*. Porównajmy:

23. *Mets tes bottes! Il plut.

24. * Chantal sortit et nous ne pouvons pas entrer à la maison.

25. Victor Hugo écrivit les Misérables. (użycie jest możliwe w szerszym kontekście)

26. Lucie a préparé le repas, qui est (maintenant) servi. (PC de l’accompli)

27. * Lucie prépara le repas, qui est (maintenant) servi.

28. Lucie a préparé le repas qui a bientôt été servi. (PC de l’antériorité)

Zaznaczmy, że passé simple jest wykluczony z powyższych użyć. Jedyne passé composé „comporte un lien avec le présent, son principal emploi étant, conformément à son origine, d’exprimer une action dont le résultat est acquis, et généralement dure encore dans le présent.”⁴⁷ L. Gosselin zauważył jednak, że w niektórych przypadkach, rozróżnienie między rodzajem passé composé jest właściwie niemożliwe. „(...) en

⁴⁶ F. Revaz, *Passé simple et passé composé : entre langue et discours*, „Études de linguistique appliquée”, nr 102, Didier, Paryż, s. 175-198, s. 190

⁴⁷ M. Cohen, *Pour une sociologie du langage*, Albin-Michel, Paryż 1956, s. 45

l'absence de circonstanciel et lorsque le procès est un accomplissement ou un achèvement, il est le plus souvent impossible de décider en faveur de l'une ou de l'autre des valeurs du passé composé."⁴⁸ Przytaczamy przykład L. Gosselin.

29. Pierre est fatigué. Il a terminé son roman. (présent accompli ou passé aoristique ?)

W tego typu zdaniach, jedyną pertinentną interpretacją jest fakt, że zdarzenie *Il a terminé son roman* nastąpiło przed stanem *Pierre est fatigué*.

1.3.2. Analiza tekstualna czasów gramatycznych: Émile Benveniste oraz Harald Weinrich

E. Benveniste krytykuje tradycyjnie uznawane opozycje czasów gramatycznych, takich jak imparfait i plus-que-parfait, imparfait i passé composé oraz passé composé i passé simple. Passé composé i passé simple, przykładowo, mogą być używane wymiennie, więc opisywanie ich w kategorii opozycji jest nieadekwatne.⁴⁹

E. Benveniste proponuje analizę systemu czasów francuskich w zależności od rodzaju komunikacji. Wyróżnia dwie kategorie: historia (*histoire*) i mowa (*discours*). *Discours* wymaga obecności rozmówcy i adresata. Komunikacja toczy się wokół momentu teraźniejszego i głównym czasem gramatycznym w użyciu jest présent. Passé composé i futur simple służą do umiejscowiania zdarzeń, odpowiednio, w przeszłości lub w przyszłości. Passé simple jest wykluczony z *discours*. *Histoire* natomiast, jest rodzajem komunikacji na innym poziomie, gdyż dotyczy słowa pisanego. Passé simple jest w *histoire* czasem głównym.

Tabela 1.4. Porównanie kategorii *histoire* i *discours* wg. E. Benveniste'a

Histoire	Discours
Dotyczy wyłącznie słowa pisanego.	Dotyczy każdego rodzaju komunikacji, także słowa pisanego, która zakłada istnienie nadawcy i odbiorcy.
Opis przeszłych wydarzeń, w którym	Narrator opisuje zdarzenia z punktu

⁴⁸ L. Gosselin, *Sémantique de la temporalité en français*, Editions Duculot, Louvain-la-Neuve, s. 206

⁴⁹ E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paryż 1966, s. 238

narrator nie ma bezpośredniego wpływu na przekaz. ⁵⁰	widzenia świadka.
Użycie trzeciej osoby liczby pojedynczej <i>il</i> (w określeniu Benvenista jest to invariant non personnel; non-personne) oraz przysłówków <i>là, alors, le jour même, la veille, le lendemain</i> itd.	Użycie pierwszej i drugiej osoby liczby pojedynczej <i>je</i> i <i>tu</i> (indicateurs) oraz przysłówków <i>ici, maintenant, aujourd'hui, hier, demain</i> itd.
Podstawowe czasy gramatyczne to: passé simple, imparfait, plus-que-parfait.	Podstawowe czasy gramatyczne to: présent, futur, passé composé. Istnieje możliwość użycia imparfait.
Wykluczone z użycia: présent, passé composé, future simple i future composé	Wykluczone z użycia: passé simple i passé antérieur

Źródło: E. Benveniste, op. cit., s. 237-250

Krytycy teorii E. Benveniste'a podkreślają, że całkowite rozgraniczenie użycia passé composé i passé simple pod względem rodzaju komunikacji, nie jest do końca zgodne z prawdą. Istnieją sytuacje, gdy passé composé i passé simple mogą współwystępować w tekście tego samego rodzaju.⁵¹ Należy jednak podkreślić, że teoria E. Benveniste'a słusznie zwraca uwagę na związek rodzaju komunikacji z czasami gramatycznymi. Przy braku opozycji temporalnej między passé composé a passé simple, reguły tłumaczenia na język francuski muszą wziąć pod uwagę rodzaj komunikacji. Ponadto, pełne zrozumienie tekstu literackiego, a zwłaszcza konwencji literackiej, jest niekiedy możliwe jedynie w świetle teorii E. Benveniste'a.

Teoria H. Weinricha, mimo zbieżności z analizą E. Benveniste'a, ma bardziej kategoryczne założenia. H. Weinrich rozróżnia dwie kategorie: komentarz (*commentaire*) i narracja (*récit*), które się wzajemnie wykluczają. Ten dychotomiczny podział został opracowany w oparciu o użycie dominujących czasów gramatycznych w języku francuskim. Podział przedstawia się w następujący sposób:

1. Grupa pierwsza (czasy komentarza): présent, passé composé et futur

⁵⁰ „À vrai dire, il n'y a même plus alors de narrateur. Les événements sont posés comme ils se sont produits à mesure qu'ils apparaissent à l'horizon de l'histoire. Personne ne parle ici: les événements semblent se raconter d'eux-mêmes.” (E. Benveniste, op. cit, s. 231)

⁵¹ M. Fludernik, *The Fictions of Language and the Languages of Fiction*, Routledge, Nowy Jork 1993, s. 47

2. Grupa druga (czasy narracji): passé simple, imparfait, passé antérieur, plus-que-parfait i conditionnel

Wyróżnione kategorie odzwierciedlone są w sytuacji komunikacji. Rozmówca dokonuje bowiem wyboru czasów gramatycznych: „en employant les temps commentatifs, je fais savoir à mon interlocuteur que le texte mérite de sa part une attention vigilante. Par les temps du récit, au contraire, je l’avertis qu’une autre écoute, plus détachée est possible.”⁵² Wpływ nadawcy komunikatu jest o tyle ważny, że tekst zawierający aktualne, to znaczy mające związek z teraźniejszością informacje, znajduje się w sferze komentarza. H. Weinrich utwierdza także spostrzeżenie E. Benveniste’a o związku między użyciem czasów gramatycznych i zaimków osobowych: „La combinaison du passé simple avec le rôle du récepteur au singulier ou au pluriel, y compris la forme de politesse (par exemple: *tu dormis, vous rêvâtes*) est donc la moins établie, elle ne l’est pour ainsi dire pas du tout. Cette combinaison est écartée dès que possible des récits écrits par l’usage actuel pour qui elle a dans la plupart des cas un accent de pédanterie ridicule.”⁵³

W przeciwieństwie do E. Benveniste’a, H. Weinrich uważa jednak, że „un seul et même temps ne pourra jamais appartenir à la fois au commentaire/discours et au groupe du récit/histoire.”⁵⁴ Charakterystyka czasów gramatycznych według H. Weinricha jest zjawiskiem bardziej skomplikowanym. Analiza przebiega bowiem na trzech płaszczyznach.

Tabela 1.5. Porównanie kategorii *commentaire* i *récit* wg. H. Weinricha

1. Attitude de locution	Commenter (Groupe I)		Raconter (Groupe II)		
2. Perspective de locution	zéro	en avant	zéro	en avant	
		en arrière			
3. Mise en relief	—		premier plan fond		

Źródło: H. Frank, *Comptes Rendus - H. Weinrich, Tempus: Besprochene und erzählte Welt*, „L’homme”, 1968, 8(1), s. 102-106

⁵² H. Weinrich, *Le temps*, Seuil, Paryż 1973, s. 30

⁵³ H. Weinrich, *Grammaire textuelle du français*, Didier-Hatier, Paryż 1989, s. 147

⁵⁴ H. Weinrich, *Le temps*, op. cit., s. 22

Na drugim poziomie analizy znajduje się perspektywa wypowiedzi. Niektóre czasy określane są mianem *un temps avec la perspective zéro*. Nie posiadają bowiem informacji dotyczącej interpretacji czasowej. Czas teraźniejszy *présent*, który należy do pierwszej grupy oraz dwa czasy drugiej grupy, *imparfait* i *passé simple*, uznawane są za czasy o stopniu zerowym. Pozostałe czasy gramatyczne przesuwają perspektywę do przodu lub do tyłu. Na trzecim poziomie znajduje się *mise en relief*. Jest to podział na pierwszy plan i drugi plan, który występuje jedynie w narracji. Opiera się on na opozycji *imparfait* i *passé simple*. Pomimo krytyki z jaką spotkały się, między innymi, drugi i trzeci poziom analizy czasów gramatycznych H. Weinricha⁵⁵, należy podkreślić, że analiza tekstualna czasów w języku francuskim jest niezbędnym krokiem w celu opracowania reguł tłumaczenia.

1.3.3. Zabiegi stylistyczne

W tekstach narracyjnych wybór między *passé simple* lub *passé composé* jest często zabiegiem stylistycznym autora i związany jest z jego postawą w stosunku do przeszłych zdarzeń. W sytuacjach, gdy użycie *composé* i *passé simple* jest gramatycznie poprawne, osoba mówiąca dokona wyboru w zależności od wrażenia, które chce wywrzeć na rozmówcy. Użycie *passé simple*, w przeciwieństwie do *passé composé*, pozwala na ukazanie wydarzenia z odległości i tworzy dystans pomiędzy narratorem, a przeszłością. Jest to szczególnie ważne przy opisach przeszłości z teraźniejszego punktu widzenia, w których narrator nadaje zdarzeniom nowe znaczenie. Poniżej zacytowano dwa przykłady *passé simple* analizowane przez A.-M. Both-Diez.

30. Alors, je me **sentis** ridicule. Et je l'étais. (H. Bosco, *Malicroix*)

„La valeur inchoative qu'acquiert le verbe au PS exprime la prise de conscience de la sensation dans le temps du procès. En outre, vue avec du recul, cette prise de conscience est présentée comme un événement qui est resté gravé dans la mémoire de l'énonciateur.”⁵⁶

⁵⁵ P. Le Goffic, *Que l'imparfait n'est pas un temps du passé* [w:] P. Le Goffic (red.), *Points du vue sur l'imparfait*, Centre de publications de l'université de Caen, Caen 1986, s. 55-69, s. 60

⁵⁶ A.-M. Both-Diez, op. cit., s. 16

31. La nostalgie... c'était tout le reste. Et ce **fut** beaucoup. (S. Signoret, *La nostalgie n'est plus ce qu'elle était*)

Podobnie w powyższym przykładzie autorka tłumaczy użycie passé simple w następujący sposób: „(...) la phrase au PS (...) fait écho au titre et correspond à: je sais aujourd'hui la valeur de cette nostalgie d'alors.”

Rozróżnienie między oddzielnymi konotacjami passé composé i passé simple jest szczególnie widoczne w tekstach, w których obydwie czasy przeplatają się w narracji. Ponownie, posłużono się przykładem A.-M. Both-Diez.

32. Alors, M. de Courcils **marcha** vers lui. Je **crus** qu'ils **allaient** se colleter. Ils **étaient** là, grands (...) Le mari de ma mère **articula** en bégayant: (...) L'autre **prononça** (...) Puis il **se tourna** vers moi (...) Je lui **serrai** la main sans répondre. Et nous **sommes sortis** ensemble. (...) Deux jours plus tard, M. de Bourneval **tuait** en duel M. de Courcils. Mes frères, par crainte d'un affreux scandale **se sont tus**. Je leur **ai cédé** et ils **ont accepté** la moitié de la fortune laissée par ma mère. (Maupassant, *Le Testament*)

Użycie czasów przeszłych w przykładzie 32 znajduje następujące wyjaśnienie: „Employant le PC, le locuteur rattache mentalement les procès à l'ID (instant du discours) soulignant ainsi le caractère irréversible de ces actes, dont les résultats sont réels et toujours valables au moment de la parole.”⁵⁷

N. Armstrong analizuje z kolei efekt wywołany przez niespodziewane użycie passé simple w paragrafie opisowym w powieści A.-M. Garat, *Aden*. „The author uses a perfect-tense sequence (...) as an emphatic device, where imperfective forms would normally have been expected.”⁵⁸

⁵⁷ A.-M. Both-Diez, op. cit., s. 17

⁵⁸ Przytaczamy za N. Armstrongiem paragraf powieści z wyróżnieniami: „L'immeuble était au fond de la rue, une bâtisse brune, avec un couloir central qui distribuait deux appartements de rez-de-chaussée et menait à l'escalier vers les étages, ouvrait sur la cour arrière. Aden y avait grandi, Iana y vivait encore. La detestation était venue plus tard, dans la revision qui permirent les années de lycée, quand il découvrit Paris, les belles demeures de la ville, l'autre planète. Pour rien au monde il n'aurait avoué de quelle province il était le rescapé, intuitivement instruit d'avoir à dissimuler la tare, par instincy de conservation. Il n'eut pas d'amis, découragea tout approche, en respect de son dessein solitaire.” N. Armstrong, *Translation, linguistics, culture: a French-English handbook*, Trowbridge: Cromwell Press Ltd., 2005, s. 56

Użycie *passé simple* w narracji jest typowe w tekstach literackich. Niektórzy współcześni autorzy francuscy wyłamują się z tej konwencji i posługują się w narracji jedynie *passé composé*. Najbardziej znanym przykładem takiego zabiegu jest powieść *L'Étranger* A. Camus, w której miejsce i funkcje *passé simple* spełnia właśnie *passé composé*. J.-P. Sartre analizuje stwarzany w ten sposób efekt następująco: „C'est pour accentuer la solitude de chaque unité phrastique que M. Camus a choisi de faire son récit au parfait composé (...) *Il s'est promené longtemps* dissimule la verbalité du verbe: le verbe est rompu, brisé en deux: d'un côté, nous trouvons un participe passé qui a perdu toute transcendance, inerte comme une chose, de l'autre, le verbe *être*, qui n'a que le sens d'une copule, qui joint le participe au substantif comme l'attribut au sujet; le caractère transitif du verbe s'est évanoui, la phrase s'est figée; sa réalité, à présent, c'est le nom. Au lieu de se jeter comme un pont entre le passé et l'avenir, elle n'est plus qu'une petite substance isolée qui se suffit.”⁵⁹

P. Imbs podsumowuje dyskusję na temat użycia *passé simple* i *passé composé* w tekstach literackich następująco: „Les nuances sont ici moins grammaticales que stylistiques; ou mieux: elles relèvent de la grammaire individuelle de chaque auteur. (...) En somme, autant d'auteurs, autant d'usages; et on peut ajouter: autant de grammairiens, autant de commentaires.”⁶⁰

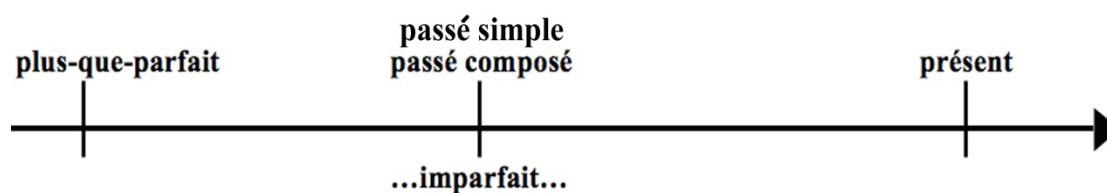
1.4. Opozycja między plus-que-parfait a passé composé, passé simple i imparfait

Opozycja między PQP a innymi czasami przeszłymi jest opozycją temporalną. PQP określa zdarzenia, które miały miejsce wcześniej niż, zdarzenia opisywane w zdaniu lub w szerszym kontekście przez inne czasy przeszłe. Najczęściej PQP występuje w zdaniu podrzędnym w połączeniu z *passé simple* lub z *imparfait*. Relacje między czasami przeszłymi zostały zaznaczone na osi czasu.

Fig. 1.6. Francuskie czasy gramatyczne na osi czasu

⁵⁹ cyt. za: A.-M. Both-Diez, op. cit.

⁶⁰ P. Imbs, op. cit., s. 104

W przykładach, w których zdanie główne jest w passé composé lub w passé simple, akcja opisywana w PQP interpretowana jest jako pojedyncze zdarzenie zakończone w przeszłości w kontekście jednokrotnym lub habitualnym, które miało miejsce przed zdarzeniem w zdaniu głównym.

33. Il a mangé le sandwich qu'il avait préparé avant.

1.5. Charakterystyka poszczególnych czasów przeszłych

Opis opozycji pozwolił na wytypowanie podstawowych różnic między czasami przeszłymi w języku francuskim. Na tym etapie pracy należy przedstawić charakterystykę poszczególnych czasów przeszłych według ich użycia i przypisywanych im wartości. Taki opis ma zasadnicze znaczenie dla opracowania reguł tłumaczenia. W oparciu o wiodące podręczniki gramatyki języka francuskiego, w poniższej analizie pokazano, że wybór użycia poszczególnych czasów jest często wynikiem subtelnych niuansów sensu.

1.5.1. Imparfait

Wszystkie podręczniki gramatyki zgadzają się z następującą interpretacją imparfait. „Imparfait indique, sous l'aspect de la continuité (comme une action-ligne), un fait qui était encore inachevé au moment du passé auquel se rapporte le sujet parlant; il montre ce fait en train de se dérouler, mais sans en faire voir la phase initiale ni la phase finale.”⁶¹ Zdarzenie jest w trakcie realizacji i jego przebieg może zostać przerwany przed osiągnięciem punktu finalnego.

Zdarzenie opisywane w imparfait widziane jest z pewnego punktu odniesienia, który usytuowany jest przed momentem wypowiedzi. Zdarzenie to rozpoczęło się przed punktem odniesienia i kontynuowane jest po nim, jednak jego trwanie musi

⁶¹ M. Grevisse, *Le Bon Usage: Grammaire Française*, op. cit., s. 652

zakończyć się przed momentem wypowiedzi. Moment zakończenia zdarzenia nie jest jednak istotny dla rozmówcy, gdyż jak zauważyła M. Świątkowska „[l'imparfait] ne prend pas en considération l'intervalle entier occupé par l'événement, car il fait abstraction du début et de la fin de cet événement en se concentrant sur ce qui se passe au moment R.”⁶² Imparfait jest więc, z wyjątkiem nielicznych przypadków, czasem niedokonanym. Ze względu na powyższą charakterystykę imparfait, wielu językoznawców stwierdza, że ten czas posiada podobną funkcję do czasu teraźniejszego présent de l'indicatif, z tą różnicą, że w odniesieniu do przeszłości. Autorzy podręczników gramatyki określają imparfait mianem „présent en cours dans le passé.”⁶³

René mange (= est en train de manger) sa soupe.

René mangeait (= était en train de manger) sa soupe.⁶⁴

M. Wilmet klasyfikuje présent i imparfait jako czasy posiadające aspect sécant, który „saisit le procès de l'intérieur, le scindant en deux entre le *terminus a quo* α et le *terminus ad quem* ω .”⁶⁵ Różnica między imparfait a présent polega jedynie na przesunięciu punktu widzenia do przeszłości. „Le caractère interne de la perspective suggérée par l'imparfait semble provenir du fait que ce temps possède principalement la fonction de déplacer le point de fuite du présent au passé.”⁶⁶ W tym ujęciu imparfait odnosi się do punktu A', do innej rzeczywistości niż ta, w której znajduje się obecnie rozmówca. Imparfait jest czasem przeszłym ($A' < A$) o aspekcie *sécant*. M. Wilmet przedstawia użycia imparfait w sposób graficzny, poniżej.

Fig. 1.7. Graficzna reprezentacja imparfait wg. M. Wilmet

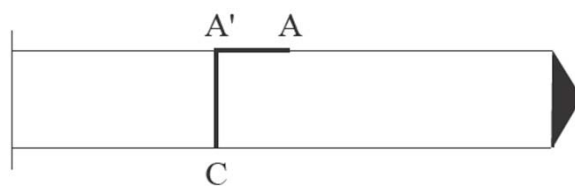
⁶² M. Świątkowska, op. cit., s. 98

⁶³ J.-C. Chevalier, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Larousse, Paryż 1994, s. 341

⁶⁴ D. Maingueneau, *L'énonciation en linguistique française*, Hachette, Paryż 1991, s. 68

⁶⁵ M. Wilmet, *Grammaire critique du français*, op. cit., s. 345

⁶⁶ H. Kamp, F. Nef, *Événements, représentations discursives et référence temporelle*, „Langages”, 1981, nr 64, s. 39-64

Źródło: M. Wilmet, op. cit., s. 415

P. Le Goffic posuwa się nawet dalej stwierdzając w swoim artykule *Que l'imparfait n'est pas un temps du passé*, że „L'imparfait n'est pas fondamentalement un temps du passé mais un temps inaccompli – certain – non-présent qui situe le procès verbal dans un cadre référentiel déterminé contextuellement, ce cadre pouvant être bien entendu le passé effectif, mais aussi le passé fictif ou d'autres types de situations transposées ou imaginaires.”⁶⁷

Poniżej przedstawiono główne funkcje imparfait. Oparto się, między innymi, na analizie imparfait opracowanej przez M. Wilmet. Nie uwzględniono jednak wszystkich sposobów użycia, a jedynie takie, które wchodzą w zakres niniejszej pracy. Wykluczone zostały więc użycia modalne.⁶⁸

a. Imparfait wyrażający trwanie (imparfait de durée)

Jak pokazano uprzednio, podstawową funkcją imparfait, jest ukazywanie zdarzenia w trakcie trwania, bez precyzowania jakiegokolwiek ograniczenia tego trwania w czasie.

34. Anna étudiait le japonais.

35. Elle le dédaignait.

b. Imparfait w użyciu habitualnym i iteratywnym

Jedną z typowych funkcji imparfait jest wyrażanie zwyczaju (habitualność) lub nieokreślonej liczbowo powtarzalności zdarzenia (iteratywność) w przeszłości, o czym często informują okoliczniki czasu. Powtarzalność zdarzenia nie jest w żaden sposób ograniczona czasowo lub liczebnie.

⁶⁷ P. Le Goffic, op. cit.

⁶⁸ M. Wilmet, op. cit., s. 326

36. Irma Seidenman répétait chaque jour que très probablement elle réussirait à traverser la guerre. (Seidenman, s. 35)

37. Le soir, quand le marché était vide, personne n'y venait.
(Seidenman, s. 43)

38. Elle songeait parfois avant de s'endormir, que (...) sa destinée s'accomplissait. (Seidenman, s. 81)

c. Imparfait w opisach narracyjnych

J. Brès podkreśla, że imparfait jest szczególnie często używany w narracji. Opisy w imparfait stanowią tło, na którym rozgrywają się główne zdarzenia.⁶⁹ Imparfait, w przeciwieństwie do innych czasów przeszłych w języku francuskim, pokazuje akcję jako zastygłą w tym samym momencie, czyli statyczną.

39. Lygie contemplait avec ses yeux étonnés ce spectacle (...). Le soleil dérivait au couchant. Ses derniers rayons caressaient le marbre jaune des colonnes qui s'allumait d'un reflet tout à la fois d'or et de rose. Sous la colonnade (...) roulait le flot des hommes et des femmes. (Quo Vadis, s. 86)

d. Zdarzenia równoczesne (symultaniczność)

Imparfait może ukazywać równoczesność zdarzeń w przypadku, gdy obydwa czasowniki są w imparfait. W zestawieniu z czasownikami w passé composé lub passé simple, imparfait stanowi tło dla zdarzenia punktowego.

40. Elle lisait le journal pendant qu'il dormait.

41. Il téléphona (a téléphoné) quand elle dormait.

e. Komentarz (imparfait explicatif)

Imparfait może być użyty w zdaniach, które określają przyczynę lub wyjaśniają zdania, po których bezpośrednio następują. Poniższe przykłady zacytowano za A.-M. Berthonneau i G. Kleiber (42-43)⁷⁰ oraz za C. Nicolau (44).⁷¹

⁶⁹ J. Brès, *L'Imparfait: L'un et le Multiple* [w:] E. Labeau, P. Larrivé (red.) *Nouveaux développements de l'imparfait*, Cahier Chronos, nr 14, Rodopi, Amsterdam 2005, s.7

⁷⁰ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, op. cit.

⁷¹ C. Nicolau, *L'interprétation du Passé Simple et de l'Imparfait dans le discours*, „Cahiers de

42. Jean se mit en route dans sa nouvelle Mercedes. Il attrapa une contravention. Il roulait trop vite. (przyczyną jest zbyt szybka jazda)

43. Les Iraniens s'en prennent maintenant aux antérêts américains. Hier deux banques américaines étaient saccagées. (wyjaśnienie stwierdzenia zawartego w pierwszym zdaniu)

44. Marie sortit de la chambre où se trouvait Paul. (wyjaśnienie przyczyny zachowania Marie)

f. Imparfait oniryczny

M. Wilmet stwierdza, że "un rêve raconté émerge naturellement du passé."⁷² Być może właśnie ze względu na związek z przeszłością, użycia oniryczne nie ograniczają się do imparfait, ale są także spotykane z passé composé i passé simple. Poniższy przykład cytujemy za M. Wilmet.

45. J'étais à la campagne chez mon grand-père mort depuis bien des années (M. Proust) = je rêvais que j'étais à la campagne

g. Imparfait narratif, imparfait pittoresque lub imparfait de rupture

Ten typ użycia spotykany jest zazwyczaj w tekstach literackich, gdzie imparfait zastępuje passé simple. Akcja opisywana przez czasownik w imparfait jest wtedy rozumiana jako jednostkowe zdarzenie, które nastąpiło w dokładnie określonym momencie czasu.⁷³ Imparfait posiada w takich przypadkach interpretację dokonaną, której w języku polskim odpowiada czas przeszły dokonany. Obydwa przykłady są przytoczone za M. Hobæk Haff.⁷⁴

46. Onze ans après il perdait la bataille de Waterloo.

47. Le même Sørensen provoquait ensuite le penalty final, ... (Football 365

Linguistique Française", 2003, nr 25, s. 153-165

⁷² M. Wilmet, op. cit., s. 419

⁷³ M. Grevisse, op. cit., s. 718

⁷⁴ M. Hobæk Haff, *L'imparfait pittoresque sur la sellette*, „Romansk Forum”, 2002, nr 16(2), s. 435-441

h. Imparfait d'accentuation ou de concordance

Imparfait pozwala na przybliżenie zdarzenia w stosunku do innego zdarzenia, które miało miejsce w przeszłości i które jest opisywane przez passé simple lub przez passé composé. Użycie czasu teraźniejszego w zdaniu podrzędnym nie jest możliwe, w przeciwieństwie do języka polskiego, gdyż opisywane zdarzenie zostałoby zinterpretowane jako mające nadal miejsce w teraźniejszości. M. Wilmet przytacza przykład poniżej:

48. Galilée soutint que la terre tournait autour du soleil.

1.5.2. Passé composé

Passé composé jest uznawany za czas dokonany, który w języku mówionym zastąpił passé simple. Językoznawcy podkreślają związek passé composé z teraźniejszością: „Dans la langue parlée, le passé composé sert de temps narratif pour les faits passés. Dans la conversation, en effet, on ne raconte pas généralement que les faits qu'on a soi-même été témoin ou qu'on a entendu raconter; même quand il s'agit d'événements déjà anciens, le fait qu'on les relate les transforme en événements d'une grande proximité psychologique et quasi expérimentale.”⁷⁵ Poniżej przedstawione zostało zestawienie funkcji passé composé.

a. Dokonaność

Passé composé wyraża dokonaność jak w przykładzie poniżej.

49. Le samedi dernier il est allé au cinéma.

W przeciwieństwie do języków słowiańskich, termin dokonaność użyty w stosunku do języka francuskiego nie oznacza jednak osiągnięcia końcowego rezultatu,

⁷⁵ P. Imbs, op. cit., s. 103

a jedynie zakończenie zdarzenia.⁷⁶ Zdanie *Il a lu le journal.* nie oznacza, że przeczytał gazetę, a jedynie, że w przestał ją czytać w jakimś momencie przed momentem wypowiedzi. *Passé composé* często wyraża także rezultatywność, czyli konsekwencję przeszłego zdarzenia w teraźniejszości. „Il est vrai que le *passé composé* permet deux interprétations différentes; *Il est sorti* peut avoir (a) la fonction d'aoriste du discours, c'est-à-dire celle de localiser la situation dans un moment ou période passés, identifiables à l'aide d'autres éléments dans la proposition (p.ex. adverbes de temps) ou à l'aide du contexte conversationnel ou discursif, ou (b) une lecture résultative, indicatrice de l'état résultant d'une action accomplie dans le passé; dans ce cas il est compatible avec un adverbe comme *maintenant* ou similaires:

50. Pierre est sorti ce matin à dix heures.

51. Maintenant Pierre est sorti.”⁷⁷

b. Uprzedniość

Passé composé wyraża upředniość w stosunku do czasu teraźniejszego *présent de l'indicatif*.

52. – J'ai reçu ta carte et je t'en remercie.

53. Depuis que Pierre est parti aux États-Unis, Anna est différente.

c. Wartość gnomiczna

Passé composé może także wyrażać prawdy ponadczasowe. W tym użyciu czasownik w *passé composé* określa zdarzenie, które już kiedyś się zdarzyło i może powtórzyć się w przyszłości.

54. Quiconque a beaucoup vu peut avoir beaucoup retenu.

d. Iteratywność i habitualność

Passé composé może określać powtarzalność zdarzenia w przeszłości. Na ogół łączy się wtedy z okolicznikami frekwencji.

⁷⁶ J.-P. Desclés, *Construction formelle de la catégorie de l'aspect (essai)* [w:] J. David, R. Martin (red.), *Notion d'aspect*, Klincksieck, Paryż 1980, s.198-237

⁷⁷ J. Havu, *L'expression du passé récent en français: Observations sur l'emploi de la périphrase venir de + infinitif* [w:] H. Bat-Zeev Shyldkrot, N. Le Querler (red.) *Les Périphrases Verbales*, John Benjamins, Amsterdam 2005, s. 279-292

55. Il n'a jamais pensé à la mort.

56. Il a été plusieurs fois en difficultés financières.

e. Trwanie zdarzenia

Passé composé z powodzeniem wyraża trwanie w czasie. W przeciwieństwie do imparfait, trwanie widziane jest w całości (ujęcie globalne) lub jako zamknięty przedział czasowy.

57. Pendant quelques ans il a habité à Paris.

58. On ne vous a pas vu depuis longtemps, Monsieur.

1.5.3. Passé simple

Passé simple jest czasem literackim, który opisuje zdarzenia zakończone w odległej przeszłości. Cechą charakterystyczną passé simple, podobnie jak i imparfait, jest to, że opisywane wydarzenia wyraźnie odcinają się od momentu teraźniejszego. W związku z usytuowaniem temporalnym w przeszłości, większość językoznawców przeciwstawia passé simple jako czas dokonany i imparfait, który jest czasem niedokonanym. Zauważmy jednak, że oprócz tej podstawowej funkcji, passé simple może posiadać także inne wartości w narracji.

a. Dokonaność

Podstawową funkcją passé simple w narracji jest przedstawianie zdarzeń dokonanych, których cechą charakterystyczną jest, według M. Grevisse, „la sécheresse ou la netteté de l'événement”.⁷⁸ Zdarzenie odcina się wyraźnie od tła akcji i jest ukazane jako całość, to znaczy od początku do końca (une vision globale). Niekiedy passé simple może podkreślać, że zdarzenie nastąpiło nagle. Użycie tego czasu może ponadto stwarzać *l'effet de surprise*. Opis zdarzenia jest wtedy dynamiczny.

59. La guerre éclata en 1939.

60. Les soldats perdirent la bataille.

61. Soudainement il se rappela son nom.

⁷⁸ M. Grevisse, op. cit., s. 347

Passé simple jest jedynym czasem przeszłym, który w tekstach literackich oddaje progresję akcji, tworząc chronologiczną fabułę zdarzeń. Seria czasowników w passé simple odczytywana jest jako następujące po sobie wydarzenia w kolejności, najczęściej, chronologicznej.⁷⁹

62. Il entra dans la chambre et il s'assit à la table.

b. Trwanie w czasie

Passé composé może wyrażać trwanie zdarzenia w przeszłości, nawet w bardzo rozległych przedziałach czasu.

63. Elle resta encore assise un certain temps.

64. Il marcha donc de longues semaines.

65. Il régna 60 ans.

c. Iteratywność i habitualność

Podobnie do passé composé, również z passé simple spotykane są użycia iteratywne i habitualne.

66. Toute sa vie, oncle Nicodème s'occupa d'affaires. (Whisky, s. 14)

67. Les Tennenbaums téléphonèrent de temps en temps au docteur et sa femme. (Whisky, s. 50)

d. Symultaniczność dwóch zdarzeń

Passé simple może również przedstawiać dwa zdarzenia, które rozgrywają się w tym samym czasie. Jest to użycie dosyć nietypowe, gdyż wbrew tradycyjnym opisom passé simple jako czasu, który wprowadza nowy punkt odniesienia (point de

⁷⁹ P. Imbs przytacza przykład, w którym zdarzenia w passé simple wymykają się prostej chronologii tekstu:

„Hoel **pleura** beaucoup d'avoir coupé la gorge à Morgane et il se demanda comment il avait pu si vilainement revaloir à cette bonne femme la soupe qu'elle lui **fit** manger, le sou qu'elle lui **donna**, et le feu qu'elle **ranima** pour le réjouir.”

référence), w takich przypadkach *passé simple* nie posuwa akcji do przodu i może łączyć się z okolicznikiem *pendant*.⁸⁰

68. Ce soir-là, Pierre regarda la télé et Marie lut Rimbaud.

69. Quand le nain Bibobu fut bien en train de dormir, Mitou et Miquette sortirent sans faire aucun bruit. (J.-J. Franckel, w: M. Squartini, op. cit., s. 315)

e. Wartość gnomiczna

Passé simple może również wyrażać ponadczasowe prawdy. P. Imbs zastrzega jednak, że jego użycie powinno spełniać następujący warunek: „à condition que [la vérité éternelle] soit présentée comme une vérité d’expérience ayant déjà été vraie à une époque réculée du passé (d’où la nécessité d’adverbes comme *jamais* ou *toujours*).⁸¹

70. Un bienfait reproché tint toujours lieu d’offense.

1.5.4. Plus-que-parfait (PQP)

Podstawowe użycia PQP oraz wartości przypisywane temu czasowi gramatycznemu zostały przedstawione poniżej.

a. Uprzedniość w stosunku do innego wydarzenia w przeszłości

Językoznawcy podkreślają, że funkcją PQP jest zasadniczo umiejscowianie zdarzenia na osi czasu przed zdarzeniem opisywanym przez inny czas przeszły (*imparfait*, *passé composé*, *passé simple*, a także w pewnym stopniu PQP).

71. Ce Paris où il avait vécu avant 1939 paraissait à Piotr inexistant.

(Prise, s. 22)

Akcja *avait vécu* znajduje się przed momentem odniesienia zdarzenia *paraissait*, które również umiejscowione jest w przeszłości przed momentem wypowiedzi. Uprzedniość w stosunku do innego zdarzenia w przeszłości może być także połączona

⁸⁰ J. Brès, *Habiter le temps: le couple imparfait / passé simple en français*, „Langages”, 1997, nr 127, s.77-95, s.83

⁸¹ P. Imbs, op. cit., s. 85

z wartością rezultatywną. „Le pur accompli se rencontre, notamment pour exprimer, en fin de paragraphe, une situation résultant d’actions précédemment énoncées.”⁸²

P. Imbs zaznacza, że takie przypadki są jednak rzadkie, co więcej „l’idée de l’antériorité passe au premier plan.”

b. Zwyczaj lub habitualność

M. Grevisse podkreśla, że zdarzenie w PQP „peut exprimer non seulement un fait isolé, mais encore un fait répété ou habituel.”⁸³

72. Chaque jour, quand elle avait fini de manger, elle faisait la vaisselle.

1.6. Podsumowanie

Opis funkcjonowania czasów przeszłych w języku francuskim jest w niniejszej pracy punktem wyjścia dla opracowania reguł tłumaczenia. Wśród analizowanych opozycji przedstawiono opozycję temporalną opartą na modelu H. Reichenbacha (w wersji M. Świątkowskiej), która pozwala na rozgraniczenie użycia PQP, od innych czasów przeszłych oraz wyjaśnia w pewnym stopniu funkcjonowanie *passé composé*. Kolejna opozycja, którą przeanalizowano na podstawie prac E. Benveniste’a i H. Weinricha, jest opozycją czysto stylistyczną. Jej zaletą jest przede wszystkim rozróżnienie między sposobami użycia czasów dokonanych *passé composé* i *passé simple*. Najważniejszą opozycją jest jednak opozycja aspektualna. Pomimo polemik dotyczących jej istnienia (min. A.-M. Berthonneau i G. Kleiber) należy podkreślić, że to właśnie aspekt jest podstawą do analizy czasów w języku francuskim. Opozycja między dokonanością a niedokonanością jest cechą wspólną języka polskiego oraz języka francuskiego. Podstawowa trudność w tłumaczeniu polega na tym, że wykładniki aspektualne w obydwu językach zasadniczo różnią się.

⁸² P. Imbs, op. cit., s. 125

⁸³ M. Grevisse, op. cit., s. 658

ROZDZIAŁ 2

RELACJE MIĘDZY CZASAMI GRAMATYCZNYMI W JĘZYKU FRANCUSKIMI I W JĘZYKU POLSKIM

2.1. Aspekt jako problem badawczy

Wszelkie próby ustalenia ekwiwalencji kategorii w perspektywie porównawczej między dwoma lub większą liczbą języków obcych wymagają wypracowania pewnej bazy konceptualnej jako *tertium comparationis*. Przy porównaniu kategorii czasownikowych należy zdefiniować, między innymi, pojęcie aspektu. Jest to krok tym bardziej niezbędny, że to właśnie aspekt leży u podstaw reguł ekwiwalencji polskiego czasu przeszłego niedokonanego i czasów przeszłych w języku francuskim. Wypracowanie spójnej definicji aspektu nie jest zadaniem prostym. Zagadnienie aspektu jest jednym z najbardziej dyskutowanych tematów we współczesnej

literaturze językoznawczej. „Il n’y a guère en linguistique de question plus actuelle que celle de l’aspect.(...) Mais il n’en a guère aussi de plus difficile, parce qu’il n’y en a pas de plus controversée et sur laquelle les opinions divergent davantage. On n’est d’accord ni sur la définition même de l’aspect, ni sur les rapports de l’aspect et du temps, ni sur la façon dont l’aspect s’exprime, ni sur la place qu’il convient de reconnaître à l’aspect dans le système verbal des différentes langues.”⁸⁴ Sprzeczności związane z zagadnieniem aspektu są wielorakie. Pierwszy problem polega na stwierdzeniu, czy kategoria aspektu istnieje jedynie w językach słowiańskich, czy także w innych językach indoeuropejskich. Jeśli założyć, że aspekt istnieje w językach romańskich, kolejny problem polega na zdefiniowaniu zjawisk, które zalicza się do kategorii aspektu. Należy zdecydować przede wszystkim, czy aspekt jest kategorią gramatyczną czy leksykalną, co jest z kolei związane z wyborem metody badania aspektu. Dwie główne tradycje w badaniu aspektu ukształtowały się począwszy od XIX wieku, kiedy aspekt stał się przedmiotem systematycznych badań, a mianowicie semazjologia i onomazjologia. Przed analizą założeń obydwu podejść metodologicznych, należy przedstawić zagadnienie funkcjonowania aspektu w języku francuskim z perspektywy porównawczej z językiem polskim, który jest punktem wyjścia w tym opracowaniu.

2.2. Aspekt – zarys historyczny

Pojęcie aspektu znane jest już w Starożytności. Arytoteles (384 – 322 p.n.e.) jest, jak się uważa, pierwszym autorem, który sklasyfikował kategorie czasownika pod względem aspektu w *Metafizyce*.⁸⁵ Aspekt pojawia się następnie w pracach Stoików greckich, a także w gramatyce języka łacińskiego Varrona (116 – 27 p.n.e.), który przeciwstawia kategorie *infectum* (niedokonaność) i *perfectum* (dokonaność).⁸⁶ Aspekt w pierwotnym znaczeniu odnosi się do systemu czasów gramatycznych. W gramatykach słowiańskich współczesne opozycje aspektualne określane są początkowo mianem *vid* (punkt widzenia z języka rosyjskiego). Termin *vid* jest

⁸⁴ J. Vendryès, cyt za: Christopher J. Pountain, *Structures and transformations: the Romance verb*, Barns & Noble Books, Totowa 1983, s. 39

⁸⁵ P. L. Fernández, *L’aspect verbal en Grec ancien: le choix des thèmes verbaux chez Isocrate*, Peters, Leuven 2003, s. 19

⁸⁶ G. Serbat, L. Nadjó, *Opera disiecta: travaux de linguistique générale, de langue et littérature latines*, Peeters, Leuven 2001, s. 159

zapożyczeniem z języka greckiego *eidos* (rodzaj) i odnosi się do funkcjonowania środków morfologicznych, w szczególności sufiksacji. Meletius Smotrickij w 1619 r., posługując się opracowaniem Donata, wyróżnia w opisie języka rosyjskiego jako opozycje *pervoobraznyj vid* (podstawowy) i *soveršennyj vid* (dokonany) oraz *proizvodnyj vid* (pochodny), który dzieli się z kolei na *načínatel'nyj vid* (inchoatywny) i *učaščatel'nyj vid* (iteratywny). Wraz z opracowaniami podręczników do gramatyki języka rosyjskiego przez językoznawców francuskich, a także tłumaczeniami autorów rosyjskich na język francuski, termin aspekt został zaadaptowany do określenia opozycji rosyjskiego terminu *vid*. Termin *aspect* używany jest już w stosunku do języka rosyjskiego przez J.-B. Maudru w 1802 r. Nowy zakres użycia terminu utwierdza tłumaczenie na język francuski tekstu *Prostrannaja russkaja grammatika* N. I. Grecza przez C. Reiffa w 1828 r.⁸⁷ W związku z różnicami konceptualnymi, które istnieją między terminami *vid* i aspekt, kolejne pokolenia językoznawców starały się o zachowanie ich odrębności terminologicznej. W językoznawstwie niemieckim spotykane są terminy *Zeitart*, *Aktionsart* i *Aspekt*, które następnie przeniesiono do języka francuskiego.⁸⁸ Współcześni językoznawcy francuscy posługują się, między innymi, terminami aspekt (*aspect*) oraz *mode d'action*, *ordre du procès* w odniesieniu do słowiańskiej kategorii *vid*. Wraz z popularyzacją badań dotyczących aspektu, poszczególni autorzy zaczęli stosować coraz bardziej różnorodne nazewnictwo. Mnożą się ponadto definicje i klasyfikacje aspektu (lub aspektów) i rodzajów czynności. Wraz z upływem czasu, zagadnienie aspektu stało się kością niezgody wśród językoznawców.

2.3. Problem aspektu w języku francuskim i polskim

Większość koncepcji językoznawczych zakłada, że języki słowiańskie stanowią odrębną kategorię w dziedzinie badania aspektu. G. Lazard stwierdza „Les langues slaves ont été souvent considérées comme le modèle même des « langues à aspect ». En réalité le système aspecto-temporel du russe et des autres langues slaves

⁸⁷ S. Archaimbault, *L'aspect: fortune d'un terme, avatars d'un concept* [w:] B. Colombat, M. Savelli (red.), *Métalangage et terminologie linguistique: actes du colloque international de Grenoble*, Peeters, Leuven 2001, s. 83-89

⁸⁸ S. Mellet, *L'imparfait de l'indicatif en latin classique: temps, aspect, modalité*, Editions Peeters, Paryż 1988, s. 62

(avec des particularités en bulgare) est d'un type très spécial et apparemment rare dans le monde.”⁸⁹ Specyficzność języków słowiańskich polega na tym, że aspektowi dokonanemu i niedokonanemu odpowiadają odrębne formy czasownika. Opozycja aspektualna jest więc opozycją binarną. Wszystkie czasowniki, z nielicznymi wyjątkami, tworzą w procesie derywacji pary aspektowe, w których jeden czasownik jest dokonany, a drugi niedokonany. W języku francuskim parze aspektowej odpowiada tylko jeden semantem czasownika. Kategoria aspektu w językach słowiańskich jest kategorią semantyczną, w której system opozycji aspektualnych opiera się na środkach morfologicznych (sufiksy i prefiksy). W związku z powyższą charakterystyką czasowniki słowiańskie posiadają aspekt we wszystkich swoich formach, niezależnie od czasu i trybu. W języku francuskim „(la) fragilité (de l'existence de l'aspect) procède de l'absence presque générale de morphème spécifique.”⁹⁰ Niektórzy językoznawcy, między innymi C. S. Smith, twierdzą, że aspekt w językach słowiańskich funkcjonuje zupełnie inaczej, niż w języku francuskim. Aspekt czasowników francuskich jest uzależniony przede wszystkim od czasu gramatycznego. Według innych badaczy opozycje aspektualne wyrażane są, także przez dodatkowe elementy, które zawarte są w kontekście zdania. Znakomita większość językoznawców francuskojęzycznych zgadza się jednak z faktem, że „le même verbe, suivant, par exemple, les circonstances qui l'accompagnent pourra traduire tantôt le perfectif, tantôt l'imperfectif.”⁹¹ Przyjmując taki punkt widzenia, dochodzi się do podstawowej rozbieżności między obydwoma językami: w języku polskim aspekt czasownika jest zjawiskiem stałym, a w języku francuskim aspekt czasownika ulega zmianie.

Porównajmy funkcjonowanie aspektu dokonanego i niedokonanego w języku polskim na podstawie poniższych przykładów.

73a. Wczoraj czytała książkę.

73b. Wczoraj przeczytała książkę.

⁸⁹ G. Lazard, *Aspect, temps, mode de procès*, [w:] J. Lentin, A. Lonnet, Ch. J. Robin (red.), *Mélanges David Cohen. Etudes sur le langage, les langues, les dialectes, les littératures, offertes par ses élèves, ses collègues, ses amis présentées à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, Maisonneuve & Larose, Paryż 2003, s. 365

⁹⁰ P. Imbs, op. cit., s.15

⁹¹ H. Włodarczyk, *L'aspect verbal dans le contexte en polonais et en russe*, Institut d'Etudes Slaves, Paryż 1997, s. 30

W języku polskim dokonaność wyrażana jest prefiksem *prze-*, który dodany jest do niedokonanej formy *czytał*. Niedokonany czasownik *czytać* posiada dokonany odpowiednik *przeczytać*, z którym łącznie tworzy parę aspektową, podobnie jak czasowniki *pić–wy-pić*, *robić–z-robić* i inne. Warto zauważyć, że danemu czasownikowi niedokonanemu może towarzyszyć więcej niż jeden prefiks zaznaczający dokonaność i wtedy możliwa jest zmiana nie tylko aspektu, ale także sensu leksykalnego czasownika w procesie derywacji. W tym ostatnim przypadku możliwa jest jedynie modyfikacja znaczenia czasownika (przykład a) lub też całkowita zmiana jego znaczenia (przykład b i c).

- a. czytać – poczytać (= czytać trochę, przez krótki czas)
- b. malować– za-malować
- c. rysować– prze-rysować

Językoznawcy Z. Saloni i A. Maliszewska zalecają rozróżnienie czasowników dokonanych i niedokonanych w języku polskim na podstawie sposobu tworzenia ich czasu przyszłego.⁹² Czasowniki dokonane tworzą czas przyszły prosty i nie posiadają form czasu teraźniejszego. Czasownik dokonany *zaśpiewać* posiada formę przyszłą *zaśpiewam*; brak jest formy czasu teraźniejszego. Czasowniki niedokonane posiadają natomiast formy teraźniejsze. Od ich form tworzony jest czas przyszły złożony przy pomocy czasownika posiłkowego *być*. Czasownik *śpiewać* posiada formę czasu teraźniejszego *śpiewam* oraz formę czasu przyszłego *będę śpiewać*.

Dla osób posługujących się językiem polskim funkcjonowanie aspektu czasownika ma charakter niemalże doskonałej symetrii. Jednak z punktu widzenia osób władających językiem francuskim, aspekt słowiański przedstawia wiele nieścisłości. W języku francuskim istotne znaczenie posiada opozycja między *aspect accompli* i *aspect inaccompli*. „L’aspect est accompli si l’action ou la qualité sont antérieures à la période dont on parle, mais qu’on veut signaler leur trace, leur résultat dans cette période (“hier matin il était reposé car il avait dormi” = “car il se trouvait dans l’état d’un homme qui a dormi auparavant”). On a un aspect inaccompli lorsque la qualité ou l’action objet de la prédication se réalisent dans la période concernée par l’énonciation (“hier matin il a dormi”: le sommeil est situé dans la matinée en

⁹² A. Maliszewska, Z. Saloni, *Opozycja czasowników niedokonanych i dokonanych w nauczaniu szkolnym*, „Polonistyka”, 1986, nr 7

question)”.⁹³ Formy niedokonane czasownika polskiego nie informują na ogół o tym, czy zdarzenie widziane jest z perspektywy czasu jako zakończone (aspect accompli) czy w trakcie trwania (aspect inaccompli). Formie czasownika *czytał* w języku francuskim mogą odpowiadać w zależności od kontekstu trzy formy francuskie, dokonane lub niedokonane, a mianowicie *lut, a lu* lub *lisais*. W tłumaczeniu na język francuski polski czasownik niedokonany „peut avoir valeur de narratif (accompli non-concomitant), de parfait (accompli concomitant) et ou d'imparfait (accompli concomittant ou non)”.⁹⁴

Czasownik dokonany *przeczytał* w języku polskim musi natomiast posiadać dopełnienie w kontekście zdania (**Przeczytał i poszedł na spacer*). Wraz z dopełnieniem *przeczytał gazetę* zdarzenie jest zawsze ukazane jako zakończone (aspect accompli). W tłumaczeniu na język francuski odpowiadają mu formy dokonane *il lut un / le journal* lub *il a lu un / le journal*. Forma czasu teraźniejszego *przeczyta gazetę* (lit / lira un journal) również ukazuje zdarzenie jako zakończoną całość, ale posiada wartość czasu przyszłego. Aspect accompli i inaccompli są ściśle związane z czasami gramatycznymi w języku francuskim.

Tabela 2.1. Opozycje aspektu *accompli* i *inaccompli* w języku francuskim

ASPECT ACCOMPLI	ASPECT INACCOMPLI
futur antérieur	futur
	présent
autres temps du passé	imparfait

Źródło: G. Lezard, op. cit.

Przykłady poniżej ilustrują brak symetrii w użyciu formy dokonanej i niedokonanej w obydwu językach. Czasowe ograniczenie stanu w języku polskim nie wymusza użycia formy dokonanej, co ma miejsce w języku francuskim.

74a. Na schodach **marudził** przez chwilę.

74b. Il **lambina** un moment sur les marches.

⁹³ O. Ducrot, T. Tzavetan, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Editions du Seuil, Paryż 1972, s. 391

⁹⁴ G. Lazard, op. cit., s. 366

75a. **Wahała się** kilka dni.

75b. Elle **hésita** quelques jours.

76a. **Spał**, aż do południa.

76b. Il **dormit** jusqu'à midi.

W powyższych przykładach okoliczniki czasu spełniają funkcję limitu dla trwania stanu, zamykając przedział z prawej strony. W języku polskim niezmiennie używana jest forma niedokonana. Wiążę się to z faktem, że w przeciwieństwie do języka francuskiego czasownik w języku polskim nie spełnia funkcji wyrażania czasowego ograniczenia czynności, co ma miejsce w języku francuskim.

Niektórzy językoznawcy, podobnie jak G. Lazard, przybliżają pojęcia dokonaności i niedokonaności z Aktionsartem: „L'opposition de l'Imperfectif et du Perfectif relève fondamentalement de l'ordre du mode de procès.” Formy dokonane wskazują na teliczną proces i równocześnie na jego zakończenie. *Przeczytać gazetę* i jego francuski odpowiednik *lire un journal* są teliczne; równocześnie po osiągnięciu rezultatu, akcja nie może być kontynuowana (*aspect accompli*). Ponadto istnieje ekwiwalencja czasowników atelicznych w języku francuskim i niedokonanych w języku polskim: *nosić / porter*. Czasowniki teliczne niedokonane są wyrażane w języku francuskim za pomocą imparfait, przykładowo *Il lisait un journal, quand le téléphone a sonné*. Zasadniczą różnicą między funkcjonowaniem czasowników w języku francuskim i polskim jest problem czasowników niedokonanych, które w języku polskim mogą przedstawiać sytuacje zakończone lub nie (*aspect inaccompli* lub *accompli*), jednocześnie będąc telicznymi lub nie (*un telique inaccompli*).⁹⁵ Z punktu widzenia języka, francuskiego aspekt w językach słowiańskich jest więc zjawiskiem asymetrycznym. G. Lazard podsumowuje swoje spostrzeżenia w poniższej tabeli, która została zaadaptowana dla czasownika *czytać* w języku polskim.

Tabela 2.2. Porównanie opozycji aspektualnych czasownika *czytać*

⁹⁵ G. Lazard przytacza przykład czasownika telicznego w aspekcie niedokonanym w języku rosyjskim: *Gospodi , umieraet on!*

	Atélique	Télique
Inaccompli	<i>czytał</i> (imperfectif)	<i>czytał</i> (imperfectif)
Accompli	<i>czytał</i> (imperfectif)	<i>przeczytał</i> (perfectif)

Źródło: G. Lazard, op. cit., s. 366

Patrząc na ten problem z punktu widzenia języka polskiego należy również zauważyć brak symetrii w funkcjonowaniu aspektu w języku francuskim. Językoznawcy podkreślają, że w językach słowiańskich istnieje bardziej widoczna zależność między niedokonanością a atelicznością akcji oraz dokonanością i telicznością.⁹⁶ W celu ilustracji tego zjawiska, przyjrzyjmy się przykładom.

78a. Wczoraj **czytał** tę książkę.

78b. Hier il **lisait** ce livre.

79a. Wczoraj **czytał** tę książkę przez dwie godziny.

79b. Hier il **a lu** ce livre pendant deux heures.

80a. Wczoraj **przeczytał** tę książkę w dwie godziny.

80b. Hier il **a lu** ce livre en deux heures.

Na podstawie powyższych przykładów można stwierdzić, że niedokonaność w języku polskim jest ściśle związana z brakiem osiągnięcia rezultatu, czyli przeczytania książki. Pod tym względem istnieje zasadnicza różnica między językiem francuskim a polskim. W tłumaczeniu zdania 79a romówca wybierze formę *passé composé* lub *passé simple*, jednak nie są one równoznaczne, chociaż mogą być (por. przykład 80) z osiągnięciem rezultatu, a jedynie z zaprzestaniem czynności (aspect accompli). Ten rodzaj zależności podsumowuje dla języka francuskiego Z. Guentchéva: „tout processus achevé est nécessairement accompli, alors tout processus accompli peut être achevé ou non achevé. La notion de parfait s’appuie directement sur la notion d’accomplissement et non sur celle d’achèvement.”⁹⁷

⁹⁶ M. Squartini, C. Marelo, *Plurilinguisme et didactique des langues : quelques applications de l’Aspect Hypothesis*, „Revue française de linguistique appliquée”, 2004, nr 2 (IX), s. 95-104

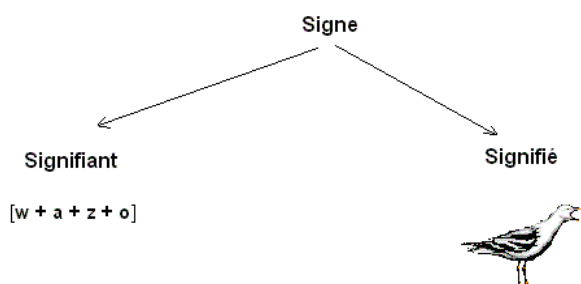
⁹⁷ Z. Guentchéva, *Temps et aspect: l’exemple du bulgare contemporain*, Editions du CNRS, Paris 1990, s. 42

2.4. Metody badania aspektu: semazjologia

Różnice między językami słowiańskimi a językami romańskimi prowadzą do skomplikowania opisu zagadnienia aspektu w języku francuskim. Próby zaadaptowania pojęcia aspektu dla języków romańskich potykały się o istotne problemy kategoryzacji tego zjawiska. W skrajnych przypadkach prowadziły nawet do odrzucenia zjawiska aspektu we wszystkich innych językach, oprócz języków słowiańskich: „pour certains, tout ce qui n'est pas identique au fonctionnement du verbe slave, qui a suscité le terme même d'aspect, n'est pas aspect.”⁹⁸ Jedynie w językach słowiańskich bowiem istnienie kategorii aspektu jest niepodważalne, gdyż stanowi on część samego systemu funkcjonowania czasowników. Jeśli jednak założyć, idąc za R. Jakobsonem, że „toute expérience cognitive peut être rendue et classée dans n'importe quelle langue existante”⁹⁹, problem polega na zdefiniowaniu elementów składających się na zjawisko aspektu w językach romańskich.

W językoznawstwie francuskim obserwuje się dwie główne tendencje badania aspektu, a mianowicie metodę semazjologiczną i metodę onomazjologiczną. Metoda semazjologiczna „(...) consiste (...) à partir d'un signifiant qui sert de base à établir une catégorie.”¹⁰⁰ Aby w pełni zrozumieć założenia metodę semazjologiczną należy odwołać się do pojęcia znaku językowego F. de Saussure'a. Znak językowy jest jednostką bilateralną składającą się z formy znakowej (un signifiant) i treści (un signifié). Znak językowy słowa *oiseau*, ilustruje figura poniżej.

Fig. 2.1. Graficzna reprezentacja słowa *oiseau*

⁹⁸ D. Cohen, *L'aspect verbal*, Presses universitaires parisiennes, Paryż 1989, s. 7

⁹⁹ R. Jakobson, *Aspects linguistiques de la traduction*, [w:] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Editions de Minuit, Paryż 1963, s. 71-86, s. 83-84

¹⁰⁰ M. Golian, *L'aspect verbal en français?*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1979, s. 62

Opis aspektu w kategorii znaku językowego zmusza do rozróżnienia konceptu aspektu (treści) oraz form, które są reprezentacjami aspektu (formy znakowe) w poszczególnych językach. Ujęciu semazjologiczne wychodzi od analizy poszczególnego języka nie zakładając żadnych treści a priori, a następnie sprawdza, czy aspekt istnieje w danym języku i w jakich formach się przejawia. W związku z takim podejściem różne formy są podstawą do rozróżnienia rodzajów treści, które traktowane są jako osobne kategorie. Ze względu na obserwowalne różnice między funkcjonowaniem aspektu w języku polskim i francuskim naturalną konsekwencją metody semazjologicznej jest oddzielne traktowanie kategorii aspektu w poszczególnych językach. Jest to przeciwieństwo metody onomazjologicznej, która wychodząc od treści dąży do formy i buduje system teoretyczny, którego założeń doszukuje się następnie w badanych językach. Zwolennicy onomazjologii postulują więc istnienie aspektu jako kategorii uniwersalnej, zakładając, że różne formy mogą być wykładnikami tych samych treści. S. Mellet podsumowuje obydwie metody w następujący sposób: „Il est clair que ces deux démarches aboutissent nécessairement à deux attitudes différentes face au tri que le linguiste doit opérer dans le matériel linguistique que lui fournit la langue étudiée: une démarche de type sémasiologique retiendra de préférence les oppositions grammaticales, clairement fondées sur des morphèmes différents, bref les paradigmes qui imposent au locuteur un choix contraignant telle ou telle forme. En revanche, une démarche de type onomasiologique recherchera tous les modes d'expression susceptibles d'être rattachés à la notion générale, qu'ils soient morphologiques, syntaxiques ou lexicaux, qu'ils se présentent comme un élément obligatoire de l'énoncé ou comme un élément facultatif, une variante libre, une nuance surajoutée.”¹⁰¹ Porównajmy wstępnie problem badania aspektu na przykładzie onomazjologii.

Często spotykana definicja zakłada, że aspekt, w przeciwieństwie do czasu, określa „la manière dont est envisagée dans son développement l'action verbale.”¹⁰² M. Grevisse określa pojęcie aspektu w sposób szczegółowy jako „le caractère de l'action considérée dans son développement, l'angle particulier sous lequel le

¹⁰¹ S. Mellet, op. cit., s. 66

¹⁰² między innymi, Félix Kahn, *Traduction et linguistique*, „Cahiers Ferdinand de Saussure”, nr 27, s. 21-42

déroulement (le procès) de cette action est envisagé, l'indication de la phase à laquelle ce « procès » en est dans son déroulement; c'est donc, en somme, la manière dont l'action se situe dans la durée ou dans les parties de la durée.”¹⁰³ Aspekt w takim ujęciu jawi się jako zjawisko znacznie bardziej szerokie niż binarna opozycja dokonaności i niedokonaności. Nie jest więc zaskakujące, że M. Grevisse proponuje rozbudowanie pojęcia aspektu do dziewięciu kategorii. Mamy więc do czynienia nie z aspektem a z „aspektami.” Wśród głównych typów M. Grevisse wymienia:

- l'instantanéité (aspect momentané): *La bombe éclate*
- la durée (aspect duratif): *Je le pourchasse*
- l'entrée dans l'action (aspect inchoatif ou ingressif): *Il se met à lire. Il s'endort*
- la répétition (aspect itératif): *Je relie la lettre. Il buvotte son vin*
- la continuité, la progression (aspect progressif): *Il ne fait que rire. Le mal va croissant*
- l'achèvement (aspect perfectif): *Elle a vécu. J'ai trouvé*
- l'inachèvement (aspect imperfectif): *Je cherche une solution*
- la proximité dans le futur: *Il va lire. Il est sur le point de lire*
- la proximité dans le passé: *Je viens de le voir*

M. Grevisse zwraca także uwagę na fakt, że aspekt może być wyrażany za pomocą następujących środków:

- poprzez sam czasownik, przykładowo *pourchasser*
- poprzez konstrukcje czasownikowe różnego typu (*aller, s'en aller, être en train de*)
- poprzez prefiksy lub sufiksy, na przykład *relire*
- poprzez czasy gramatyczne

Na podstawie wyróżnionych przez M. Grevisse'a kategorii można zauważyć, że aspekt w jego ujęciu jest kategorią bardzo szeroką. Takie ujęcie spotykane jest także u innych językoznawców z nurtu onomazjologii. D. Maingueneau definiuje aspekt następująco: „relève de l'aspect tout ce qui dans un énoncé spécifie le déroulement d'un procès; il y a donc là des choses très diverses: on peut en effet considérer un procès du point de vue de sa durée, de ses bornes initiale et finale, de sa répétition, de

¹⁰³ M. Grevisse, op. cit., s. 546

ses différentes phases, de son orientation vers un terme, etc.”¹⁰⁴ Zwolennicy semazjologii zarzucają takiemu podejściu, że jest nieściśle i niebezpieczne. M. Golian stwierdza, że przyjmując punkt widzenia onomazjologii „nous serions obligé de définir l’aspect d’une manière aprioriste, (...). Selon le degré de notre imagination nous pourrions inventer un système aspectuel qui comprendrait plus de signifiés de différents “aspects” que de signifiants disponibles dans une langue donnée.”¹⁰⁵ Językoznawcy z nurtu semazjologii proponują więc odróżnienie dwóch pojęć. Aspekt jest ściśle związany z czasem gramatycznym, który wpływa na czasownik w postaci końcówki fleksyjnej. Aspekt informuje o kryterium dokonaności lub niedokonaności zdarzenia. Oddzielną kategorię stanowi aspekt leksykalny (lub Aktionsart) zawarty w semantemie czasownika. Aktionsart informuje jedynie o sposobie przebiegu akcji. W związku z tym, że nie posiada bezpośrednio związku z pojęciem niedokonaności i dokonaności, której dotyczy tradycyjnie w językach słowiańskich, uważa się że powinien stanowić osobną kategorię.

W poniższym opisie najpierw skupiono się na metodzie semazjologicznej i konsekwencjach, jakie niesie dla badania aspektu w kontekście porównawczym. Następnie pokazano argumenty, które przemawiają za wyborem metody onomazjologicznej w niniejszej pracy.

2.4.1. Aspekt i Aktionsart

Kategorie aspektu i Aktionsartu zostały wyróżnione po raz pierwszy przez S. Agrella w 1908 na podstawie badań nad czasownikiem w języku polskim. Ten językoznawca we wstępie do swojej rozprawy doktorskiej stwierdził, że celem jego pracy jest zbadanie, dlaczego w języku polskim istnieje duża liczba czasowników dokonanych, tworzonych za pomocą różnych przedrostków, którym w języku niemieckim na ogół odpowiada tylko jedna forma czasownika. Na podstawie obserwacji S. Agrell rozróżnił w języku polskim dwa podstawowe rodzaje prefiksów: pierwszy rodzaj zmienia zupełnie znaczenie czasownika wyjściowego (robić–zarobić), natomiast drugi rodzaj zmienia jedynie aspekt czasownika niedokonanego. S. Agrell zauważył także, że przedrostki drugiego rodzaju mogą posiadać dwie funkcje. Niektóre przedrostki służą jedynie do tworzenia dokonanej formy

¹⁰⁴ D. Maingueneau, *L'énonciation en linguistique française*, Hachette, Paris 1981, s. 45

¹⁰⁵ M. Golian, op. cit., s. 63

czasownika niedokonanego (robić–zrobić). W literaturze zwane są mianem przedrostków pustych. Natomiast inne informują o tym, „jak rozwijała się czynność (lub stan); przedrostek nie tylko sprowadza zmianę w aspekcie (rodzaju) treści czasownikowej, lecz zarazem zaznacza także pewien charakter, pewną postać (= niem. Aktionsart) czynności lub stanu.”¹⁰⁶ S. Agrell konsekwentnie rozróżnia pojęcie aspektu i Aktionsartu: „Unter Aktionsart verstehe ich [...] nicht die beiden Hauptkategorien des slawischen Zeitwortes, die unvollendete und die vollendete Handlungsform (das Imperfektivum und das Perfektivum) – diese nenne ich *Aspekte*. Mit dem Ausdrucke *Aktionsart* bezeichne ich bisher fast gar nicht beachtete – geschweige dem klassifizierte – Bedeutungsfunktionen der Verbalkomposita [...], die genauer ausdrücken, wie die Handlung vollbracht wird, die Art und Weise ihrer Ausführung markieren.”¹⁰⁷ Według S. Agrella pojęcie aspektu dotyczy kryterium dokonaności lub niedokonaności zdarzenia, o którym informuje czasownik. Aktionsart odnosi się natomiast jedynie do semantycznej funkcji części składowej czasownika, która informuje o sposobie przebiegu zdarzenia. S. Agrell wyróżnił w języku polskim 22 rodzaje czynności, które obejmują przykładowo inchoatywność, duratywność, czy dystrybutywność.

Rozróżnienie kategorii aspektu i Aktionsartu miało miejsce na polu języków słowiańskich. Zaadaptowanie tych pojęć dla innych języków stało się źródłem dyskusji. Aspektowi i Aktionsartowi przypisuje się zupełnie różne sposoby funkcjonowania na polu czasownika. Aktionsart przejawia się w leksemie, czyli w rdzeniu czasownika, zwanym też semantemem. Stąd Aktionsart nazywany jest niekiedy mianem aspektu leksykalnego. Aspekt natomiast przejawia się w gramemie, czyli w gramatycznym składniku czasownika, dlatego wyróżniany jest jako aspekt gramatyczny. Cechy charakterystyczne obydwu kategorii, które są najbardziej reprezentacyjne, zestawiono w tabeli poniżej.¹⁰⁸

Tabela 2.3. Porównanie kategorii aspektu i Aktionsartu

ASPEKT	AKTIONSART
--------	------------

¹⁰⁶ cyt za: R. Genis, *Perdurativity in Polish – 100 years after Agrell*, [w:] P. Houtzagers, J. Kalsbeek, J. Schaeken (red.), *Dutch contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists*, Rodopi, Amsterdam - Nowy Jork 2008, s. 109-143

¹⁰⁷ cyt za: A. Młynarczyk, *Aspectual Pairing in Polish*, LOT, Utrecht 2004, s. 78

¹⁰⁸ B. Kortmann, *The triad tense-aspect-aktionsart: Problems and possible solutions*, „Belgian Journal of Linguistics”, 1991, nr 6, s. 9-27.

kategoria gramatyczna	rodzaj czynności (klasa semantyczna czasownika / klasa predykatu)
dokonaność i niedokonaność	brak opozycji aspektualnej
zaznaczony środkami składniowymi lub formami fleksji	zaznaczony leksykalnie lub w procesie derywacji (ale niekoniecznie)

Źródło: B. Kortmann, op.cit., s. 13

2.4.2. Kategorie czasowników według Zeno Vendlera

Jedną z najbardziej wpływowych typologii rodzajów czynności przedstawił Z. Vendler w 1957 roku.¹⁰⁹ W swoim artykule *Verbs and Times* wyróżnił cztery główne kategorie rodzajów akcji, a mianowicie stany (states), kulminacje/osiągnięcia (accomplishments), dokonania (achievements) oraz procesy (activities). W swojej analizie Z. Vendler przetestował czasowniki pod względem możliwości łączenia z niektórymi czasami gramatycznymi oraz przysłówkami i okolicznikami czasu. Pierwszym krokiem był podział czasowników na dwie grupy według możliwości występowania z czasami progresywnymi (takimi jak Present Continuous). Czasowniki w grupie, która dała pozytywny rezultat, zostały następnie poddane testowi względem współwystępowania z okolicznikiem w + przedział czasu. Jako rezultat, Z. Vendler oddzielił kategorię osiągnięć, które dały pozytywny wynik oraz kategorię procesów. Procesy nie posiadają początku ani końca (*to play, to walk, to breathe*). Osiągnięcia charakteryzują się trwaniem w czasie, ale posiadają punkt końcowy (*to read a book, to write a novel, to build a house*). Następnie Z. Vendler przetestował czasowniki, z którymi nie mogły być użyte czasy progresywne, według kryterium łączliwości z okolicznikiem podczas + okres czasu. Na tej podstawie wyróżniono dokonania charakteryzujące się brakiem możliwości takiego połączenia oraz stany. Czasowniki z kategorii stanów odnoszą się do sytuacji statycznych (*to be, to have, to want*). Natomiast dokonania są krótkotrwałe i posiadają punkt końcowy (*to finish, to realize, to arrive*).

W czasie późniejszym Vendlerowska typologia została wzbogacona o kategorię czasowników punktowych, *punctual verbs*, którą wyróżnił D. Dowty.¹¹⁰

¹⁰⁹ Z. Vendler, *Verbs and Times*, „The Philosophical Review”, 1957, nr 66(2), s. 143-160

¹¹⁰ D. Dowty, *Word Meaning and Montague Grammar*, Reidel, Dordrecht 1979

Cechy charakterystyczne poszczególnych kategorii prezentowane są poniżej.

Tabela 2.4. Charakterystyka kategorii rodzajów czynności wg. Z Vendlera

Kategoria czasowników	Rozciągłość w czasie	Naturalny koniec akcji	Podzielność na fazy	Statyczność
Stany (states)	+		+	+
Procesy (activities)	+		+	
Kulminacje / osiągnięcia (accomplishments)	+	+		
Dokonania (achievements)		+		
Czasowniki punktowe		+		

Źródło: na podstawie C. S. Smith, op. cit., s. 30

Należy podkreślić jednak, że klasyfikacja rodzajów czynności według Z. Vendlera nie jest czysto gramatyczna. Wręcz przeciwnie, podkreśla związek znaczenia czasownika i czasu: „the use of a verb may also suggest the particular way in which that verb presupposes and involves the notion of time.”¹¹¹ Użyte zostały kryteria gramatyczne i semantyczne, natomiast w koncepcji semazjologicznej aspekt uznawany jest za kategorię gramatyczną, na którą nie ma wpływu wartość semantyczna czasownika.

2.4.3. Aspekt i Aktionsart w języku polskim

Aspekt i Aktionsart zostały wyróżnione jako odrębne kategorie na polu języka polskiego przez S. Agrella a następnie zaadaptowane dla innych języków; tym bardziej istotne jest więc opisanie sposobu funkcjonowania obydwu kategorii w języku polskim.

Cechą szczególną aspektu w językach słowiańskich jest sposób funkcjonowania czasowników, które tworzą pary aspektowe w procesie derywacji. Językoznawcy postulują wyróżnienie pięciu podstawowych sposobów derywacji czasowników.¹¹² Pierwszy sposób polega na sufiksacji, w wyniku której otrzymywany jest czasownik niedokonany. Szczególnie produktywny jest sufiks –

¹¹¹ Z. Vendler, op. cit., s. 143

¹¹² B. Hlibowicka-Węglarz, *Processos de expressão do aspecto na língua portuguesa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 174-180

ywać (podpisać–podpisywać, nakryć–nakrywać). Inne sufiksy mają znacznie bardziej ograniczony wpływ w procesie formowania par aspektualnych (zarobić–zarabiać; dać–dawać). Drugi rodzaj środków morfologicznych polega na prefiksacji czasowników niedokonanych za pomocą prefiksów typu *w-*, *na-*, *nad-*, *pod-*, *do-*, *od-*, *przy-*, *przed-*, *za-* i innych. W procesie derywacji tracą one swoje pierwotne znaczenie jako przyimki i dlatego określane są mianem prefiksów pustych. Przykładami tego typu formacji są pary robić–zrobić, grać–zagrać albo pracować–wypracować. Trzeci sposób formowania par aspektualnych polega na sufiksacji czasownika niedokonanego przy pomocy sufiksu *-nąć*. Sufiks ten wprowadza znaczenie jednokrotnego zaistnienia zdarzenia. Odpowiadające formy niedokonane mają natomiast charakter duratywny lub iteratywny (pary krzyczeć – krzyknąć, fikać – fiknąć, migać – mignąć). Czwarty typ opozycji aspektualnych tworzony jest przy pomocy prefiksu *po-* dodanego do czasowników niedokonanych iteratywnych. Przykładami derywacji są pary wypisywać–powypisywać, wrywać–powrywać i inne. Ostatni sposób formowania par aspektualnych polega na zmianie rdzenia czasowników w parze aspektowej (np. para widzieć–zobaczyć; brać–wziąć). Ten ostatni zabieg jest jednak dosyć rzadko spotykany w języku polskim. Po tym krótkim opisie zagadnienia, należy przedstawić sposób funkcjonowania kategorii Aktionsartu.

Jak zauważyliśmy uprzednio, wśród językoznawców postulujących rozróżnienie aspektu i rodzajów czynności (Aktionsarten) aspekt uznawany jest za kategorię gramatyczną, Aktionsarten są natomiast kategorią czysto semantyczną. W językach słowiańskich obydwie kategorie zyskują nieco inny charakter ze względu na istnienie par aspektualnych. Aktionsart opisuje sposób w jaki przebiega czynność. W celu odróżnienia go od aspektu, zakładane jest następujące kryterium, a mianowicie, Aktionsart powinien modyfikować znaczenie czasownika, nie zmieniając go jednak całkowicie. Kolejna różnica polega na tym, że Aktionsart nie jest związany z czasami gramatycznymi, w przeciwieństwie do kategorii aspektu. Przypomnijmy, że czasowniki dokonane występują w języku polskim jedynie w czasie teraźniejszym, który ma wartość czasu przyszłego oraz w czasie przeszłym. Natomiast czasowniki niedokonane mogą być używane w trzech czasach gramatycznych: przeszłym, przyszłym i teraźniejszym. Aspekt jest ponadto kategorią obligatoryjną, która manifestuje się we wszystkich czasownikach, natomiast Aktionsart jest uznawany za cechę fakultatywną. Inni językoznawcy postulują rozgraniczenie obydwu kategorii na podstawie subiektywności aspektu i obiektywności Aktionsartu. Subiektywny

charakter aspektu polega na tym, że zależy on od punktu widzenia nadawcy. Takie rozróżnienie zakłada między innymi J. Kuryłowicz: „L’aspect verbal est subjectif dans le sens qu’une seule et même action peut être représentée de deux manières. Mais bien que les deux formes se rapportent à la même réalité extralinguistique, il n’en découle pas qu’elles ont la même valeur. Au contraire, il y a de la part du sujet parlant l’intention de faire une différence.”¹¹³

Zasadniczy problem polega więc na całkowitym rozgraniczeniu zakresu występowania obydwu kategorii. Problem tym bardziej skomplikowany, że funkcję Aktionsartu, co zauważył już S. Agrell, spełniają również środki morfologiczne, które funkcjonują równocześnie w systemie opozycji aspektualnych. Jako rozwiązanie „część badaczy definiuje rodzaje akcji jako klasy czasowników odczasownikowych, charakteryzujących się stałymi cechami słowotwórczymi, wskazujących sposób wykonania akcji lub precyzujących przebieg akcji w czasie.”¹¹⁴ Jedną z metod rozróżnienia Aktionsartu i aspektu jest test wtórnej formacji imperfektywnej. Czasowniki sprawdzane są według następującego modelu: jeśli prefiks modyfikuje znaczenie podstawowego czasownika, czyli w procesie derywacji tworzony jest czasownik dokonany, należy sprawdzić, czy może on być podstawą do stworzenia nowego czasownika niedokonanego. W przypadku, gdy otrzymywany jest nowy czasownik niedokonany, czasownik jest testowany pozytywnie. Natomiast, jeśli utworzenie czasownika niedokonanego nie jest możliwe, pojedynczy czasownik dokonany tworzy parę aspektualną z czasownikiem podstawowym, a towarzyszący mu prefiks jest formantem aspektualnym. Dla ilustracji tego zjawiska pokazano przykłady następujących czasowników w języku polskim:

czasownik niedokonany	czasownik dokonany	wtórny niedokonany
pisać	popisać	* popisywać
pisać	podpisać	podpisywać
pisać	napisać	* napisywać
pisać	przepisać	przepisywać

¹¹³ cyt. za: S. Karolak, *Argumenty na rzecz pojęciowej tożsamości aspektu i rodzajów czynności* [w:] S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki*, Instytut Sławiastyki PAN, Warszawa, s. 477

¹¹⁴ J. Stawnicka, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim: Tom I Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s.19

Czasowniki *napisać* oraz *popisać* nie spełniają wymagań testu wtórnej formacji imperfektywnej i są w opozycji aspektualnej z czasownikiem *писаć*. Czasownik *napisać* wnosi znaczenie rezultatywności, a *popisać* znaczenie limitu czasowego. Pary podpisać–podpisywać oraz przepisać–przepisywać znajdują się w opozycji aspektualnej oraz w opozycji Aktionsartu w stosunku do czasownika wyjściowego. Nie jest to jednak jedyny sposób opisu zagadnienia. Poniżej przedstawiono koncepcję A. W. Isaczenki dla języka rosyjskiego i J. Czochrańskiego dla języka polskiego.

A. W. Isaczenko na podstawie porównania języka rosyjskiego i języka słowackiego, stwierdził, że opozycji aspektualnej czasowników towarzyszy właśnie opozycja Aktionsartu. W systemie A. W. Isaczenki obydwie opozycje opierają się na środkach morfologicznych. Opozycje aspektualne tworzone są w procesie sufiksacji, natomiast rodzaje akcji poprzez przedrostki perfektywizujące, które tworzą czasowniki dokonane oraz poprzez sufiksację (sufiks –nu).¹¹⁵ W teorii A. W. Isaczenki prefiksy perfektywizujące dzielą się na dwa rodzaje: modyfikatory, które zmieniają znaczenie i tym samym tworzą nowe jednostki leksykalne (para *писа́ть*–*переписа́ть*) oraz kwalifikatory, które tworzą nowe Aktionsarty. A. W. Isaczenko wyróżnia następujące fazowe rodzaje Aktionsartów tworzonych za pomocą prefiksów perfektywizujących: ingresywny (*заговори́ть*), ewolutywny (*раскрича́ть*) i delimitatywny (*поработа́ть*) i rezultatywny. Rezultatywne Aktionsarty dzielą się z kolei na: właściwy rezultatywny (*почини́ть*), terminatywny (*пропе́ть*), perduratywny (*прози́ть*), finitywny (*отужи́ть*), intensywno-rezultatywny (*убега́ть*), totalny (*израни́ть*) oraz kumulatywny (*накупи́ть*).¹¹⁶ Iteratywne Aktionsarty obejmują natomiast iteratywa właściwe (*погавари́вать*), iteratywa deminutywne (*покашли́вать*), iteratywa intensywnościowe (*вызвани́вать*), komitatywa (*приплясы́вать*) i wskazujące przemienność akcji (*переговари́вать*).

J. Czochrański, opierając się na teorii A. W. Isaczenki, skategoryzował polskie czasowniki pod względem rodzaju akcji. Pierwszorzędny jest podział na dokonane oraz niedokonane rodzaje akcji, które następnie dzielą się na pomniejsze kategorie. Do dokonanych rodzajów akcji J. Czochrański zaliczył Aktionsart rezultatywny (*zreperować*, *ugotować*, *przeczytać*), ingresywny (*zapachnieć*, *popłynąć*),

¹¹⁵ N. Bermel, *Context and the lexicon in the development of Russian aspect*, University of California Press, Berkeley 1997, s. 37-38

¹¹⁶ N. B. Thelin, *Towards a theory of aspect: Tense and actionality in Slavic*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 1978, s. 67

delimitatywny (*pospać, poczytać*), dystrybutywny (*powstawiać, pogubić*), ewolutywny (*roztańczyć się, rozchorować się*), partytywno-rezultatywny (*podniszczyć, podleczyć*). Niedokonane rodzaje akcji obejmują Aktionsart iteratywny (*czytywać, widywać*), komitatywny (*przyśpiewywać, przytupywać*) oraz iteratywa, które dzielą się na iteratywa ze znaczeniem deminutywnym (*popłakiwać, popadywać*), i iteratywa wzmożonej intensywności (*przesiadywać*)¹¹⁷. Na podstawie powyższej kategoryzacji można zaobserwować relacje między aspektem i rodzajem czynności. Aspekt dokonany związany jest z punktowymi oraz telicznymi rodzajami czynności. Natomiast aspekt niedokonany posiada cechy wspólne z duratywnymi i iteratywnymi rodzajami czynności. Według J. Czochralskiego kategorie aspektu i Aktionsartu są jednak zjawiskami oddzielnymi. Należy je analizować według trzech cech semantycznych. Niedokonaność ma cechy duratywności, iteratywności, oraz braku rezultatu. Natomiast dokonaność charakteryzuje się momentalnością (brak trwania), semelfaktywnością (brak iteratywności) oraz rezultatywnością. Jedyna różnica pomiędzy aspektem i Aktionsartem polega na tym, że w przypadku pary aspektualnej obserwuje się występowanie trzech cech semantycznych łącznie. Natomiast czasownik o charakterze Aktionsartu reprezentuje jedynie pojedynczą cechę semantyczną.

Klasyfikacji J. Czochralskiego zarzuca się jednak brak semantycznej spójności: „Instead, it seems that the different features that Czochralski proposes in order to analyse Polish aspect and Aktionsart are reflections of the aspectual class of the basic verb to which an aspectual (or for that matter, an 'Aktionsartal') formant applies. We can view the resultative, the ingressive, and the delimitative meaning effect as a result of making different sorts of verbs perfective. Intuitively, different events can get completed in different ways. There is no principal distinction between aspect and Aktionsart, and it also does not make sense to speak of there being in Polish two separate though related categories of aspect and Aktionsart.”¹¹⁸ Krytyka podziału aspektu i Aktionsartu zostanie przedstawiona w czasie późniejszym.

2.4.4. Aspekt i Aktionsart w języku francuskim

Aktionsart, jak zauważył między innymi G. Lazard, posiada pewne cechy wspólne z aspektem, gdyż z punktu widzenia semantyki aspekt związany jest w

¹¹⁷ J. Stawnicka, op. cit., s. 26

¹¹⁸ A. Młynarczyk, op. cit., s. 64

pewnym stopniu ze sposobem przebiegu akcji. Wśród językoznawców trudno jednak o konsensus w klasyfikacji liczby i typów aspektów. Aspekt leksykalny jest na ogół dzielony na aspekt dokonany i niedokonany; niektóre klasyfikacje wspominają o aspekcie iteratywnym. Natomiast liczba rodzajów Aktionsartu jest zmienna, gdyż niuanse dotyczące sposobu przebiegu akcji są właściwie nieograniczone.

Wśród różnych koncepcji Aktionsartu najczęściej spotyka się poniższe typy sposobu przebiegu akcji w języku francuskim (na podstawie opracowania M. Goliana)¹¹⁹:

1. Opozycja *mode de procès momentané / mode de procès duratif* rozróżniana jest na podstawie możliwości kombinatorycznych czasownika z okolicznikami czasu określającymi trwanie. Czasowniki zwane punktowymi nie mogą łączyć się z określeniami odpowiadającymi na pytania jak długo, od kiedy, do kiedy. Porównajmy: *Je l'ai cherché longtemps.* i **Je l'ai trouvé longtemps.* Peryfrazy czasownikowe, takie jak *être en train de, être en voie de, être après à* służą także do wyrażania trwania procesu.

2. Opozycja *mode de procès itératif / mode de procès fréquentatif* dotyczy sposobu powtarzalności akcji. Iteratywność definiowana jest jako „une action en elle-même simple mais répétée”, natomiast pojęcie frekwencji odnosi się do „une série d'actions semblables”. Niektóre czasowniki posiadające prefiks *re-* w języku francuskim są iteratywne, przykładowo *réunir, rassurer* i *remplir*. *Mode de procès fréquentatif* przejawia się w czasownikach o sufiksach *-oter* (*buvoter, siroter*), *-iller* (*sautiller, pointiller*), *-onner* (*mâchonner, tâtonner*), *-ailler* (*tirailler*), *-oter* (*clignoter*), *-onner* (*mâchonner*). M. Golian zaznacza, że niektórzy językoznawcy przeciwstawiają iteratywny sposób przebiegu akcji pojęciu semelfaktywności. *Mode de procès semelfactif* określa jednokrotne wydarzenia. Ten sam czasownik może mieć w zależności od kontekstu charakter iteratywny (*Toute la semaine, j'ai déjeuné chez Dupont.*) lub semelfaktywny (*Un jour, j'ai déjeuné chez ma mère.*).

3. Opozycja *mode de procès inchoatif (ingressif) / mode de procès terminatif* odnosi się do pojęcia początku procesu (*inchoatif*) lub do jego końca (*terminatif*).

P. Imbs przytacza jako przykład tego zjawiska parę czasowników *accréditer– discréditer*. Czasowniki niekoniecznie tworzą symetryczne

¹¹⁹ M. Golian, op. cit., s. 69

pary w procesie derywacji. Do innych czasowników inchoatywnych zalicza się *s'endormir*, *veillir* oraz peryfrazy czasownikowe typu *commencer à* i *se metre à*. Charakter terminatywny zawarty jest w semantycznym składniku niektórych czasowników takich jak *finir*, *terminer*, *achever*, *accomplir*, *cesser* i innych.

4. Opozycja *mode de procès conclusif* (perfectif) i *non conclusif* (imperfectif) polega na rozróżnieniu, czy akcja opisywana przez czasownik uległa całkowitemu zakończeniu, czy nie. Kryterium konkluzywności informuje, że po nastąpieniu punktu finalnego akcja nie może być kontynuowana. H. Garey przybliżyła pojęcie konkluzywności z telicznością i wyróżnia „category of verbs expressing an action tending towards a goal” i jako drugą kategorię „atelic verbs [...] which do not have to wait for a goal for their realization, but are realized as soon as they begin.”¹²⁰ Do czasowników telicznych H. Garey zalicza, między innymi, *achever*, *amener*, *changer*, *quitter*. Natomiast do grupy czasowników atelicznych należą *nager* i *jouer*. Należy zaznaczyć, że kategoria teliczności nie pokrywa się całkowicie z Aktionsartem konkluzywnym. M. Golian podaje przykłady czasowników punktowych, które są konkluzywne i równocześnie ateliczne: *exploser*, *trouver*, *sauter* i inne.

5. Powyższa lista nie jest wyczerpująca. Wśród opisów Aktionsartu spotyka się także kategorie *mode de procès intensif*, *déterminé* i *indéterminé*, *continuatif* i inne.

Niektórzy językoznawcy posuwają się do stwierdzenia, że aspekt leksykalny jest narzucony przez semantem czasownika, jednak aspekt gramatyczny zależy od wyboru rozmówcy. „Les divers temps sont affectés d'un aspect spécifique: au passé, le passé simple et le passé composé s'opposent en tant que formes perfectives à l'imperfectivité de l'imparfait. (...) Si le mode de procès est imposé par le sens du verbe, le choix de l'aspect dépend en principe du locuteur: au passé, par exemple, choisira-t-il marchait (aspect imperfectif) ou marcha (aspect perfectif)?.”¹²¹

2.4.5. Języki słowiańskie i romańskie w koncepcji semazjologicznej - podsumowanie

Przyjęcie punktu widzenia koncepcji semazjologicznej zmusza językoznawców do zupełnie oddzielnego traktowania zagadnienia aspektu w językach słowiańskich i

¹²⁰ cyt. za: M Golian, op. cit.

¹²¹ D. Maingueneau, op. cit., 1981, s. 46

innych językach indoeuropejskich. Za zasadniczą różnicę między funkcjonowaniem kategorii aspektu uznaje się fakt, że w językach słowiańskich, poza wyjątkami, „każdy czasownik we wszystkich swoich formach czasowych i trybowych jest albo dokonany, albo niedokonany. (...) Ta właściwość języków słowiańskich przeciwstawia je innym językom indoeuropejskim, na przykład łacinie i grece, w których dokonaność lub niedokonaność czynności wyrażane są formą fleksyjną.”¹²² Jest to związane z faktem, że aspekt w językach słowiańskich jest kategorią czysto semantyczną.¹²³ Znakomita większość polskich czasowników pogrupowana jest w pary aspektowe, z których jedna forma wyraża niedokonaność, a druga dokonaność (przykładowo para *pisać*–*napisać*). W innych językach indoeuropejskich, a co za tym idzie w językach romańskich, tym parom aspektowym odpowiada tylko jedna forma czasownika (przykładowo *écrire*). Według założeń koncepcji semajologicznej semantem, czyli rdzeń czasownika jest neutralny. Ponadto „la croyance à la neutralité aspectuelle de “l’action” et du radical qui la véhicule en entraî[n]e une autre à savoir que la valeur aspectuelle en slave, polonais inclus, est ajoutée au radical par des affixes aspectivisants.”¹²⁴ Natomiast w języku francuskim brak jest prefiksów, stąd „in a Romance language the aspectual marking is performed by inflectional morphemes limited to past tense situations that basically apply to the whole verbal lexicon without any restriction.”¹²⁵ W językach romańskich wyrażanie dokonaności i niedokonaności ma miejsce przede wszystkim, chociaż nie tylko, poprzez wybór odpowiedniego czasu. Jak zauważyła C. S. Smith: „Aspectual viewpoint is expressed through tense in French. (...) The language has a perfective, imperfective and neutral viewpoint. There is a choice of perfective and imperfective viewpoint in the past tense; the other tenses offer no choice conveying the neutral or the perfective viewpoint.”¹²⁶ Aktionsart jako odrębna kategoria nie ma natomiast wpływu na aspektualny charakter czasownika. Porównajmy funkcjonowanie aspektu w języku francuskim w ujęciu C. S. Smith.

¹²² W. Śmiech, op. cit., s. 6

¹²³ J. Kuryłowicz, *Miejsce Aspektu w Systemie Konjugacyjnym*, „Symbolae Polonicae in Honorem Stanisłai Jodłowski”, 1972, s. 93-98

¹²⁴ S. Karolak, *Aspect: les inférences virtuelles polono-françaises* [w:] Z. Cygal-Krupowa (red.), *Les contacts linguistiques franco-polonais*, Diffusion Presses Universitaires de Lille, Lille 1995, s. 66

¹²⁵ M. Squartini, *Verbal periphrases in Romance: Aspect, Actionality and Grammaticalization*, Mouton de Gruyter, Berlin 1998, s. 193

¹²⁶ C. S. Smith, op. cit., s. 197

Tabela 2.5. Wartości aspektualne czasów gramatycznych wg. C. S. Smith

CZAS GRAMATYCZNY	PRZYKŁADY	ASPEKT	CHARAKTERYSTYKA
passé simple passé composé	a. Elle a vécu à Paris pendant la guerre. b. Il écrivit une lettre.	dokonany (perfective viewpoint)	zamknięte sytuacje; brak możliwości kontynuacji procesu
imparfait	a. Elle vivait à Paris. b. Il écrivait une lettre. c. Le samedi il allait à la campagne.	niedokonany (imperfective viewpoint)	1. proces jest przedstawiony w trakcie trwania (przykład a i b) - sytuacja jest otwarta; 2. habitualność (przykład c)
présent futur	a. Elle vit à Paris. b. Jean mange une pomme. c. Je te promets d'aller au cinéma.	neutralny (neutral viewpoint)	sytuacja może być zamknięta (przykład c) lub otwarta (przykład a i b) w zależności od szerszego kontekstu zdania

Źródło: na podstawie C. S. Smith, op. cit.

Jak stwierdzono uprzednio, koncepcja semazjologiczna zakłada, że różne formy są podstawą do rozróżnienia rodzajów treści, które traktowane są jako osobne kategorie. Aspekt gramatyczny uznawany jest za jedyny wykładnik aspektualny. Aspekt leksykalny natomiast jest kategorią niezależną i jego struktura nie zawiera pojęć aspektualnych. Konsekwencją tego założenia jest fakt, że w językach romańskich ten sam czasownik jest w niektórych przypadkach uznawany za dokonany, niedokonany lub nie posiada zaznaczonego aspektu (aspekt neutralny). Większość francuskich podręczników do gramatyki dochodzi do podobnych wniosków co C. S. Smith. D. Maingueneau cytuje, między innymi, dwa przykłady czasownika *dormir* w czasie przyszłym prostym, *Demain tu dormiras*, które posiada aspekt dokonany i zdanie o aspekcie niedokonanym *Pendant qu'ils dormiront tu feras une promenade*.¹²⁷ W językach słowiańskich natomiast aspekt jest zjawiskiem stałym, gdyż ze względu na istnienie par aspektowych, czasowniki posiadają zaznaczony aspekt we wszystkich trybach i czasach.

Zmiana wartości aspektualnej czasownika w języku francuskim jest jednak źródłem polemik. Zacytujmy jedno ze spostrzeżeń: „L'aspect du verbe lire serait « imparfaitif » dans *Je lis*, mais « parfaitif » dans *Je lis un roman* où le complément d'objet modifierait l'aspect du verbe. Or, c'est absolument faux! Le verbe lire (plus

¹²⁷ D. Maingueneau, op. cit., s. 53

précisément le sémantème li-) avec un complément d'objet garde son « imperfectivité », mais le syntagme li-(re) un roman est aspectuellement plus complexe puisque le complément d'objet pose une borne virtuelle à « l'imperfectivité ».”¹²⁸ Poniżej przedstawiono polemikę z założeniami semazjologii.

2.5. Polemika z założeniami metody semazjologicznej

Koncepcja semazjologiczna, którą przedstawiono uprzednio, nie jest w pełni satysfakcjonująca. Według jej założeń, różnym formom przypisywane są zupełnie inne funkcje i znaczenia. Przypomnijmy „la méthode sémasiologique consistera alors, à partir des formes d'une langue, à procéder à leur classement, à dégager les catégories formelles et, en dernière analyse, les catégories conceptuelles (...).”¹²⁹ Wykładniki aspektu w języku francuskim i polskim nie są identyczne. System par aspektowych w języku polskim przeciwstawia się, jak zakłada ujęcie semazjologiczne, czasom gramatycznym w języku francuskim. W językach romańskich istnieje ścisły podział między leksemem czasownika, od którego zależy Aktionsart, a grammem, który określa aspekt. Natomiast, w językach słowiańskich te same środki morfologiczne mogą, w zależności od czasownika, być wykładnikami Aktionsartu lub aspektu. Należy więc rozpatrywać je w kontekście semantycznym, a nie gramatycznym. Podział na aspekt leksykalny i aspekt gramatyczny nie jest więc uzasadniony.

Ta podstawowa sprzeczność doprowadziła P. M. Bertinetto i D. Delfitto do uznania aspektu w językach słowiańskich za kategorię leksykalną: „we believe that even the basic opposition « Perfective/Imperfective » [in Slavic languages] belongs to the domain of actionality rather than aspect proper, although it is intricately interrelated with the latter.”¹³⁰ To spostrzeżenie prowadzi do stworzenia zasadniczej opozycji między językami słowiańskimi a językami romańskimi, gdyż w tym ujęciu, aspekt języków romańskich uznawany jest za kategorię gramatyczną. Tym trudniej znaleźć więc wspólną platformę do porównania.

S. Mellet, między innymi, krytykuje założenia semazjologii: „La sémasiologie

¹²⁸ S. Karolak, *L'aspect dans une langue: le français*, „Studia Kognitywne”, 2008, nr 8, s. 19

¹²⁹ M. Golian, op. cit., s. 7

¹³⁰ P. M. Bertinetto, D. Delfitto, *Aspect vs. Actionality* [w:] Ö. Dahl (red.) *Tense and aspect in the languages of Europe*, Mouton de Gruyter, Berlin 2000, s. 189

en effet, si elle veut rester fidèle à elle-même, se condamne par définition à n'être qu'un catalogue des différentes morphologies aspectuelles – et de leurs signifiés – découvertes dans chaque langue particulière, sans jamais pouvoir saisir l'universalité de la notion, sans jamais pouvoir en donner une définition générale.”¹³¹

W językoznawstwie spotyka się najczęściej następujące problemy: „Les descriptions grammaticales des langues naturelles sont la plupart du temps fermées dans leur idiomaticité. Elle se manifeste aussi bien dans l'accent mis sur les propriétés d'expression qui leur sont spécifiques – catégories de formes, types de constructions, formes d'amalgamation de sens qu'elles possèdent – que dans la terminologie qu'elles utilisent pour désigner les propriétés idiomatiques en question. Somme toute, les grammaires des langues particulières, en élaborant une image spécifique, idiomatique, suggèrent pour chacune une vision du monde distincte de celles reflétées par les autres langues.”¹³²

Podsumowując, semazjologia nie pozwala na wypracowanie unwersalnej definicji aspektu, która mogłaby być używana do opisu dwóch lub więcej języków. Jest to zasadniczy mankament tej metody, gdyż porównanie kategorii w dwóch lub większej liczbie języków wymaga spójnych podstaw teoretycznych. Z tego punktu widzenia, ustalenie ekwiwalencji tłumaczenia czasów w dwóch językach obcych napotyka liczne przeszkody. Z założenia należy więc wykluczyć semazjologiczny punkt widzenia w niniejszej pracy.

2.5.1. Założenia onomazjologii

Zwolennicy koncepcji onomazjologicznej wychodzą z założenia, że różne języki posługują się różnymi środkami do osiągnięcia tego samego celu. Jako przykład, porównajmy sposób funkcjonowania czasownika w systemie czasów gramatycznych w języków romańskich i słowiańskich. Analiza funkcjonowania systemu czasów wskazuje, między innymi, różnice w ilości dostępnych czasów gramatycznych. W językach słowiańskich istnieją trzy podstawowe czasy, które sytuują zdarzenia względem momentu wypowiedzi jako przeszłe, teraźniejsze lub przyszłe. Nie jest to jedyny sposób organizacji temporalnej języka. Język francuski posiada dodatkowe czasy gramatyczne, które pozwalają ponadto na chronologiczne

¹³¹ S. Mellet, *L'imparfait de l'indicatif en latin classique ...*, op. cit., s. 67

¹³² S. Karolak, *Trois langues- trois visions du temps impliqué?*, „Neophilologica”, 2005, nr 17, s. 7

sytuowanie zdarzeń wobec siebie. Poniżej zestawiono porównanie czasownika *pisać* w obydwu językach.

Tabela 2.6. Formy czasownikowe pary *pisać – napisać*

	pisać	napisać
czas teraźniejszy	piszę	napiszę
czas przyszły	będę pisać	
czas przeszły	писаłem	napisałem

Źródło: D. Cohen, op. cit., s. 13

Tabela 2.7. Formy czasownika *écrire*

CZAS GRAMATYCZNY	RODZAJ	FORMA CZASOWNIKA
czas teraźniejszy	présent	j'écris
czasy przeszłe	passé composé	j'ai écrit
	passé simple	j'écris
	imparfait	j'écrivais
	plus-que-parfait	j'avais écrit
	passé antérieur	j'eus écrit
czasy przyszłe	futur simple	j'écrirai
	futur antérieur	j'aurai écrit

Źródło: D. Cohen, op. cit., s. 13

Jak zauważył D. Cohen formie *piszę* odpowiada czas teraźniejszy w języku francuskim. *Pisałem* posiada na ogół jako odpowiednik *j'écrivais*, a *napisałem* mogą odpowiadać wszystkie formy czasów przeszłych, najczęściej wykluczony jest jednak imparfait. Natomiast formy *napiszę* i *będę pisać* mogą obydwie być odpowiednikiem *j'écrirai*. Polskie czasy gramatyczne nie pozwalają jednak na chronologiczne sytuowanie zdarzeń wobec siebie, co jest istotne w języku francuskim dzięki

bogactwu czasów gramatycznych. Czas zaprzeszyły w języku polskim, który pozwala na taki zabieg wyszedł z potocznego użycia. Stosowane są więc inne zabiegi leksykalne, które z powodzeniem spełniają tę funkcję. Są to przede wszystkim okoliczniki typu *najpierw*, *zanim*, *przed*, *przedtem* i inne. Najczęściej taki zabieg nie jest wcale potrzebny, gdyż w sekwencji czasowników w języku polskim, następstwo wydarzeń jest rozumiane według kolejności w tekście, chyba że inne środki językowe informują, że jest inaczej.

Powyższe dywagacje miały na celu pokazanie, że różnorodność środków używanych w poszczególnych językach, czyli różnorodność form, może prowadzić do tych samych treści. B. Comrie podkreśla, że w badaniu aspektu: „(...) we shall speak of semantic aspectual distinctions, such as that between perfective and imperfective meaning, irrespective of whether they are grammaticalised or lexicalised in individual languages.”¹³³ Co więcej, należy założyć, że „z logiczno-semantycznego punktu widzenia aspekt jest własnością propozycji i nie ma żadnych teoretycznych uzasadnień, aby ograniczać środki jego wyrażania do czasownika. Czasowniki wraz ze swymi kontekstami mogą tworzyć konfiguracje aspektualne (...).”¹³⁴

Fakt, że brak jest podstaw do podziału zjawiska aspektu na dwie odrębne kategorie, zmusza do zastanowienia się nad tym, jakie środki używane są w języku polskim i francuskim w celu wyrażania wartości aspektualnych.

2.5.2. Teorie onomazjologiczne: przykład teorii aspektu Marc’a Wilmet

M. Wilmet, dla którego inspiracją stała się teoria G. Guillaume’a „la meilleure et la plus nette”, definiuje aspekt w następujących słowach: „Soit un *procès* quelconque, exprimé le plus souvent par un verbe (aussi par un substantif déverbal: marche, course, épluchure, épluchage etc.), doté d’un terminus a quo (A) et d’un terminus ad quem (B). La totalité des phénomènes affectant le pôle A (y compris ses antécédents), le pôle B (y compris ses conséquents) et l’intervalle $A \rightarrow B$ intéresse l’aspect.”¹³⁵

Zgodnie z założeniami onomazjologii, w teorii M. Wilmet pojęcie aspektu zostało rozbudowane w języku francuskim o środki leksykalne. W rezultacie aspekt

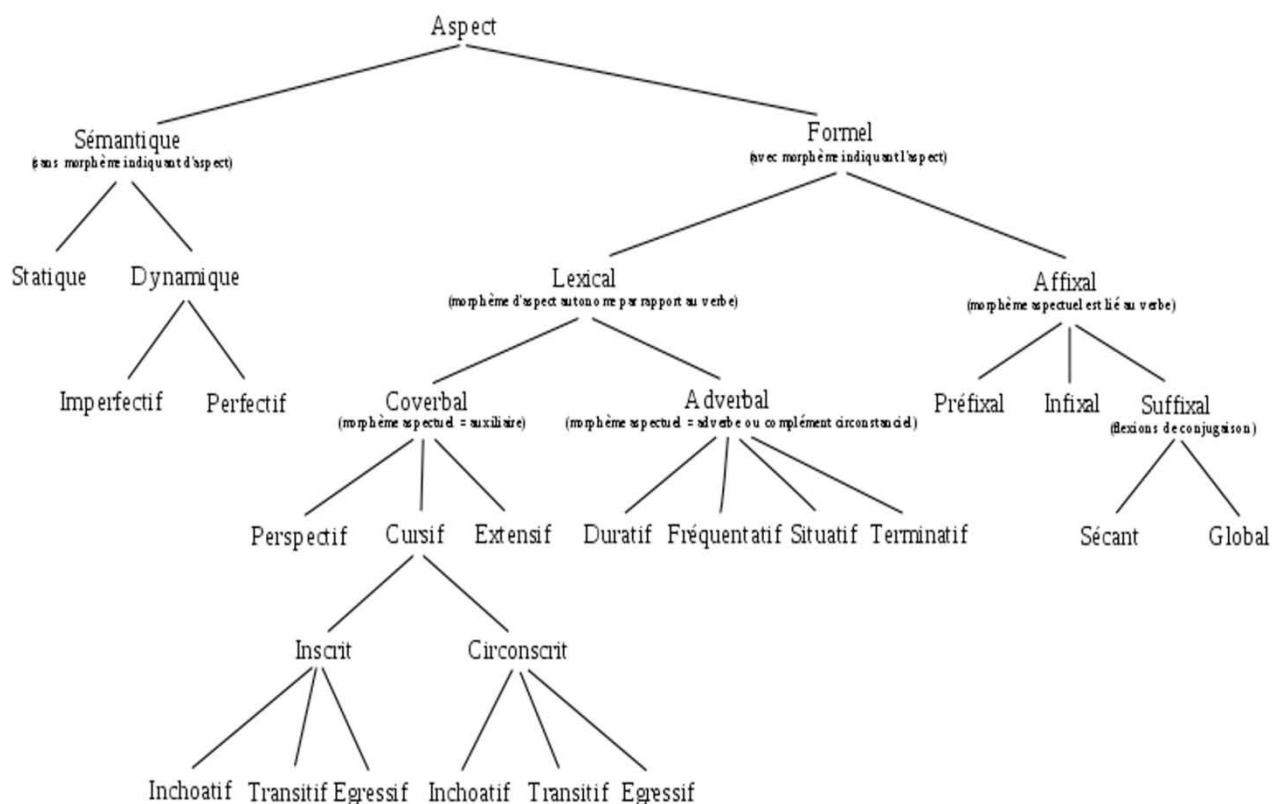
¹³³ B. Comrie, op. cit., s. 6

¹³⁴ S. Karolak, *Argumenty na rzecz pojęciowej tożsamości aspektu i rodzajów czynności* [w:] S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki*, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa 2001, s. 495

¹³⁵ M. Wilmet, *L’aspect en français: essai de synthèse*, „Journal of French Language Studies”, 1991, nr 1, s. 209-222

obejmuje ponad dwadzieścia subkategorii. Jest to próba dokładnej systematyzacji pojęcia aspektu, która przeniesiona z języków słowiańskich, była nierzadko nadużywana. Możliwość połączeń i rodzaje aspektu M. Wilmet przedstawia w formie schematu.

Fig. 2.2. Opozycje aspektualne w teorii M. Wilmet

Źródło: M. Wilmet, op. cit.

Zjawisko aspektu dzieli się na dwa podstawowe typy: aspekt semantyczny i aspekt formalny. W aspekcie semantycznym, który jest zawarty w znaczeniu

czasownika, kryterium podziału jest statyczność (stan) lub dynamiczność (zdarzenie). Aspekt statyczny dotyczy pojęć, które wyrażają trwanie w czasie, a dokładniej takich, które „posent simultanément dans le temps le terminus a quo A et le terminus ad quem B du procès AB.” Cechą charakterystyczną czasowników tej grupy, przykładowo, *aimer, avoir, haïr, croire*, jest brak możliwości ich użycia z peryfrazami *être en train de* oraz *avoir coutume de*. Czasowniki dynamiczne „posent successivement dans le temps le terminus a quo A et le terminus ad quem B du procès.” Aspekt dynamiczny może być dokonany lub niedokonany. Cechą charakterystyczną czasowników niedokonanych jest to, że wraz z samym rozpoczęciem czynności (w punkcie A) można stwierdzić, że czynność miała miejsce. W przypadku zdania *Pierre commence à marcher*, stwierdzenie *Pierre a marché* jest zgodne z prawdą. Dla czasowników dokonanych, realizacja czynności następuje dopiero w punkcie B. Zdanie *Pierre commence à / est en train de sortir* nie jest równoznaczne z *Pierre est sorti*. Ponadto, M. Wilmet podkreśla presupozycyjny charakter czasowników dokonanych. *Pierre est sorti* zakłada bowiem, że *Pierre était à l'intérieur*. Czasowniki konkluzywne, takie jak *éclater* i *exploser* cechują się punktowością („[ils] lient l'atteinte du terminus ad quem B au dépassement du terminus a quo A”). W związku z tym, zdanie **La bombe est en train / a commencé à éclater*. oznacza to samo co *La bombe a éclaté.*, co z tego punktu widzenia zbliża je do charakterystyki czasowników niedokonanych. Równocześnie, czasowniki konkluzywne posiadają charakter presupozycyjny, gdyż *La bombe a éclaté* odwołuje się do uprzedniego stanu *La bombe était intacte*.

M. Wilmet zwraca ponadto uwagę na możliwość zmiany kategorii semantycznej czasownika. Niektóre czasowniki niedokonane w połączeniu z dopełnieniem stają się dokonane (tak zwane imperfectifs perfectivables). Cecha charakterystyczna ulega zmianie, gdyż zdania *Pierre commence à / est en train de fermer la porte / manger une pomme / écrire une lettre* nie mogą być interpretowane jako *Pierre a fermé la porte / a mangé une pomme / a écrit une lettre*. Czasowniki dokonane nabierają natomiast niedokonanego charakteru w przypadku negacji czasownika (*Pierre ne commence pas à / n'est pas en train de sortir*) lub dopełnienia w liczbie mnogiej (*Les invités de Pierre commencent à / sont en train d'arriver.*).

Aspekt formalny składa się natomiast z aspektu leksykalnego i aspektu afikalnego. Aspekt leksykalny określa „le temps nécessaire à la réalisation du procès

indiqué par le verbe” i jest wyrażany przez predykat. M. Wilmet wyróżnia następujące rodzaje:

- a. kowerybalny (obejmuje peryfrazy czasownikowe; por. 2.6.2.)
- b. przysłówkowy występuje przy połączeniu czasownika z okolicznikami czasu: 1. aspect duratif wyraża trwanie w przedziale α i ω (pendant x temps, longtemps, itd.); 2. aspect fréquentatif, który określa ile razy w przedziale czasu nastąpiło przejście od α do ω (souvent, toujours, x fois); 3. aspect situationnel, który sytuuje zdarzenie w stosunku do innych zdarzeń (ne plus, déjà, de plus en plus, presque); 4. aspect terminatif, który określa limit czasowy zdarzenia (depuis, jusqu'à)

Aspekt afiksalny posiada natomiast formy:

- a. prefiksalną, w sytuacjach, gdy czasownik posiada prefiks (faire-défaire) lub sufiks (chanter-chantonner)
- b. sufiksalną, która związana jest z odmianą czasownika przez czasy gramatyczne; czas niedokonany imparfait prezentuje aspect sécant, a passé simple – aspect global, który wyraża „procès indivis ou compact.”¹³⁶

Aspekt nie ogranicza się więc do pola czasownika, ale powinien być rozpatrywany w kontekście zdania. Jednym z najbardziej znanych przykładów jest zdanie *Allait-il enfin arrêter de se remettre sans cesse à pleuviner pendant des heures?*, które według M. Wilmet posiada trzynaście różnych wartości aspektualnych. Zacytujmy te najważniejsze: allait (aspect sécant), enfin (aspect situationnel), allait arrêter (aspect perspectif), remettre (aspect duplicatif), sans cesse (aspect fréquentatif), pleuviner (aspect multiplicatif), pendant des heures (aspect duratif).¹³⁷

2.6. Sposoby wyrażania aspektu w języku polskim i francuskim – porównanie

Na tym etapie pracy konieczne jest szczegółowe porównanie sposobów wyrażania aspektu w języku francuskim i polskim według założeń metody onomazjologicznej. Najpierw zostaną opisane środki gramatyczne, a następnie rodzaje środków leksykalnych.

¹³⁶ M. Wilmet, *Le temps linguistique*, „L'information grammaticale”, 1988, nr 38, s. 6-10

¹³⁷ M. Wilmet, *Grammaire critique...*, op. cit., s. 328

2.6.1. System czasów gramatycznych

Języki słowiańskie posiadają trzy czasy gramatyczne: czas przeszły, teraźniejszy i przyszły. System opozycji aspektualnych jest transcendentny w stosunku do czasowników, które w większości przypadków tworzą pary aspektualne. Czasowniki dokonane występują jednak jedynie w dwóch czasach gramatycznych, a mianowicie w czasie teraźniejszym, który ma wartość czasu przyszłego oraz w czasie przeszłym. Czasowniki dokonane nie mogą występować w czasie teraźniejszym, gdyż akcja nie może zostać ukazana jako trwająca i równocześnie mająca swoje zakończenie w postaci osiągnięcia rezultatu. Mogą jednak ukazywać czynności dokonane w perspektywie ich zakończenia w czasie przyszłym. Czasowniki niedokonane występują natomiast we wszystkich trzech czasach gramatycznych. Zarówno funkcje, które spełniają czasy gramatyczne jak i aspekt są ściśle związane z pojęciem czasu. B. Comrie podkreśla jednak istotną różnicę: „Although both aspect and tense are concerned with time, they are concerned with time in very different ways. (...) tense is a deictic category. i.e. locates situations in time, usually with reference to the present moment, though also with reference to other situations. Aspect is not concerned with relating the time of the situation by any other time-point; but rather with the internal temporal constituency of the situation; one could state the difference as one between situation-internal time (aspect) and situation-external time (tense).”¹³⁸

Porównanie systemu czasów gramatycznych w obydwu językach jest niezbędnym elementem analizy. Specyfiką języków słowiańskich jest to, że w niektórych kontekstach czasowniki niedokonane w czasie przeszłym zastępują z powodzeniem czasowniki dokonane. W zdaniach typu: *Czytałeś tę książkę? Po co tam chodziłeś?* użycie czasownika niedokonanego zamiast dokonanego nie ma znaczenia dla treści wypowiedzi. Natomiast zmiana formy niedokonanej na dokonaną nie jest możliwa. Użycia tego typu skłaniają niektórych językoznawców do stwierdzenia, że są one „perhaps the strongest single piece of evidence in Russian (and in other Slavonic languages) for considering the Perfective to be the marked form.”¹³⁹ Koncept opozycji w języku został rozwinięty przede wszystkim w pracach R. Jakobsona. Język rozumiany jest jako system znaków, które tworzą binarne opozycje. W układzie opozycji człony, które je tworzą są sobie nierówne. Główny

¹³⁸ B. Comrie, op. cit., s. 5

¹³⁹ S. M. Dickey, op. cit., s.96

człon opozycji jest w terminologii R. Jakobsona naznaczony (« marked ») ze względu na obecność pewnej cechy, atrybutu, a drugi « unmarked » ze względu na jej brak. W binarnej opozycji aspektu niedokonanego i dokonanego w językach słowiańskich, to aspekt dokonany jest członem naznaczonym, gdyż jest „concerned with the absolute completion”, a aspekt niedokonany „[is] non-committal with respect to completion or non-completion.”¹⁴⁰ H. Włodarczyk podsumowuje opozycje niedokonaności i dokonaności w języku polskim w poniższej tabeli.

Tabela 2.8. Wartości aspektu dokonaności i niedokonanego w języku polskim

	PERFECTIF	IMPERFECTIF	
Hors contexte (sens)	marqué: <i>limite, résultat</i>	non marqué: neutre	
Dans le contexte 1. emplois principaux: fondant l'opposition	<table border="1"> <tr> <td> <i>particulier</i> <i>occasionnel</i> <i>actuel</i> <i>cataphorique</i> </td> </tr> </table>	<i>particulier</i> <i>occasionnel</i> <i>actuel</i> <i>cataphorique</i>	<i>général</i> <i>habituel</i> <i>potentiel</i> <i>anaphorique</i>
<i>particulier</i> <i>occasionnel</i> <i>actuel</i> <i>cataphorique</i>			
Dans le contexte 2. emplois secondaires: neutralisant l'opposition	emplois figurés: <i>général</i> (proverbes) (trafiła kosa na kamień) <i>répétition sporadique</i> (bywa, że wyjdę na spacer) <i>potentialité tendue</i> (on odpowie na każde pytanie)	emplois neutralisés: <i>particulier, occasionnel,</i> <i>actuel et cataphorique</i> - résultat <i>actuel</i> + durée (- limite) + connotation (- résultat)	

Źródło: H. Włodarczyk, op. cit., s. 15

System czasów w języku francuskim jest znacznie bardziej rozbudowany, niż system czasów w języku polskim. Jak pokazano uprzednio, opozycje czasów oparte są na bazie chronologicznej, uprzedniości – następstwa na osi czasu. Taka opozycja

¹⁴⁰ L. De Cuypere, *Limiting the Iconic*, John Benjamins, Amsterdam 2008, s. 127

występuje między *passé antérieur* i *passé simple*, *passé composé* i *plus-que-parfait*. Drugi rodzaj opozycji ma wymiar aspektualny. Czasy przeszłe dokonane, takie jak, *passé simple*, a także w niektórych przypadkach *passé composé*, przeciwstawiają się na polu aspektualnym czasowi niedokonanemu *imparfait*. Nie mamy jednak wtedy do czynienia z opozycją temporalną. Zauważmy, że w języku polskim w czasie przeszłym istnieje jedynie opozycja aspektualna czasowników niedokonanych i dokonanych. Czas zaprzeszyły został bowiem praktycznie wykluczony z powszechnego użycia. Językoznawcy zwracają także uwagę na opozycję czasów w języku francuskim o charakterze semantycznym. Taka opozycja istnieje między *passé simple* i *imparfait* (czas pierwszego i drugiego planu) oraz *passé simple* i *passé composé* (czas narracji i czas komentarza).¹⁴¹

Przy porównaniu opozycji aspektualnych między językiem polskim a językiem francuskim szczególną uwagę poświęcono czasom przeszłym.

a. Czasy przeszły dokonany

W języku polskim jest to „*membre marqué de l'opposition aspectuelle*.” Jak zaznacza H. Włodarczyk, jego cechą charakterystyczną jest limit czasowy oraz / lub rezultatywność akcji. Ze względu na tę charakterystykę czas przeszły niedokonany nie może wyrażać trwania (*Przeczytał przez dwie godziny). W języku francuskim *passé composé* połączony z czasownikami atelicznymi informuje jedynie o tym, że akcja nie jest kontynuowana po nastąpieniu momentu wypowiedzi. Natomiast przedział trwania *passé composé* użytego z czasownikami telicznymi zamyka się wraz z momentem osiągnięcia rezultatu. W przeciwieństwie do języka polskiego, czasy dokonane *passé composé* i *passé simple* mogą być użyte z okolicznikami wyrażającymi trwanie, które poprzedza osiągnięcie rezultatu (Il a lu / lut pendant deux heures).

b. Czas przeszły niedokonany

W języku polskim czas przeszły niedokonany jest „*non marqué de point de vue de l'opposition aspectuelle*”, który może wyrażać zarówno dokonaność jak i niedokonaność. *Imparfait* jest natomiast czasem typowo niedokonanym, wykluczając użycia *imparfait pittoresque*. W języku francuskim *imparfait* nie może

¹⁴¹ H. Włodarczyk, *L'apport de la linguistique théoretique à la traduction du polonais au français: le problème du temps et de l'aspect au passé*, [w:] Z. Cygal-Krupowa (red.), op. cit. s. 14

być zastępowany żadnym innym czasem przeszłym. Z tego punktu widzenia jest to „membre marqué de l’opposition aspectuelle.” Natomiast jego formy mogą w użyciach imparfait pittoresque zastępować dokonane formy czasownikowe. Porównanie doprowadza do wniosku, że sytuacja czasów przeszłych w języku francuskim jest odwrotnością języka polskiego. H. Włodarczyk ilustruje relacje między czasami niedokonanymi a czasami dokonanymi w obydwu językach w następujący sposób.

Tabela 2.9. Porównanie czasów dokonanych i niedokonanych w języku polskim i francuskim

Zones d’emploi de l’Imparfait et du Passé Simple (ou PC) comparées à celles du Passé Imperfectif et du Passé Perfectif système de la marque inversée français/polonais		
Français	Passé Simple (ou Passé Composé)	Imparfait
Polonais	Passé Perfectif	Passé Imperfectif

Źródło: H. Włodarczyk, op. cit., s. 21

2.6.2. Peryfrazy czasownikowe

Zjawiskiem typowym dla języków romańskich jest występowanie parafraz czasownikowych. G. Gougenheim definiuje peryfrazę według dwóch kryteriów: „elle est formée d’un verbe à un mode personnel, dont le sens propre est plus ou moins effacé, et d’un infinitif ou participe qui, eux, conservent leur sens. Le premier verbe sert à indiquer que le procès exprimé par le second est affecté de certains caractères de temps ou d’aspect, de mode, d’action. Le premier élément peut être uni au second soit directement, soit par l’intermédiaire d’une préposition.”¹⁴² A. Judge i F. G. Healey

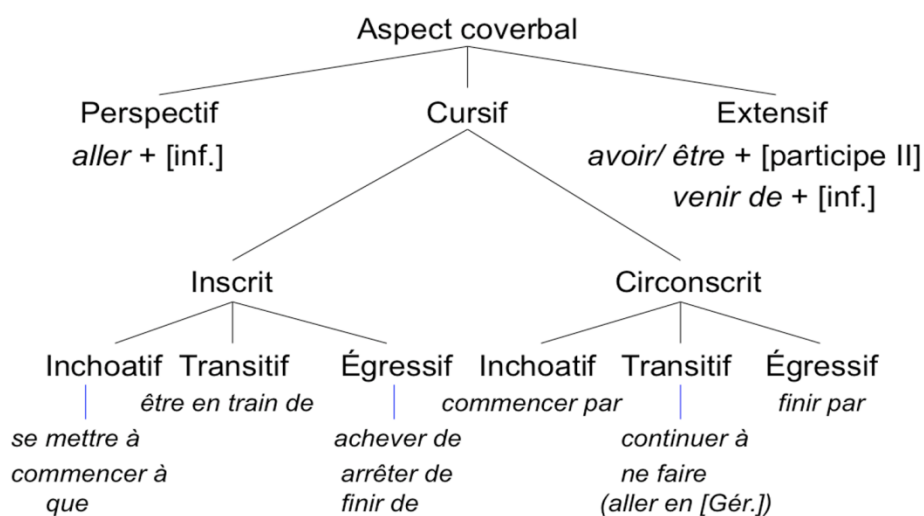
¹⁴² cyt. za : H. Bat-Zev Shyldkrot, *Comment définir la périphrase "se laisser + infinitif"* [w:] H. Bat-Zev Shyldkrot & N. Le Querler (red.), op. cit., s. 245

klasyfikują peryfrazy w języku francuskim w następujący sposób.¹⁴³

1. Inchoativ: *commencer à, se mettre à*
2. Progressiv: *être en train de, continuer à*
3. Terminativ: *finir de, cesser de, sortir de*
4. Durativ: *continuer à, ne pas cesser de*
5. Iterativ: *ne pas s'arrêter de, ne faire que de*
6. Habitual: *avoir l'habitude de*

Bardziej szczegółową klasyfikację peryfaz czasownikowych opracował M. Wilmet, który zaliczył je do oddzielnego rodzaju aspektu leksykalnego zwanego kowervalnym.

Fig. 2.3. Aspekt kowervalny wg. M. Wilmet

Źródło: E. Hentschel, *Aspektuelle Verbalperifrasen*¹⁴⁴

W porównaniu z językiem polskim, interesujący jest przede wszystkim związek peryfaz z aspektem dokonany lub niedokonany. A. Borillo zauważa, że peryfrazy pozwalają na „présenter les différentes phases d’un événement, d’un

¹⁴³ A. Judge, F. G. Healey, *Reference Grammar of Modern French*, Edward Arnold, Londyn 1985

¹⁴⁴ E. Hentschel, *Aspektuelle Verbalperifrasen* [dostęp: 12.03.2009], [dostępny:]<http://perso.wanadoo.fr/heinecke/litlist/doc/ce3.ppt>

processus ou d'une action." Pierwszy rodzaj peryfraz przedstawia zdarzenie od wewnątrz „sous l'angle de son déroulement interne”. W typologii A. Borillo jest to aspekt wewnętrzny (aspect interne), który reprezentują peryfrazy *être en train de*, *achever de* oraz *se mettre à*. Drugi rodzaj ujmuje fazę przed rozpoczęciem zdarzenie oraz po jego zakończeniu (aspect externe). A. Borillo przytacza przykłady *être sur le point de*, *être près de*, *avoir fini de*. Jako osobna kategoria został wyróżniony aspekt habitualny w peryfrazach *avoir l'habitude de*, *avoir coutume de*.

Pomimo podziału peryfraz ze względu na skoncentrowanie ich treści na pewnych fazach procesu, prezentowana typologia nie wykazuje prostej zależności z aspektem niedokonanym lub dokonanym. Jedynie peryfraz *être en train de*, która przedstawia zdarzenie w trakcie trwania, posiada niezależnie od kontekstu wartość aspektu niedokonanego. Porównajmy:

81. Une nuit, quand il fut en train de frapper le statue, le statue tomba sur l'homme et le tua.

82. Il était en train de préparer son reportage radiophonique de six heures, lorsque le local de la radio Magic 9 s'est effondré sur lui.

Użycie czasu dokonanego passé simple nie zmienia niedokonanego charakteru czynności w przykładzie 81. Ze względu na tę charakterystykę, peryfraz *être en train* jest odpowiednikiem czasów progresywnych w języku angielskim.¹⁴⁵

Wśród innych peryfraz można zauważyć takie, których znaczenie dotyczy początku zdarzenia lub jego końca. B. Laca¹⁴⁶ podkreśla różnicę między peryfrazami informującymi o fazie początkowej, które ze względu na punktowość zbliżają się ku aspektowi dokonanemu (*commencer à*, *se mettre à*), a peryfrazami, które informują o fazie przygotowawczej (*être sur le point de*). Faza przygotowawcza poprzedza czynność i może świadczyć o jej niedokonanym charakterze. W fazie końcowej natomiast, B. Laca zauważa, że istnieje różnica między zwykłym przerwaniem czynności (*cesser de*, *arrêter de*), która ze względu na punktowość zbliża się ku aspektowi dokonanemu, a całkowitym jej zakończeniem (*finir de*, *terminer de*).

¹⁴⁵ C.D. Pusch, *La grammaticalisation de l'aspectualité : Les périphrases à valeur progressive en français*, „Verbum”, 2003, nr 25, s. 497-510

¹⁴⁶ B. Laca, *Les catégories aspectuelles à expression périphrastique: une interprétation des apparentes « lacunes » du français*, „Langue française”, 2004, nr 141, s. 85-98

Wtedy czynność niekoniecznie posiada wartość dokonaności.¹⁴⁷

2.6.3. Środki leksykalne

Ze względu na ograniczony zakres występowania środków morfologicznych w języku francuskim, środki leksykalne spełniają dodatkowe funkcje określania sposobu przebiegu procesu i mogą także posiadać funkcje aspektualne. P. Imbs wyróżnia dwa rodzaje determinantów czasowych. Pierwszy rodzaj wyrażany jest przez sam czasownik w postaci morfemów gramatycznych, natomiast drugi rodzaj dotyczy właśnie środków leksykalnych (przysłówki, wyrażenia przysłówkowe, okoliczniki czasu itd.). P. Imbs podkreśla, że obydwa zjawiska są komplementarne i wartości form czasownikowych są produktem obydwu zjawisk.¹⁴⁸ W poniższym opisie istotne jest ustalenie, które przysłówki przyczyniają się do tworzenia wartości aspektu niedokonanego, a które do aspektu dokonanego. Szczególną uwagę należy poświęcić przysłówkom czasu. Jeden sposób kategoryzacji przysłówek został opracowany przez C. Veta. Wyróżnia on następujące rodzaje przysłówek:

- przysłówki czasu (C. Vet nazywa je « właściwymi »), które służą do określania miejsca zdarzenia w czasie (*à huit heures, maintenant, le 28 juin, pendant les vacances*)
- przysłówki trwania czasu (*longtemps, pendant deux heures, de 8 à 10 heures, en deux heures*)
- zdania iteratywne i habitualne; do tej kategorii należą z kolei przysłówki frekwencji (*souvent, rarement, parfois, quatre fois*); przysłówki uniwersalne i egzystencjalne (*toujours, quelquefois, jamais*); przysłówki presupozycyjne (*déjà, encore, toujours, enfin, de nouveau*). C. Vet wyjaśnia, że przysłówki frekwencji oraz przysłówki uniwersalne i egzystencjalne wymagają, żeby czynność, której dotyczą zaistniała przed momentem wypowiedzi. Nie jest to warunkiem dla przysłówek presupozycyjnych, które przeciwstawiają sytuację aktualną z sytuacją przeszłą (*une situation inactuelle, présupposée*).

Kategorie C. Veta nie dają jednak jednolitego obrazu na temat aspektualnej funkcji przysłówek, gdyż elementy jednej kategorii mogą przynależeć do wartości aspektu niedokonanego lub dokonanego. Postarajmy się je krótko scharakteryzować.

¹⁴⁷ B. Laca zwraca uwagę na zgodność czasu teraźniejszego z peryfrazami *finir de, terminer de* i jej brak z *cesser de* oraz *arrêter de*.

¹⁴⁸ P. Imbs, op. cit., s. 12

Niedokonaność związana jest z nieograniczonym trwaniem zdarzenia. Przysłówki, które nie posiadają zakodowanej w swoim znaczeniu informacji o zakończeniu akcji są więc predysponowane do współtworzenia wartości aspektu niedokonanego. Wśród nich można wyróżnić przysłówki frekwencji, które informują o częstotliwości powtarzanego zdarzenia (*chaque jour, souvent etc.*) oraz wyrażania multiplikacyjne zawierające element *fois*, które nie funkcjonują jako kwantyfikatory, to znaczy nie precyzują liczbowo ilości zdarzeń (*plusieurs fois*). Ponadto przysłówkami związanymi typowo z niedokonanością są w terminologii C. Vet'a przysłówki uniwersalne i egzystencjalne. Zauważmy, że opisują one zdarzenie jako pewien zwyczaj (habitualność). W ujęciach innych językoznawców do tej grupy zaliczane są także wyrażenia typu *d'ordinaire, d'habitude, habituellement*. Kolejnym przykładem są wyrażenia, które informują o symultanicznym trwaniu dwóch lub więcej zdarzeń typu *tandis que* i *pendant que*. Przysłówki związane z wyrażaniem aspektu dokonanego zamykają natomiast przedział czasowy, w którym trwało zdarzenie z prawej strony, informując tym samym o jego ustaniu. Ograniczenie może nastąpić także poprzez określenie konkretnej liczby zdarzeń.

2.6.4. Kontekst zdania

Na wartość aspektualną czasownika wpływa jego otoczenie w zdaniu, co szczególnie widać w przypadku dopełnienia czasownika. C. Vet stwierdza istotne różnice na podstawie analizy dwóch zdań, a mianowicie

- a. Jeanne a planté le bégonia / les bégonias.
- b. Jeanne a planté des bégonias / beaucoup de bégonias.

Pierwszy przykład posiada według C. Vet'a ograniczenie czasowe. Przedział, w którym ma miejsce zdarzenie ma wyznaczony początek i koniec, ponieważ dopełnienie czasownika jest ograniczone liczebnie. Odwrotna sytuacja ma miejsce w drugim zdaniu, gdzie liczba begonii jest nieokreślona, co nie pozwala na konkretyzację przedziału czasowego.¹⁴⁹

Inni językoznawcy zwracają uwagę na możliwość zmiany kategorii semantycznej czasownika w klasyfikacji Z. Vendlera. Wychodząc z perspektywy języka francuskiego, w którym czasy przeszłe informują jedynie o ustaniu lub kontynuacji akcji w przeszłości, dopełnienie czasownika ma istotny wpływ na

¹⁴⁹ C. Vet, op. cit., s. 160

teliczny charakter akcji. Teliczność, czyli dążenie do osiągnięcia jakiegoś celu, zawiera w swoim znaczeniu limit końcowy dla akcji. Dopełnienie wpływa na teliczność w przypadku czasowników z kategorii procesów, w terminologii Z. Vendlera. Procesy są rozciągłe w czasie i nie mają wyraźnie zaznaczonego zakończenia akcji, czyli punktu finalnego, po którego osiągnięciu czynność musi ustać. Procesy są ateliczne, czyli nie dążą do osiągnięcia określonego celu.¹⁵⁰ Ten charakter zmienia się jednak, jeśli w zdaniu istnieje dopełnienie czasownika. Jak zauważył H. Garey: „If there is a direct object, and if this object designates something that has a structure with a temporal ending to it – a game of chess or of tennis, a Beethoven sonata – the expression verb-plus-object is telic. In the contrary case, if the complement of the verb is atelic – *aux échecs* 'chess', *du violon* 'the violin', *du Beethoven* 'some Beethoven' – or if there is no object (for example, *il a joué toute la journée* 'he played all day', *il joue très bien* 'he plays very well'), the expression is atelic.”¹⁵¹ Zauważmy, że teliczne zdanie *He played a Beethoven sonata*. posiada dopełnienie policzalne, natomiast zdanie *He played a little Beethoven*. jest ateliczne, gdyż dopełnienie jest niepoliczalne.¹⁵² Tę zależność podkreśla także H. Verkuyl, stwierdzając, że niektóre czasowniki, takie jak ryzować, rozwiązywać i inne posiadające możliwość kwantyfikacji dopełnienia (w terminologii anglosaskiej *affected theme arguments*), stają się teliczne jeśli dopełnienie jest policzalne.¹⁵³ Porównajmy tę zależność w czasie przeszłym w języku francuskim i w języku polskim.

ATELICZNE	TELICZNE
83a. Dużo rysował .	85a. Narysował koło.
83b. Il déssinait beaucoup.	85b. Il déssina un circle.
84a. Rysował koła.	86a. Rysował koło.

¹⁵⁰ B. Levin, M. Rappaport Hovav, *Argument Realization*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 88

¹⁵¹ H. Garey, *Verbal aspect in French*, „Language”, 1957, nr 33, s. 91-110, s. 107

¹⁵² H. Filip, *Aspectual class and Aktionsart* [w:] K. von Heusinger, C. Maienborn, P. Portner (red.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, Mouton de Gruyter, Berlin i New York 2008

¹⁵³ S. Wechsler, *Resultatives under the 'Event-Argument Homomorphism' Model of Telicity* [w:] N. Erteschik-Shir, T. R. Rapoport (red.), *The syntax of aspect: deriving thematic and aspectual interpretation*, Oxford University Press, Nowy Jork 2005, s. 260

84b. Il **déssinait** des cercles. 86b. Il **était en train de dessiner** un cercle.

87a. **Narysował** koła.

87b. Il **dessina** des cercles.

Ateliczność w przykładach 83–84 jest odczytywana jako iteratywność. W tłumaczeniu przykładów 85–87 obserwuje się symetrię między czasownikami niedokonanymi i dokonanymi w obydwu językach. Podkreślmy jednak, że iteratywność, która została zakończona jest tłumaczona w języku francuskim przez dokonaność, w przeciwieństwie do języka polskiego.

B. Fradin¹⁵⁴ zwraca ponadto uwagę na zmianę kategorii semantycznej w zależności od funkcji podmiotu zdania. Dla ilustracji przytacza serię przykładów:

88a. L'échevin rassemble les élus dans la grande sale.

88b. Le conservateur a rassemblé les meilleures toiles dans cette galerie.

89a. La grande salle rassemble les élus.

89b. Cette galerie rassemble les meilleures toiles.

W serii 88 podmiot jest agensem, czyli wykonuje czynność oznaczaną przez czasownik. W obydwu zdaniach czasownik *rassembler* należy do Vendlerowskiej kategorii osiągnięć. Natomiast w przykładach 89a–89b, *rassembler* ma charakter statyczny i zalicza się do kategorii stanów.

Inne możliwości przejścia czasowników z jednej Vendlerowskiej kategorii do drugiej zostały ujęte w poniższej tabeli. Wyróżniono je zaciemniając odpowiednie pola, między którymi dochodzi do zmian cechy charakterystycznej danej kategorii.

Tabela 2.10. Możliwości przejścia między kategoriami semantycznymi Z. Vendlera

	Statywność	Trwanie	Teliczność
--	------------	---------	------------

¹⁵⁴ B. Fradin, *Décrire un verbe* [w:] G. Bès, K. Baschung, C. Fuchs (red.) *Lexique et paraphrase*, Presses Universitaires de Lille, Lille 1988, s. 100

Stany	+	+	–
Procesy	–	+	–
Osiągnięcia	–	+	+
Dokonania	–	–	+

Źródło: B. Hlibowicka-Węglarz, op. cit., s. 49

2.6.5. Środki morfologiczne

Mimo że słowotwórstwo w językach indoeuropejskich jest oparte na środkach morfologicznych, jedynie języki słowiańskie posiadają rozbudowany system opozycji aspektualnych tworzony za pomocą sufiksów i prefiksów. W języku francuskim możliwości użycia środków morfologicznych są, w porównaniu do języka polskiego, bardzo ograniczone. O rzadkich przypadkach wspominają P. Imbs i J. Pohl. Ich przykłady zamieszczone zostały w tabeli 2.11.

Tabela 2.11. Opozycje w systemie derywacji w języku francuskiego

Forma niedokonana	Forma dokonana
Battre	Abattre
Semer	Parsemer
Faire	Parfaire
Suivre	Poursuivre
Filer	S'enfiler

Źródło: M. Golian, op. cit., s. 40

Do tej listy można dołączyć przykłady par czasowników, takich jak, *mener–amener*; *porter–apporter*; *tirer–attirer*; *mener–emmener* oraz *dormir–s’endormir*.¹⁵⁵ Powyższe zestawienia nie są jednak opozycjami aspektualnymi, gdyż nowe czasowniki utworzone w procesie derywacji, modyfikują jedynie znaczenie czasownika wyjściowego.

Bogactwu derywatów językach słowiańskich, przeciwstawia się bardzo ograniczony zakres środków morfologicznych, które przyczyniają się do tworzenia znaczenia aspektu w języku francuskim. Tym niemniej warto wspomnieć,

¹⁵⁵ M. Wilmet, op. cit., s. 181

w perspektywie porównawczej, dwa zjawiska sufiksacji, które istnieją w obydwu językach.

a. Sufiksy i prefiksy zwane iteratywnymi

Zarówno w języku polskim jak i francuskim istnieje grupa czasowników iteratywnych, które tworzone są od czasowników niedokonanych za pomocą prefiksów lub sufiksów w języku polskim i prefiksów w języku francuskim. W tabelach poniżej przedstawiono wybrane przykłady.

Tabela 2.12. Sufiksy i prefiksy iteratywne w języku polskim

SUFIKS LUB PREFIKS ITERATYWNY	CZASOWNIK
-ywa-	siadywać, pisywać, widywać, bywać, grywać
inne	mawiać, sypiać, jadać, chadzać, miewać, pijać
po-	popłakiwać, pogwizdywać, popiskiwać, popłakiwać, postukiwać, pomieszkiwać, pobrzękiwać, pochrząkiwać, postękiwać, poszczekiwać, poświstywać, powątpiewać, popukiwać
wy-	wydzwaniać

Źródło: Opracowanie własne

Grupa czasowników iteratywnych, zwanych też uzualnymi, jest w języku polskim nieliczna. Podobnie w języku francuskim, zasięg zjawiska ma charakter ograniczony.

Tabela 2.13. Sufiksy iteratywne w języku francuskim

SUFIKS	CZASOWNIK
-iller	criailler, traînailler, mordiller, fendiller, pendiller, tirailler
-asser	révasser, traînasser
-eter	voleter
-iner	trottiner
-onner	mâchonner, chantonner, griffonner
-oter, -otter	siffloter, clignoter, frisotter, buvoter

Źródło: Opracowanie własne

b. Sufiksy rezultatywne

Sufiksy rezultatywne w języku polskim występują w czasownikach zapożyczonych z języków obcych. Podobnie jak w języku francuskim mamy do czynienia z sufiksami typu –izować (–iser) oraz –yfikować (–ifier). Zauważmy, że w obydwu językach „l’aspect n’intervient en effet au niveau du suffixe qui si le dérivé ou la base appartient à la classe des verbes: ainsi les suffixes –ifier et –iser, formateurs de verbes qui expriment un devenir (tranquilliser = rendre tranquille), versent leurs dérivés à la catégorie des procès perfectifs.” Należy podkreślić, że w języku polskim większość zapożyczeń posiada odpowiedniki dokonane i niedokonane, stworzone w procesie derywacji, takie jak pary mobilizować–zmobilizować; pacyfikować–spacyfikować; modyfikować–zmodyfikować.

2.7. Podsumowanie: polemika z dotychczasowymi osiągnięciami onomazjologii

Jak pokazano powyżej metoda semazjologiczna zniekształca obraz funkcjonowania aspektu w języku francuskim, tworząc sztuczną barierę między językami romańskimi a językami słowiańskimi. Metoda onomazjologiczna jawi się więc jako jedyny punkt wyjścia dla proponowanego w tej pracy przedsięwzięcia. Wysiłki językoznawców z nurtu onomazjologii nie pozostają jednak bez krytyki. S. Mellet zauważyła, że „sur le plan onomasiologique, c’est-à-dire au niveau de la définition abstraite et générale de la notion [de l’aspect], une base commune se laisse dégager; pourquoi, dans ces conditions, les diverses études particulières offrent-elles au lecteur tant d’analyses divergentes? Le nombre d’aspects proposés peut aller de deux (perfectif / imperfectif, par ex.) à sept dans le classement de Jaspersen ou plus encore dans le lexique de Marouzeau”.¹⁵⁶ Podobnie, H. Adamczewski zauważa w swojej recenzji *Grammaire critique du français*, że „M. Wilmet ne contribue pas hélas à clarifier les choses en multipliant comme à plaisir les épithètes accolées au mot "aspect": on aura donc l’aspect sémantique, lexical imperfectif, perfectif, perspectif, cursif, etc, etc.”¹⁵⁷

Wysoka liczba wyróżnianych typów aspektu prowadzi w istocie rzeczy do niejasności tego pojęcia. Zagadnienie jest tym bardziej skomplikowane

¹⁵⁶ S. Mellet, op. cit., s. 68

¹⁵⁷ H. Adamczewski, *Réflexions sur la grammaire du français*, [dostęp: 06.12.2009], [dostępny:] <http://www.linguistique.org/grammaire.htm>

z perspektywy porównawczej z językiem polskim, gdzie według tradycyjnych opisów gramatyki istnieją jedynie dwa aspekty. S. Mellet analizując rezultaty wyraża zwątpienie w założenie onomazjologii: „De façon générale la démarche consiste donc à élaborer un système théorique pouvant rendre compte de toutes les valeurs que pourrait, dans l’abstrait, prendre la notion étudiée. Cela permet de construire des tableaux à plusieurs entrées (ou arbres aux multiples embranchements) que l’on confronte ensuite aux différents systèmes morphologiques. Bien entendu, aucune langue naturelle ne coïncide jamais parfaitement avec le modèle: des cases restent vides et une même forme se retrouve dans plusieurs cases.”¹⁵⁸

Wśród proponowanych opracowań zagadnienia aspektu brak jest, jak się wydaje, satysfakcjonującego rozwiązania. Tę lukę stara się wypełnić semantyczna teoria aspektu S. Karolaka, która otwiera nowe możliwości porównawcze aspektu między językami należącymi do różnych rodzin językowych.

ROZDZIAŁ 3

SEMANTYCZNA TEORIA ASPEKTU STANISŁAWA KAROLAKA I JEJ IMPLIKACJE DLA TŁUMACZENIA CZASOWNIKÓW NIEDOKONANYCH W CZASIE PRZESZŁYM Z JĘZYKA POLSKIEGO NA JĘZYK FRANCUSKI

3. 1. Wstępny zarys problematyki

W tej części pracy przedstawiono założenia semantycznej teorii aspektu S. Karolaka, która opiera się na kombinatoryce wartości morfemu gramatycznego z wartością leksemu czasownika. S. Karolak zakłada, że „Język – uniwersalny system semantyczny – składa się ze zbioru pojęć i zbioru reguł kombinatorycznych, umożliwiających derywowanie struktur pojęciowych czyli konfiguracji pojęć z pojęć

¹⁵⁸ S. Mellet, op. cit., s. 69

prosty (elementarny).”¹⁵⁹ Dotarcie do pojęć elementarnych w analizowanych językach jest warunkiem zrozumienia reguł ich kombinatoryki, a także samej istoty funkcjonowania języka. Również J.-P. Desclés wyraża pogląd, że te elementy podstawowe „des invariants élémentaires” muszą istnieć w każdym języku, czyli muszą być zjawiskiem uniwersalnym, aby komunikacja mogła mieć miejsce.¹⁶⁰ Zaletą teorii aspektu S. Karolaka jest fakt, że jej podstawy mogą posłużyć do opisu znaczeń aspektowych w różnych językach. Pozwala ona przede wszystkim na kontrastywny opis aspektu w dwóch systemach językowych. W swoich pracach teoretycznych S. Karolak przedstawił krytykę semazjologicznej metody badania aspektu, która zamyka możliwości porównawcze między różnymi rodzinami języków, tworząc jedynie odrębne kategorie systemów aspektulanych. Niniejsza praca ma charakter porównawczy. Zgodnie z założeniami S. Karolaka należy przyjąć, że metoda onomazjologiczna jest warunkiem dla takiego przedsięwzięcia. W analizie zakłada się więc, że różne formy mogą być nośnikami tego samego znaczenia, konceptu i spełniać te same funkcje.

3.2. Krytyka semazjologii

Zgodnie z założeniem onomazjologii S. Karolak uznaje aspekt za zjawisko uniwersalne i przede wszystkim semantyczne. W przeciwieństwie do dotychczasowo przedstawionych teorii onomazjologicznych, S. Karolak dąży do wypracowania koncepcji aspektu, która dawałaby teoretyczne podstawy do opisu więcej niż tylko jednego języka. W tym celu należy postępować w następujący sposób: „pour découvrir et préciser les règles de dépendance entre les catégories de concepts spécifiques (et au niveau formel, les catégories des sémantèmes qui leur sont associés) et les aspects, il faut travailler au niveau sémantique. Il faut donc considérer l’aspect comme une catégorie sémantique. Dans cette perspective, le problème de la dépendance entre les catégories sémantiques du verbe et l’aspect se pose comme celui de la dépendance entre les catégories de concepts spécifiques véhiculés par les

¹⁵⁹ K. Bogacki, S. Karolak, *Założenia gramatyki o podstawach semantycznych* [w:] I. Nowakowska-Kempna (red.), *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wiedza o Kulturze, Wrocław 1992, s. 157-188, s. 161

¹⁶⁰ J.-P. Desclés, *Les représentations cognitives du langage sont-elles universelles?* [w:] M. Negro (red.) *Essais sur le langage, logique et sens commun*, Éditions Universitaires, Fribourg 2000, s. 53-81

sémantèmes et les concepts aspectuels.”¹⁶¹ S. Karolak wychodzi od krytyki metody semazjologicznej, która zakłada podział zjawiska aspektu na aspekt gramatyczny i aspekt leksykalny (Aktionsart). Jednym z argumentów wysuwanych przeciwko takiej interpretacji jest analiza aspektu czasowników z kategorii imperfectiva tantum i perfectiva tantum w językach słowiańskich. Czasowniki te nie posiadają par aspektowych i są zawsze odpowiednio, albo niedokonane, albo dokonane. W języku polskim czasowniki te tworzą dosyć znaczną grupę. W. Cockiewicz ocenia liczbę imperfectiva tantum na 205 leksemów werbalnych, a imperfectiva tantum na 241 leksemów.¹⁶² Pomimo że czasowniki imperfectiva tantum i perfectiva tantum nie tworzą par aspektowych, użytkownicy języka polskiego mogą bez trudu przyporządkować czasowniki do odpowiedniej kategorii jako aspektualnie dokonane lub niedokonane. S. Karolak postuluje więc, że określenie dokonaności lub niedokonaności musi odbywać się na podstawie semantemu a nie gramemu, którego czasownik w bezokoliczniku nie posiada. Jeśli więc leksemy są podstawowymi wykładnikami aspektualnymi w języku polskim i nie wymagają współobecności gramemów, należy założyć, że taka sama sytuacja ma miejsce także w innych językach naturalnych. Czasowniki z kategorii perfectiva i imperfectiva tantum, takie jak *koch(ać)*, *czu(ć) się*, *toler(ować)*, *potrzeb(ować)* są niedokonane, a o ich wartości aspektualnej decydują semantemy, a nie gramemy. Należy wnioskować, że francuskie czasowniki *aim(er)*, *sent(ir)*, *tolér(er)*, *nécessit(er)*, są również niedokonane. Zarówno w języku francuskim jak i w języku polskim, cechą wspólną wspomnianych semantemów jest ich niczym nieograniczona rozciągłość w czasie (trwanie). Co więcej, nośnikiem tego samego konceptu są wykładniki gramatyczne imparfait. Natomiast, semantemy czasowników dokonanych w języku polskim takie jak *zb(ić)* *uderz(yć) się*, *pękn(qć)*, *wybuchn(qć)* oraz ich francuskie odpowiedniki *cass(er)*, *se heurt(er)*, *éclat(er)*, *explos(er)* są dokonane. Ich cechą wspólną jest punktowość, czyli brak rozciągłości w czasie.¹⁶³ Jest to dokładnie ten sam koncept, którego nośnikiem są gramemy passé simple.

Na podstawie porównania języka włoskiego, polskiego, rosyjskiego i bułgarskiego, S. Karolak stwierdził, że aspekt i Aktionsart są to zjawiska tożsame.

¹⁶¹ S. Karolak, *Catégorisation sémantique des verbes et aspect*, „Lingua Posnaniensis”, 1998, nr 40, s. 72

¹⁶² W. Cockiewicz, *Na peryferiach aspektu*, „LingVaria”, 2007, nr 2(4), s. 9-25

¹⁶³ S. Karolak, *Trois langues- trois visions du temps impliqué?*, op.cit., s. 11

„Analiza niedokonanych form czasowników duratywnych oraz dokonanych form czasowników momentalnych prowadzi do wniosku, że w płaszczyźnie semantyki aspektualnej nieadekwatna jest rozróżnienia rodzajów czynności i aspektów. Rozróżnione na podstawie kryteriów formalnych duratywność i niedokonaność oznaczają to samo pojęcie (nieograniczonej) rozciągłości w czasie, a momentalność i dokonaność pojęcie braku (abstrakcji od) rozciągłości w czasie.”¹⁶⁴

3.3. Założenia sematycznej teorii aspektu Stanisława Karolaka

Założenia metodologiczne badania aspektu na podstawie teorii S. Karolaka można podsumować w następujący sposób:

1. Należy rozróżnić pojęcie aspektu od wykładników formalnych tego pojęcia w poszczególnych językach. Analiza konceptów nie jest bowiem równoznaczna z analizą ich wykładników. Pojęcie aspektu może być wyrażane za pomocą różnych wykładników w obrębie tego samego języka. Z drugiej strony, poszczególne wykładniki mogą być nośnikami więcej, niż jednego konceptu. Dlatego przy opisie konceptów nie należy wychodzić od formy do treści.

2. W opisie aspektu należy odstąpić od tradycyjnego podziału, który zakłada, że obecność różnych typów wykładników oznacza wielość konceptów. Podział na aspekt leksykalny i aspekt gramatyczny oparty na typie morfemów (semantemy i gramemy) jest z tego punktu widzenia nieuzasadniony. Jedyna pertynentna różnica między semantemem, a gramemem polega na tym, że leksemy są podstawowymi i obligatoryjnymi wykładnikami aspektu. Leksem posiada więc własną i niezmienną wartość aspektualną niezależnie od tego, czy współwystępuje z gramemem czy nie. S. Karolak precyzuje, że „[d]’une façon générale, un morphème grammatical d’aspect en fonction sémantique secondaire se distingue d’un morphème lexical tout comme un concept général se distingue d’un concept spécifique. De toute une catégorie de concepts spécifiques il ne sélectionne que la valeur sémantique qu’il reflète – l’aspect (la continuité ou l’instantanéité), en assumant de cette façon une fonction de variable prédicative liée, plus précisément celle de variable restreinte par le concept de continuité (imperfectivité) ou d’instantanéité (perfectivité).”¹⁶⁵

¹⁶⁴ S. Karolak, *Argumenty na rzecz pojęciowej tożsamości aspektu i rodzajów czynności*, op.cit., s. 486

¹⁶⁵ S. Karolak, *Aspect – Catégorie grammaticale? Formalisation des faits de langues*, „Studia Kognitywne”, nr 2, SOW, Warszawa 1997

3. Semantemy są pierwszorzędnymi wykładnikami aspektu, a gramemy wykładnikami wtórnymi. Pomimo różnic formalnych zarówno semantem jak i gramem są nośnikami tych samych konceptów. Czasowi przeszłemu niedokonanemu imparfait przypisuje się wiele różnych wartości. Wiąże się to z faktem, że wartości imparfait definiowane są wspólnie z wartościami leksemów czasownika. Mamy wtedy do czynienia z formami czasownikowymi złożonymi, których wartość nie może być przypisywana jedynie gramemowi imparfait. „Le radical verbal et le morphème grammatical ont, chacun, leur propre sémantique aspectuelle. (...) On croit que la co-occurrence d'une telle modalité verbale avec un tel aspect crée la valeur aspectuelle de la forme verbale, et que le sens du radical (lexème) est partiellement responsable de la variation contextuelle du morphème grammatical d'aspect qui, lui, a un aspect invariable.”¹⁶⁶

4. Proste wykładniki formalne nie są równoznaczne z pojęciami prostymi. Formy proste semantemów mogą być wykładnikami pojęć prostych lub pojęć złożonych z pojęć prostych. Przykładowo francuskie czasowniki *but-(er)*, *cogn-(er)*, *s'inclin-(er)*, *tromp-(er)*, *apercev-(oir)*, *renonc-(er)*, *sourcill-(er)*, *éclat-(er)* są aspektualnie proste. Wyrażają aspekt nieciągły, który można rozpisać według formuły logicznej DZIEJE SIĘ P, a w czasie przeszłym STAŁO SIĘ P. Natomiast czasowniki typu *détach-(er)*, *brûl-(er)*, *déchir-(er)*, *conquer-(ir)*, *éveill-(er)*, *déprim-(er)*, *effray-(er)* są aspektualnie złożone. Ich znaczenie łączy w sobie aspekt konkluzywny (czyli brak ciągłości), którego dominantą jest rezultatywność. Można je rozpisać według formuły logicznej ZDARZYŁO SIĘ P, KTÓRE SPRAWIŁO, ŻE ZAISTNIAŁO Q.

5. Należy rozróżnić formy monomorfemiczne (złożone z jednego morfemu o funkcji semantycznej) od form polimorfemicznych. Te ostatnie mogą być aspektualnie proste lub złożone. W przypadku, gdy aspekt semantemu i aspekt gramemu nie są identyczne, mamy do czynienia z konfiguracjami aspektualnymi, które są produktem logicznym kilku aspektów. Formy *aim-a*, *pens-a*, *étudi-a*, *parla* są przykładami aspektu dokonanego złożonego. Jest to konfiguracja dwuaspektowa (dwuaspektowa) o dominancie nieciągłej. Natomiast formy *découvr-ai(t)*, *retrouv-ai(t)*, *s'apercev-ai(t)*, *but-ai(t)*, *éclat-ai(t)*, *perd-ai(t)* reprezentują konfigurację dwuaspektową z dominantą ciągłą. Jest to konfiguracja iteratywna / habitualna. Różnice między znaczeniami form typu *écoutait* i *éclatait*, są związane jedynie z

¹⁶⁶ S. Karolak, *Aspect : les inférences virtuelles polono-françaises* [w:] Z. Cygal-Krupowa (red.), op. cit., s. 68

poszczególnymi semantemami, gdyż gramem imparfait wyraża niezmiennie trwanie w czasie.

3.4. Definicja aspektu według Stanisława Karolaka

Nieograniczona rozciągłość w czasie (trwanie), charakterystyczna dla czasowników typu *koch(ać)*, *czu(ć) się*, *toler(ować)* oraz punktowość (brak rozciągłości w czasie), która cechuje czasowniki *zb(ić)*, *uderz(yć) się*, *pękn(ąć)* stanowi pierwszy typ opozycji aspektowych. Na tej podstawie S. Karolak wysuwa wniosek, że aspekt jest bezpośrednio związany z trwaniem procesu, który jest wyrażany przez czasownik.

Związek aspektu z upływem czasu jest conceptem dobrze znanym z prac G. Guillaume'a. Posługując się właśnie koncepcją G. Guillaume'a, S. Karolak definiuje aspekt jako „le temps impliqué / intrinsèque”, czyli „celui que le verbe emporte avec soi, qui lui est inhérent, fait partie intégrante de sa substance et dont la notion est indissolublement liée à celle du verbe.”¹⁶⁷ Powyższa definicja zakłada, że aspekt, czyli dokonaność lub niedokonaność, jest nieodłączną i niezmienną częścią treści pojęcia: „Est de nature de l'aspect toute opposition qui, sensible dès la forme nominale du verbe (infinitif), se continue jusque dans le mode indicatif où elle s'intègre aux distinctions temporelles de présent, de passé et, sauf résistance particulière, de futur.”¹⁶⁸ Założenie G. Guillaume'a, jest sprzeczne z wnioskami językoznawców o podejściu semajologicznym, według których niektóre formy czasownikowe nie posiadają w ogóle wykładnika aspektu (tak zwany aspekt neutralny w ujęciu C. S. Smith). *Le temps impliqué* jest jednym ze sposobów spojrzenia na proces wyrażany przez czasownik. *Le temps expliqué* patrzy na proces z zewnątrz i dotyczy chronologicznego usytuowania procesu w czasie (przeszłość, terażniejszość, przyszłość) ze względu na punkt odniesienia do momentu wypowiedzi i momentu zdarzenia. Niezależnie jednak od chronologicznego usytuowania procesu, każdy proces zajmuje krótszy lub dłuższy odcinek czasu, w którym następuje jego rozwój. Bez czasu, proces po prostu nie może istnieć. „Cette distinction du temps impliqué et du temps expliqué coïncide exactement avec la distinction de l'aspect et du temps.

¹⁶⁷ cyt. za S. Karolak, *L'aspect dans une langue: le français*, op. cit., s. 12

¹⁶⁸ G. Guillaume, *Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe*, „Journal de Psychologie normale et pathologique”, 1933, s. 356

Est de la nature de l'aspect toute différenciation qui a pour lieu le temps impliqué. Est de la nature du temps toute distinction qui a pour lieu le temps expliqué.”¹⁶⁹ Sposoby przejawiania się *temps impliqué* i *temps expliqué* są opisane przez G. Guillaume’a jako: „les différenciations inscrites dans le temps impliqué sont généralement rendues d’une manière semi-lexicale, par des faits de vocabulaire, de dérivation, d’emploi de préverbes et d’auxiliaires. Les différenciations inscrites dans le temps expliqué, par des faits de morphologie pure, tels que l’emploi de système de fléxions.”¹⁷⁰ Należy jednak podkreślić, że według G. Guillaume’a, poszczególne rodziny języków posiadają różne typy opozycji aspektowych: „the mental side of a tongue, of a construction in tongue whatever it may be, must be sought by appealing to its appearance, to its outside, to the semiology belonging to it and should never be sought elsewhere.”¹⁷¹ W języku rosyjskim i w łacinie jest to opozycja dokonaności oraz niedokonaności, a w językach romańskich, opozycja między fazą realizacji akcji, a sytuacją, która nastąpiła po jej zakończeniu, czyli jej rezultatem. Na tej podstawie można zauważyć, że teoria S. Karolak wychodzi od początkowego założenia G. Guillaume’a, jednak rozwija się w innym kierunku.

3.4.1. Rodzaje opozycji aspektualnych

S. Karolak wyróżnia dwie podstawowe kategorie aspektualne, a mianowicie aspekt złożony i aspekt prosty. *Le temps impliqué* jest stałym składnikiem semantemu, czyli leksykalnego morfemu czasownika. Jak zauważa S. Karolak: „Skoro znaczenie ciągłości/nieciągłości stanowi nieodłączny składnik znaczenia poszczególnych czasowników i ich kategorii, nie dziwi fakt, że ulegają one syntetyzacji ze znaczeniami specyficznych konkretnych czynności i mają wspólny wykładnik w postaci semantemu czasownika. Semantem taki dla wyrażenia aspektu ciągłego lub nieciągłego nie wymaga zatem współobecności dyskretnych wykładników aspektu.”¹⁷² Niedokonaność jest związana z trwaniem procesu. Trwanie (ciągłość w czasie) jest jedną z form *temps impliqué*, którą S. Karolak nazywa aspektem prostym niedokonanym lub ciągłym. W jego opisie kategoria aspektu niedokonanego nie pokrywa się z tradycyjnym ujęciem niedokonaności i oznacza

¹⁶⁹ G. Guillaume, *Immanence ...*, op. cit., s. 47-48

¹⁷⁰ Ibid.

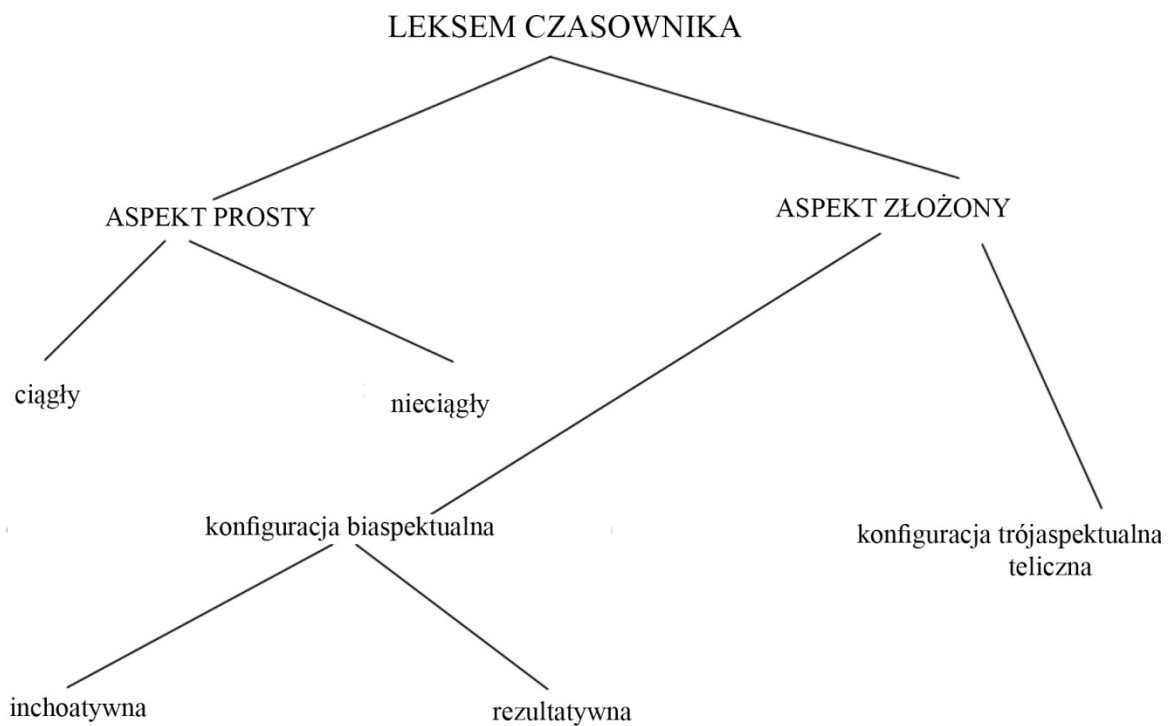
¹⁷¹ W. Hirtle, *Language in the mind : An introduction to Guillaume's theory*, McGill-Queen's University Press, New Baskerville 2007, s. 164

¹⁷² S. Karolak, *Argumenty...*, op. cit.

jedynie trwanie w czasie. Przeciwnościem aspektu niedokonanego jest aspekt prosty dokonany zwany też punktowym. Określa on zdarzenia, które nie charakteryzują się rozciągłością w czasie.

Poniżej przedstawiono graficzną ilustrację podziału kategorii aspektu według leksemu czasownika.

Fig. 3.1. Opozycje aspektualne w teorii S. Karolaka

Źródło: M. Nowakowska, *Teoria su aspetto e su tempo di Stanisław Karolak*, s. 1

Zwróćmy uwagę na fakt, że opozycja ciągłości i nieciągłości nie pokrywa się z tradycyjnym ujęciem aspektu, które opiera się na opozycji dokonaności i niedokonaności.¹⁷³ W ujęciu aspektu według S. Karolaka, pojęcia niedokonaności i dokonaności są bardziej złożone od pojęć podstawowych, są to „maksymalnie proste pojęcia, odnoszące się do temporalnej struktury czynności”. Przykłady czasowników o aspekcie prostym ciągłym i nieciągłym w języku francuskim i polskim prezentowane są poniżej.

Tabela 3.1. Leksemy o aspekcie prostym w teorii S. Karolaka

KLASYFIKACJA LEKSEMÓW O ASPEKCIE PROSTYM			
CIAĞŁY		NIECIAĞŁY	
rozumi(eć) , zna(ć), bie(c), b(ać) się, wierz(yć), zależ(eć), różni(ć) się, bawi(ć) się, sp(ać), wątpi(ć), czu(ć), słucha(ć), błądz(ić), włócz(yć) się, m(ieć) nadzieję, mieszka(ć), nienawidz(ić), waha(ć) się, interes(ować) się, gra(ć), czyta(ć), pogardza(ć),	comprend(re), connaît(re), cour(ir), craind(re), croi(re),dédaign(er), dépend(re),différ(er), divert(ir),dorm(ir), dout(er), éprouv(er), écout(er), err(er), espér(er), flân(er), habit(er), haï(r), hésit(er), s'intéress(er), jou(er), li(re), march(er), mépris(er), se murmurer(er), nag(er),	rzucić, wybuchnąć, podskoczyć, zatrudnić, uderzyć się, wspomnieć, zabraknąć, zgrzeszyć, odmówić, stać się, wzdechnąć, zdarzyć się, podskoczyć	Jet(er), éclat(er), employ(er), explos(er), frapp(er), (se) heurt(er), mentionn(er), manqu(er), péch(er), se produi(re), rat(er), refus(er), saut(er), soupir(er), claqu(er),clign(er), cliqu(er),cogn(er), deven(ir),

¹⁷³ A. Kiklewicz, *Finitivny model aspektualności : założenia teoretyczne*, „Prace Filologiczne”, 2005, s. 59–82

szept(ać), pływa(ć), mówi(ć), myśl(eć), płak(ać)	parl(er),pens(er), pleur(er), préfér(er), se promen(er), racont(er)		sursaut(er)
--	---	--	-------------

Źródło: S. Karolak, Składnia francuska o podstawach semantycznych, Collegium Columbinum, Kraków 2007, s. 36-37

Pojęcie aspektu prostego jest przeciwstawione w koncepcji S. Karolaka pojęciu aspektu złożonego. Zasadniczą różnicą jest to, że pojęć prostych nie da się rozłożyć na inne, prostsze sensory. Są to pojęcia podstawowe. Pojęcia złożone, a tym samym ich aspekty, składają się natomiast z pojęć podstawowych. Analiza aspektu złożonego jest w procesie porównawczym znacznie bardziej skomplikowana: „Etant donné que les langues simples expriment de façon identique les aspects simples – ceux-ci sont localisés dans les lexèmes – le vrai problème qui se pose est celui des procédés de dérivation des aspects complexes dérivables dans une langue donnée. Car ici nous entrons dans un domaine idiomatique où le caractère particulier des langues se manifeste dans la typologie des moyens de dérivation, dans la distribution des marques (...)”¹⁷⁴ Przeanalizujmy kilka czasowników o aspekcie złożonym.

UCZYĆ – sprawiać coś, żeby ktoś nabył wiedzę

CZYTAĆ – patrząc na litery lub symbole formułować odpowiadające im dźwięki językowe, zapoznawać się z treścią tekstu

CHODZIĆ – przenosić się z miejsca na miejsce stawiając kroki

NAPRAWIAĆ – sprawiać coś, żeby przywrócić czemuś właściwy stan

MYĆ – sprawiać, żeby coś stało się czyste za pomocą mydła i wody

CHUDNĄĆ – zmniejszać ciężar swojego ciała

W powyższych przykładach mamy do czynienia z konfiguracjami znaczeń aspektualnych, występujących w treści czasowników aspektualnie złożonych. S. Karolak wyróżnia jako aspektualnie złożone konfiguracje dwuaspektową i trójaspektową. Czasowniki trójaspektowe są w stosunku inkluzji do czasowników dwuaspektowych.

Konfiguracje dwuaspektowe, rezultatywna i inchoatywna, posiadają jako cechę dominantową ciągłość (stan), która jest poprzedzona zdarzeniem punktowym.

¹⁷⁴ S. Karolak, *Trois langues–trois visions du temps impliqué?*, op. cit., s. 11

To zdarzenie zamyka przedział czasowy z lewej strony. Zaznaczmy, że zdarzenie punktowe nie jest poprzedzone żadnym procesem przygotowawczym. Różnica między konfiguracją rezultatywną a inchoatywną polega na końcowym rezultacie, który następuje jako wynik zdarzenia punktowego. Konfiguracja inchoatywna jest rozpisana według formuły logicznej: ZDARZYŁO SIĘ P, KTÓRE SPRAWIŁO, ŻE Q TRWA. Czasowniki, które reprezentują tę konfigurację to, między innymi, *porzucić, skrócić, rozwiązać, przyspieszyć, rozłożyć, zapalić, anulować, zatrzymać, zwiększyć, zranić, zbić, złapać, obciążyć, stworzyć, przestraszyć, uwolnić, utopić, zmniejszyć, otworzyć, zabić, ukraść*.

Natomiast, konfiguracja rezultatywna rozpisana jest według formuły logicznej: Z X-EM STAŁO SIĘ P TAKIE, ŻE X JEST W STANIE. Reprezentują ją następujące czasowniki: *zapomnieć, pojawić się, przyjechać, zatrzymać się, umrzeć, zniknąć, zdziwić się, zemdleć, urodzić się, obudzić się, odziedziczyć, znaleźć, zwyciężyć*.

Konfiguracja trójaspektowa jest rozpisana według formuły logicznej ZDARZYŁO SIĘ P, KTÓRE POZWALA PRZYPUSZCZAĆ, ŻE X STANIE SIĘ Q / BĘDZIE W STANIE Q. Cechą dominantową tej konfiguracji jest ciągłość (stan), jednak istnieje proces przygotowawczy, który ją poprzedza. Cecha konkluzywna dwuaspektowa jest podrzędna. Semantem podrzędny nie jest jednak jednoelementowy, ale składa się z dwóch elementów: momentalnego oraz ciągłego, a więc struktura semantyczna czasowników typu *zasypiać* jest trójaspektowa: 1) cecha dominantowa, rozciągła: *DZIEJE SIĘ COŚ*, 2) cechy podrzędne: 2a) cecha momentalna: *ZDARZA SIĘ COŚ*, 2b) cecha ciągła: *DZIEJE SIĘ COŚ*. „Syntetycznie strukturę semantyczną czasownika odzwierciedla eksplicacja:

X zasypiał = 'W interwale czasowym tk — tl działo się tak, że w momencie tl zdarzyło się tak, że w interwale czasowym tl — tm X spał'.

Ponieważ dominantą całej konfiguracji w tym wypadku jest cecha rozciągłości sytuacji, to w znaczeniu czasowników typu *zasypiać* jest realizowany złożony aspekt niedokonany. W opozycji do *zasypiać* czasownik dokonany *zasnąć* jest dwuaspektowy: jego dominantę semantyczną stanowi cecha momentalności *STAŁO SIĘ TAK*, natomiast cechę podrzędną — cecha rozciągłości *DZIEJE SIĘ TAK*, por.:

X zasnął = 'W momencie t_1 zdarzyło się tak, że w interwale czasowym $t_1 - t_m$ X spał (lub od momentu t_1 śpi)'.¹⁷⁵

Przykładami czasowników o konfiguracji trójaspektowej są czasowniki typu *rozwiązać, przekonać, budować, rozszyfrować, przewietrzyć, poprawić, narysować, zniszczyć, napęlić, dojrzeć, namalować, wyprodukować, przetłumaczyć, zamalować*.

3.4.2. Konfiguracje polimorfemiczne

Struktura aspektualna konfiguracji polimorfemicznych jest „zbudowana z dwóch lub większej liczby aspektów prostych. Te połączenia można sklasyfikować w dwóch podstawowych kategoriach.

a. Połączenie semantemu i gramemu o tych samych wartościach (neutralizacja wartości aspektualnej)

Jak pokazano wcześniej, niektóre czasowniki posiadają zawartą w swoich semantemach koncepcję trwania. Gramemy imparfait również oznaczają ciągłość, czyli trwanie w czasie. W przypadku połączenia tych dwóch wartości następuje neutralizacja aspektualna, co ilustrują poniższe przykłady.

90. L'après-midi il dormait.

91. Ils lisaient le journal.

92. Marie nageait dans la piscine.

W przypadku podwojenia idei trwania, wartość gramemu imparfait neutralizuje się. Aspekt całego zdania jest ciągły. Ta sama sytuacja następuje przy połączeniu czasowników punktowych z gramemami passé simple, gdyż obydwa wyrażają ideę nieciągłości. Podwojenie tej idei prowadzi do neutralizacji aspektowej gramemu passé simple. Aspekt całego zdania ma charakter nieciągły.

93. Il surgit du coffre et attaqua sa femme.

94. Il reconnut ou devina votre écriture en voyant le dessus.

¹⁷⁵ A. Kiklewicz, op. cit, s. 9

95. Il entendit un bruit insolite.

b. Połączenie semantemu i gramemu o wartościach przeciwnych

Możliwości kombinatoryczne semantemów i gramemu o wartościach przeciwnych ilustruje poniższa figura.

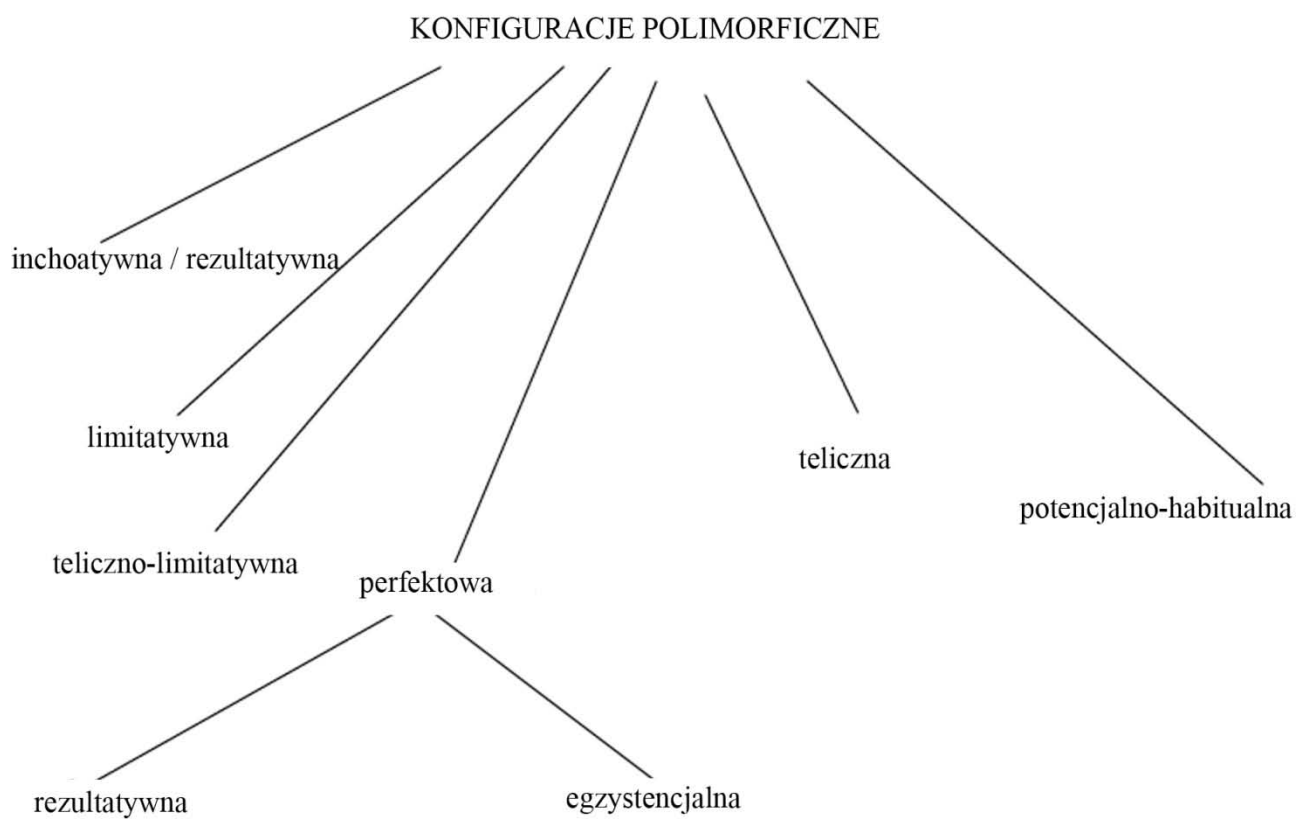

Fig. 3.2. Opis konfiguracji polimorficznych w teorii S. Karolaka

Źródło: M. Nowakowska, op. cit.

3.4.2.1. Konfiguracje inchoatywna i rezultatywna

Przyjrzyjmy się teraz połączeniom semantemów i gramemów w sytuacjach, kiedy jeden z nich wyraża ciągłość, a drugi trwanie. Poniższe przykłady ilustrują dwuaspektową konfigurację aspektu o charakterze inchoatywnym, która rozpisana jest według formuły logicznej STAŁO SIĘ P TAKIE, ŻE DZIEJE SIĘ / TRWA Q. Dla porównania przytoczono ich tłumaczenie, ponieważ inchoatywność jest jeszcze bardziej wyraźna w języku polskim.

96a. Lorsqu'il rencontra leur regard, il **sut** qu'il y avait d'autres petits garçons dans les cages.

96b. Kiedy napotkał ich wzrok, **zrozumiał**, że w klatkach są inni chłopcy.

97a. Il sembla que notre navire allait couler et nous **craignîmes** de périr.

97b. Wydawało się, że nasz statek utonie i **zaczęliśmy** się bać, że zginiemy.

Wbrew założeniom koncepcji Z. Vendlera, które przedstawiono uprzednio, S. Karolak zakłada, że wartość semantemu czasownika jest stała. Mamy natomiast do czynienia z „un aspect complexe (ou configuration d'aspects) dont les aspects constitutifs gardent leur propre identité, c'est-à-dire sont invariables.”¹⁷⁶ Wartość aspektualną czasownika w przykładach 96 i 97 można przedstawić za pomocą następującego wykresu.

moment
zdarzenia

kontynuacja stanu, który spowodowało zdarzenie

Semantemy czasowników *zrozumiał* i *zaczęliśmy* w dalszym ciągu wyrażają aspekt ciągły, gdyż idea trwania jest kontynuowana. *Zrozumiał*, oznaczy bowiem tyle, że

¹⁷⁶ S. Karolak, *L'aspect dans une langue le français*, op. cit., s. 23

następnie *rozumiał* (stan ciągły posiadania wiedzy, który nastąpił po wydarzeniu punktowym). W języku francuskim gramem *passé simple –ut oraz –îmes* wprowadzają ograniczenie trwania procesu z lewej strony. Połączenie tych dwóch aspektów również prowadzi do interpretacji inchoatywnej. S. Karolak podkreśla, że połączenie semantemów o przeciwnych wartościach nie prowadzi do „konfliktu”, w przeciwieństwie do założeń teorii L. Gosselin.

Kolejnym przykładem konfiguracji o przeciwnych wartościach aspektualnych jest konfiguracja rezultatywna rozpisana według formuły logicznej STAŁO SIĘ P, KTÓRE SPOWODOWAŁO, ŻE DZIEJE SIĘ / TRWA Q.

98a. Elle **a écrit** un poème.

98b. **Napisała** wiersz.

99a. Ils **ont traduit** la Bible.

99b. **Przetłumaczyli** Biblię.

Aspekt czasowników w konfiguracji rezultatywnej ilustruje następujący wykres.

moment
zdarzenia

istnienie rezultatu, który wywołało zdarzenie

3.4.2.2. Konfiguracja limitatywna

Konfiguracja limitatywna rozpisana jest według formuły logicznej: TRWAŁO P I NASTĄPIŁO Q TAKIE, ŻE P JUŻ NIE TRWA. Ta konfiguracja składa się z morfemów ciągłych (semantemy) oraz dominanty nieciągłej, którą reprezentują morfemy gramatyczne lub inne środki leksykalne w zdaniu ograniczające przedział czasowy z prawej strony.

100a. Il **a travaillé** jusqu'à minuit.

100b. **Pracował** do północy.

101a. Il **a habité** à Paris.

101b. **Mieszkał** w Paryżu.

Konfigurację limitatywną ilustruje poniższy graf.

S. Karolak zaznacza, że punkt zamykający przedział czasu z lewej strony może być wyróżniony bezpośrednio w tekście lub być w domyśle.

3.4.2.3. Konfiguracje perfektywne

Istnieją dwa rodzaje konfiguracji perfektywnych, a mianowicie, konfiguracja rezultatywna (perfectum rezultatywne) i konfiguracja egzystencjalna (perfectum egzystencjalne). Obydwie konfiguracje opisuje formuła logiczna: P MIAŁO MIEJSCE W ZAMKNIĘTYM PRZEDZIALE POCZĄWSZY OD T_0 CO POZWALA WNIOSKOWAĆ O REZULTACIE Q. Zauważmy, że w konfiguracji perfektywnej rezultat ogranicza się jedynie do zaistnienia stanu, który jest widoczny w teraźniejszości. Konfiguracja perfektywna rezultatywna jest tożsama ze znaczeniem *passé composé de l'accompli*. Poniższe przykłady ilustrują konfigurację rezultatywną.

102a. Mets tes bottes. Il **a plu!**

102b. Załóż kalosze, bo **padło**.

103a. Regarde! Le chien **a mangé** ton sandwich.

103b. Zobacz! Pies **zjadł** twoją kanapkę.

Konfiguracja perfektywna egzystencjalna różni się od konfiguracji rezultatywnej tym, że jej rezultat posiada w pewnym sensie wpływ na podmiot w postaci nowego doświadczenia życiowego lub stwierdzenia jego braku.

104a. Je **suis allé** aux Etats-Unis.

104b. **Byłem** w USA.

105a. Je n'**ai** jamais **vu** de films de James Cameron.

105a. Nie **widziałem** żadnego filmu James'a Camerona.

3.4.2.4. Konfiguracja potencjalno - habitualna

Wariant habitualny w powyższej konfiguracji jest rozpisana według formuły logicznej X BYŁ TAKI, ŻE ZDARZAŁO MU SIĘ ROBIĆ P (X JEST TAKI, ŻE Z X-EM STAŁO SIĘ PRZYNAJMNIEJ JEDEN RAZ P, KTÓRE POZWALA WNIOSKOWAĆ, ŻE X MOŻE POWTÓRZYĆ P). Obserwuje się ponadto, że połączenie semantemów czasowników o leksemach nieciągłych z gramemami imparfait, skłania do lektury habitualnej.

106a. Le mal des montagnes **m'atteignait** toujours à un certain degré.

106b. Choroba wysokogórska zawsze mi **dokuczała** w pewnym stopniu.

107a. Le Fantôme quand il **sortait** dans la rue il **mettait** un imper, un chapeau et des lunettes noires.

107b. Kiedy **wychodził** na ulicę, Upiór **zakładał** płaszcz nieprzemakalny, kapelusz i czarne okulary.

108a. L'homme qui **poignardait** les passants a été interné.

108b. Człowiek, który **atakował** przechodniów nożem został zatrzymany.

Przykłady 106–108 mają lekturę habitualną. W tej konfiguracji istnieje ponadto możliwość interpretacji zdarzenia jako zwykłej multiplikacji. „Les sémantèmes non-continuatifs (ponctuels) accompagnés d'un grammème d'imparfait expriment la configuration multiplicative quand ils co-occurrent avec une référence temporelle spécifique et limitée, et la configuration habituelle quand la référence temporelle a un caractère ouvert et non-limité.”¹⁷⁷ Przykłady multiplikacji zostały przedstawione poniżej.

109a. Il lui **tappait** l'épaule pendant quelques minutes.

109b. **Klepał** go po ramieniu przez kilka minut.

110a. Le Père-Noël **claquait** son fouet pour faire démarrer l'attelage.

110b. Święty Mikołaj **strzelał** z bata, żeby zaprzęg ruszył.

¹⁷⁷ S. Karolak, *L'aspect dans une langue*, op. cit., s. 46

Wariant potencjalny tej konfiguracji ma natomiast następującą lekturę X JEST TAKI, ŻE Z X-EM STAŁO SIĘ TAKIE P, KTÓRE POZWALA WNIOSKOWAĆ, ŻE X NIE MOŻE NIE POWTÓRZYĆ.

111a. Anna **regarde** des feuillets télé.

111b. Anna **ogląda** telenowele.

112a. Karl **buvait** du café au lait.

112b. Karl **pil** kawę z mlekiem.

3.4.2.5. Konfiguracja teliczna i teliczno-limitatywna

Konfiguracja teliczna opiera się na dominancie ciągłej, której treścią jest robienie czegoś, co ma za cel osiągnięcie jakiegoś rezultatu lub jakiegoś stanu w przedziale czasu nieograniczonym z prawej strony.

113a. Ewa **cuisinait** un repas.

113b. Ewa **gotowała** posiłek.

114a. Le navire **coulait**.

114b. Statek **tonął**.

Konfiguracja teliczno-limitatywna posiada, podobnie jak konfiguracja limitatywna, ograniczenie czynności w czasie. Różni się jednak tym, że jej treścią, podobnie jak w konfiguracji telicznej jest robienie czegoś, by osiągnąć jakiś cel. Jednak ze względu na ograniczenie czasowe osiągnięcie ostatecznego rezultatu nie musi koniecznie nastąpić. Jest to konfiguracja czteroaspektowa. Przykłady tej konfiguracji są pokazane poniżej. Ze względu na ograniczenie przedziału czasowego, w języku francuskim użyty jest czas passé composé lub passé simple.

115a. Il **a écrit** une lettre pendant une heure.

115b. **Pisał** list przez godzinę.

116a. Il **a lavé** des voitures du matin jusqu'au soir.

116b. **Czyścił** samochody od rana do wieczora.

3.5. Implikacje teorii aspektu Stanisława Karolaka dla tłumaczenia polskich czasowników niedokonanych na język francuski

Postaramy się poniżej przybliżyć kilka wniosków dla reguł tłumaczenia, które wypływają bezpośrednio z teorii przedstawionej powyżej. Tym niemniej, opisowi szczegółowych reguły tłumaczenia poświęcono osobny rozdział.

Teoria aspektu S. Karolaka posiada w stosunku do innych teorii aspektu, zalety szczególnie ważne przy opracowywaniu reguł tłumaczenia na języki obce. Przede wszystkim pozwala na kontrastywne porównanie aspektu w językach, które nie przynależą do tej samej rodziny językowej. Analiza aspektu na najmniejszym poziomie logicznym, czyli na poziomie morfemów, przybliży mechanizm funkcjonowania aspektu w języku francuskim i w języku polskim. Dzięki temu analitycznemu podejściu, można będzie wypracować precyzyjne reguły funkcjonowania czasu przeszłego niedokonanego w języku polskim i jego odpowiedników w języku francuskim, które nie są jedynie ogólnymi wyznacznikami użycia czasów przeszłych w obydwu językach.

3.5.1. Czas przeszły niedokonany w języku polskim, a czasy przeszłe w języku francuskim

Problem w pełnym opisie funkcjonowania aspektu niedokonanego zauważa B. Comrie: „In traditional grammars of many languages with a category covering the whole of imperfectivity, the impression is given that the general idea of imperfectivity must be subdivided into two quite distinct concepts of habituality and continuousness. Thus one is told that the imperfective form expresses either a habitual situation or a situation viewed in its duration, and the term « imperfective » is glossed as « continuous-habitual » (or « durative-habitual »).”¹⁷⁸ Taka uproszczona wizja aspektu niedokonanego zaciemnia jedynie opis funkcjonowania czasów przeszłych. W istocie rzeczy, jest to zagadnienie bardzo skomplikowane. Według założeń semantycznej teorii aspektu, czas przeszły niedokonany w języku polskim może być wykładnikiem trzech typów konfiguracji aspektalnych.

¹⁷⁸ B. Comrie, op.cit., s. 26

3.5.1.1. Konfiguracja trójaspektowa teliczna

Ten typ konfiguracji ma miejsce w przedziale czasowym otwartym z lewej strony i zamkniętym z prawej. Cechą dominantową tej konfiguracji jest składnik konkluzywny dwuaspektowy. W tym ujęciu teliczność jest przedziałem mniej szerokim, niż w literaturze aspektologicznej. Do czasowników telicznych nie zalicza się w języku polskim czasowników dokonanych z grupy dokonań (accomplishments). Czasowniki niedokonane *włamywać się, tłumaczyć, zasypiać, umierać, mdleć, znikać*, są teliczne, w przeciwieństwie do ich odpowiedników dokonanych *włamać się, przetłumaczyć, zasnąć, umrzeć, zemdleć, zniknąć*, które niosą ze sobą konfigurację konkluzywną (inchoatywną lub rezultatywną). Różnica między nimi jest także widoczna w języku francuskim w czasie przeszłym. Czasowniki teliczne tłumaczone są przez imparfait, na przykład *s'introduisait, traduisait, s'endormait* itd., a czasowniki konkluzywne przez czasy przeszłe niedokonane (passé composé lub passé simple), na przykład *s'introduisit, traduisit, mourut, s'évanouilla*. Konfigurację teliczną ilustruje formuła logiczna DZIAŁO SIĘ P (COŚ) CO POZWALA PRZYPUSZCZAĆ, ŻE P SPOWODUJE REZULTAT Q (o ile P nie zostanie przerwany). Odpowiednikiem czasu przeszłego niedokonanego w tej konfiguracji jest w języku francuskim imparfait. Ilustrują to poniższe przykłady.

117a. Na wzburzonym morzu **tonął** okręt.

117b. Un navire **sombrait** dans la mer démontée.

118a. Rozmowa stopniowo **cichła**.

118b. La conversation **se taisait** peu à peu.

119a. **Zasypiał** mimo hałasu.

119b. Il **s'endormait** malgré les bruits.

3.5.1.2 Konfiguracja dwuaspektowa limitatywna

Ta konfiguracja ma miejsce w przedziale otwartym z lewej strony i zamkniętym z prawej. Składa się z cechy dominatywnej nieciągłej i z cechy podrzędnej ciągłej. Cecha nieciągła ma funkcję limitowania trwania przedziału czasowego, według formuły logicznej DZIAŁO SIĘ P (P TRWAŁO), AŻ DO MOMENTU, KIEDY

ZDARZYŁO SIĘ Q. Odpowiednikiem tej konfiguracji w języku francuskim jest passé composé lub passé simple. Przyjrzyjmy się przykładom tłumaczenia takiej konfiguracji.

120a. **Marzył** o karierze aktorskiej, aż do śmierci.

120b. Il **rêva** d'être acteur jusqu'à la mort.

121a. **Tolerował** jej kaprysy, dopóki się nie pobrali.

121b. Il **toléra** ses caprices jusqu'au mariage.

122a. **Stała** przed wystawą z perłami, dopóki jej nie kupiłem naszyjnika z czarnych pereł.

122b. Elle **a contemplé** une vitrine avec des perles jusqu'à ce que je lui achète un collier de perles noires.

3.5.1.3. Konfiguracja dwuaspektowa iteratywna lub habitualna

Jest to konfiguracja, która ma miejsce w przedziale otwartym z lewej i z prawej strony. Składa się z otwartej serii zdarzeń nieciągłych. Przedstawia ją formuła logiczna X BYŁ TAKI, ŻE ZDARZAŁO MU SIĘ ROBIĆ P. Odpowiednikiem polskiego czasu przeszłego niedokonanego jest w tej konfiguracji imparfait. S. Karolak podkreśla, że występowanie okoliczników czasu nie warunkuje i w istocie rzeczy nie współtworzy wartości habitualnej. „Les circonstanciels de fréquence ne peuvent pas participer à la constitution du concept d'habitualité: ils n'expriment que des intervalles plus ou moins longs entre les événements non-contigus.”¹⁷⁹

123a. W młodości **sypiał** przy otwartym oknie.

123b. Dans sa jeunesse il **dormait** la fenêtre ouverte.

124a. **Byli** wyrozumiali. **Przebaczali** sobie nawzajem cierpkie słowa.

¹⁷⁹ S. Karolak, *L'aspect dans une langue ...*, op. cit., s. 46

124b. Ils **étaient** bienveillants. Ils **se pardonnaient** l'un l'autre des paroles aigres.

125a. **Były** bardzo przebiegłe. **Dowiadwały się** o wszystkim niepojętym sposobem.

125b. Elles **étaient** très astucieuses. Elle **apprenaient** tout on ne sait pas comment.

126a. **Włóczył się** wciąż po mieście i **wracał** do domu późno w nocy.

126b. Il **flânait** sans cesse dans les rues et **retournait** à la maison tard dans la nuit.

3.5.2. **Możliwości kombinatoryczne semantemów i gramemów wraz z ich wartościami aspektualnymi**

Przedstawione powyżej przykłady konfiguracji aspektualnych wraz z ich tłumaczeniem proponujemy poddać dalszej weryfikacji. W celu analizy wybrano najpierw przykłady z czasownikiem *kochać* w języku polskim i francuskim.

127a. **Kochał** go jak własnego brata.

127b. Il l'**aimait** comme un frère.

128a. **Kochał** ją, aż do śmierci.

128b. Il l'**aima** jusqu'à la mort.

Czasownik *kochać* w języku polskim jest zaliczany do grupy czasowników imperfectiva tantum, które nie posiadają odpowiedników dokonanych. W języku francuskim natomiast, każdy czasownik posiada możliwości kombinatoryczne z gramemami passé simple, passé composé lub imparfait. Wychodząc z założenia, że niedokonaność związana jest z trwaniem procesu, a dokonaność bezpośrednio z jego ustaniem, można założyć następujące sposoby tłumaczenia. Przykład 127a nie zawiera informacji o ustaniu procesu, stąd używany jest imparfait. Zauważmy, że forma *aimait* jest złożona z semantemu *aim-* jak i gramemu *-ait*. Zarówno semantem jak i gramem wyrażają trwanie w czasie. Ich połączenie w formie *aimait*, powoduje podwojenie idei trwania. Gramem *-ait* w tym wypadku nie modyfikuje

procesualności czasownika i dlatego ma wartość zerową.¹⁸⁰ W tym przykładzie istnieje więc dokładna symetria między formami polskimi i francuskimi, gdyż niedokonaność jest w obydwu przypadkach wyrażana przez semantem czasownika.

W przykładzie 128a, okolicznik *aż do śmierci* ogranicza natomiast trwanie procesu zamykając przedział czasowy z prawej. Należy więc go przetłumaczyć z użyciem *passé simple* lub *passé composé*. Forma *aima* jest złożona z dwóch morfemów, *aim-* i *-a*, z których każdy ma odrębny aspekt. W tym wypadku gramem nie podwaja bowiem aspektu semantemu. Semantem *aim-* połączony z gramem *-a* tworzy nową wartość, która jest produktem logicznym obydwu wykładników aspektu. Połączenie semantemu, który wyraża trwanie z gramem *passé simple*, informuje o ustaniu procesu. Forma *aima* jest formą polimorfemiczną o aspekcie złożonym. Opozycja *passé simple* i *imparfait* nie jest więc zawsze równoznaczna z opozycją aspektu dokonanego i niedokonanego w tradycyjnym ujęciu.

Porównajmy teraz inny przykład aspektu złożonego.

129a. **Gubił** kapelusze i **znajdował** je w dziwnych miejscach.

129b. Il **perdait** des chapeaux et les **retrouvait** dans des lieux bizarres.

W powyższym przykładzie semantemy *gub-* / *perd-* oraz *znajd-* / *trouv-* są morfemami o aspekcie punktowym, natomiast gramem *-ait* wyraża trwanie w czasie. Ich połączenie nadaje czasownikowi formę aspektu, w której dominująca jest idea trwania w czasie. W takim przypadku aspekt czasownika interpretowany jest jako iteratywny lub habitualny.

Jako konkluzję uprzednich obserwacji, zwróćmy uwagę na różnice w aspekcie czasowników *śłuchać* i *wybuchać* w poniższych przykładach.

130a. **Śluchał** muzyki.

130b. Il **écoutait** de la musique.

131a. Przy stole **wybuchał** gniewem

131b. À table, il **éclatait** de rage.

¹⁸⁰ S. Karolak, *L'aspect dans une langue...*, op. cit.

Polskie czasowniki w przykładach 130-131, mają aspekt niedokonany, a w ich tłumaczeniu na język francuski został użyty imparfait. Jednak reprezentują one dwa różne aspekty, a mianowicie aspekt prosty ciągły w przypadku czasownika *sluchał* oraz aspekt złożony w konfiguracji habitualnej lub iteratywnej dla czasownika *wybuchał*. Przypominamy spostrzeżenie S. Karolaka, że różnice między aspektami nie są związane z gramemami, ale wynikają z różnic semantemów obydwu czasowników. Gramemy są jedynie drugorzędnymi wykładnikami aspektu.

3.5.3. Aspekt w kontekście zdania

Należy zauważyć, że aspekt nie jest ograniczony jedynie do samych czasowników, ale jego wartość zależna jest niekiedy także od innych elementów w zdaniu. Analiza wewnętrznej struktury czasownika może okazać się niewystarczająca do określenia typu aspektu i wtedy konieczne jest rozpatrzenie czasownika w połączeniu z innymi składnikami zdania. Porównajmy czasownik *umierać*, w poniższych przykładach.

132a. Ojciec **umierał**, ale lekarze próbowali go ratować.

132b. Le père **mourait** mais les médecins essayaient de le sauver.

133a. Ojciec **umierał** dwa razy.

133b. Le père **a été** deux fois proche de la mort.

W przykładzie 132a, konfiguracja czasownika *umiera-ł* wyraża aspekt złożony teliczny. Natomiast w przykładzie 133a, czasownik wraz z jego otoczeniem *umierał dwa razy*, wyraża aspekt iteracyjny o charakterze zamkniętym. W języku polskim, w przeciwieństwie do języka francuskiego, zamknięcie przedziału czasowego nie jest wyrażane za pomocą formy czasownika. W tłumaczeniu konieczne jest więc wzięcie pod uwagę otoczenia czasownika. W tym przykładzie polskiemu czasowi przeszłemu niedokonanemu odpowiada czas dokonany *passé composé*. Należy podkreślić, że aspekt czasownika nie ulega jednak zmianie ze względu na otoczenie czasownika. Funkcją otoczenia czasownika nie jest bowiem współtworzenie wartości aspektualnej czasownika, ale w razie takiej konieczności, jedynie ograniczenie interpretacji czasowników, które mogą być niejednoznaczne. W tym przypadku kontekst czasownika jedynie rozjaśnia wartość aspektualną czasownika. To zjawisko ma

miejsce, między innymi, właśnie w zdaniach, w których forma czasownika wyraża aspekt ciągły lub konfigurację iteratywną/ habitualną. Porównajmy przykłady:

134a. **Spał** popołudniami.

134b. L'après-midi, il **dormait**.

135a. **Spał** tego popołudnia.

135b. Cet après-midi, il **dormait**.

W przykładzie 134, okolicznik *popołudniami*, nadaje zdaniu interpretację iteratywną lub habitualną. Natomiast, okolicznik *tego popołudnia* ogranicza interpretację czasownika do opisu jednorazowego procesu charakterystycznego dla danego dnia. Również w innych przykładach kontekst zdania pozwala na rozjaśnienie znaczenia, które oscyluje między interpretacją teliczną a iteratywno–habitualną. W przykładach poniżej podkreślono elementy zdania, które rozjaśniają interpretację.

136a. **Włamywał się** do kościoła, kiedy nadjechał patrol policji. (konfiguracja teliczna)

136b. Il **essayait de s'introduire par effraction** dans une église, quand une patrouille de police a apparu.

137a. **Włamywał się** do kościołów. (konfiguracja habitualna/iteratywna)

137b. Il **campariolait** des églises.

138a. **Wchodziła** do sklepu. (konfiguracja teliczna)

138b. Elle **entrait** dans une boutique.

139a. **Wchodziła** do sklepów. (konfiguracja habitualna/iteratywna)

139b. Elle **entrait** dans des boutiques.

140a. **Budził** człowieka, który stracił przytomność. (konfiguracja teliczna)

140b. Il **réveillait** un homme qui avait perdu connaissance.

141a. **Budził** tych, którzy tracili przytomność. (konfiguracja habitualna/iteratywna)

141b. Il **réveillait** ceux qui avaient perdu connaissance.

3.6. Podsumowanie

Sematyczna teoria aspektu S. Karolaka zakłada, że istnieją pojęcia proste, które są budulcami pojęć złożonych. Dotarcie do tych podstawowych pojęć pozwala na zrozumienie mechanizmów funkcjonowania aspektu w poszczególnych językach i w rezultacie na kontrastywny opis. W centrum badania aspektu znajduje się czasownik i tu widać podstawową różnicę między analizowanymi językami. W języku polskim wykładnikiem aspektualnym jest semantem, natomiast w języku francuskim semantem jest głównym wykładnikiem aspektu, a grammem drugorzędny. Osobną rolę odgrywa ponadto otoczenie czasownika, a czasami nawet szerszy kontekst. Teoria S. Karolaka pokazuje, że pomimo różnic „[l]es langues ont des moyens formels (pas nécessairement morphologiques) de refléter en surface la dérivation de concepts complexes à différentes configurations d’aspects.”¹⁸¹ Analiza tego mechanizmu leży u podstaw zagadnienia ekwiwalencji czasów.

¹⁸¹ S. Karolak, *Le concept d’aspect et la structure notionnelle du verbe*, „Studia Kognitywne”, 1994, nr 1, Warszawa, s. 21-41, s. 39

ROZDZIAŁ 4

SPOSOBY UŻYCIA POLSKICH CZASOWNIKÓW NIEDOKONANYCH O ZNACZENIU FAKTUALNYM I AKTUALNYM W CZASIE PRZESZŁYM ORAZ PROBLEMY ICH TŁUMACZENIA NA JĘZYK FRANCUSKI

Poniższy opis zagadnienia składa się z dwóch głównych części. Na początku przedstawiony został problem czasowników faktualnych. Określono zakres pojęcia, a także pokazano klasyfikację użyć czasowników faktualnych wraz z proponowanymi regułami tłumaczenia na język francuski. Druga część tego rozdziału poświęcona jest użyciom aktualnym czasowników.

4.1. Definicja użyć faktualnych

Z ontologicznego punktu widzenia, prawdy faktualne są to „zdania prawdziwe na mocy tego jakie są fakty”.¹⁸² Przez faktualność rozumiemy więc takie użycia, których istotą jest zakomunikowanie, że stan rzeczy oznaczany przez czasownik, a ściślej mówiąc, czynnościowa warstwa oznaczanego stanu rzeczy, istniały czyli miały miejsce przed momentem wypowiedzi. Zagadnienie faktualności w podobny sposób ujmuje N. D. Ariutiunowa, wyróżniając jako jedną ze struktur prepozycjonalnych, strukturę nominalizacja–fakt, która „odnosi się do faktu zajścia lub niezajścia zdarzenia denotowanego przez propozycję, « k samej idee faktualnosti ».”¹⁸³ Ö. Dahl opisuje to zjawisko w następujący sposób: „In Slavic aspectology, one often talks of the so-called 'general factual' or 'simple denotative' use of the Imperfective aspect, where 'there is no specific reference to the completeness of the event' and 'the speaker is simply interested in expressing the bare fact that such and such an event did take place, without any further implications' (Comrie 1976, 113). (Q.53) might be an example of this; (...) translated into Russian with the Imperfective:

(Q.53) Context:

A: I want to give your brother a book to read, but I don't know which.

Is there any of these books that he READ already?

B: Sentence: (Yes,) he READ this book.

(Q.53:RU)

On čital etu knigu.¹⁸⁴

Właśnie ze względu na brak jakichkolwiek dodatkowych informacji dotyczących czynności poza samym faktem jej zaistnienia, takie użycia czasowników niedokonanych zwane są **ogólno-faktualnymi**. Natomiast czasowniki dokonane w funkcji faktualnej występują w kontekstach specyficznych, kiedy „the use of a perfective verb form in yes/no questions and declarative statements often communicates the speaker's presupposition that the situation in question occurred, or

¹⁸² A. Chmielecki, *Wykłady z ontologii*, [dostęp: 21.04.2009]; [dostępny:]

www.wnsts.strony.univ.gda.pl/filozofia/pracownicy/chmielecki-w-ontologia-2006.pdf, s.7

¹⁸³ E. Jędrzejko, *Teoretyczne problemy nominalizacji : Przegląd ujęć i propozycji metodologicznych*, [w:] I. Nowakowska-Kempna (red.) *Języka a kultura*, T. 8, Wrocław: 1991, s. 209—221

¹⁸⁴ Ö. Dahl, *Tense and Aspect systems*, Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1985, s. 75

it was expected to occur on a specific occasion.”¹⁸⁵ Czasowniki dokonane nie posiadają znaczenia ogólnofaktualnego. Należy zaznaczyć, że w tradycji językoznawstwa anglosaskiego pojęcie faktyczności rozumiane jest niekiedy inaczej i odnosi się do oceny predykatu według kryterium prawdy lub fałszu przez rozmówcę.¹⁸⁶

4.2. Klasy podziału form niedokonanych czasowników faktycznych w czasie przeszłym

W niniejszym opisie, podstawowym kryterium podziału czasowników faktycznych będzie kryterium ogólności lub szczegółowości znaczenia. Podrzędnym kryterium podziału jest natomiast intencja, dokonana lub nie, formy niedokonanej czasownika w czasie przeszłym.

4.2.1. Definicja znaczeń ogólnych i szczegółowych

Rozróżnienie znaczeń szczegółowych od ogólnych czasownika jest podstawowym problemem. W wyniku tego podziału będzie można oddzielić jednostkowe fakty od faktów o znaczeniu ogólnym, tożsamych z pojęciem *parfait d'expérience* (w tradycji anglosaskiej *experiential perfect*). Podział ten ma zasadnicze konsekwencje dla tłumaczenia polskich czasowników na język francuski, co pokazano poniżej.

Znaczenia szczegółowe rozumiane są jako jednokrotne fakty, które miały miejsce w przeszłości. Znaczenie typu *parfait d'expérience* jest natomiast definiowane przez Z. Guentchévę jako „l'état attribué au sujet de la relation prédicative; l'état est adjacent à une classe fermée d'événements considérée comme une suite (ordonnée) non vide (au moins une occurrence) d'événements enfermés dans la classe.”¹⁸⁷ Znaczenia ogólne odnoszą się więc najczęściej do serii powtarzalnych zdarzeń, chociaż nie wyklucza się zdarzeń jednokrotnych, które miały miejsce w zamkniętej czasowo przestrzeni. To bardzo szerokie rozumienie pojęcia nie kładzie jednak nacisku na najważniejszą cechę znaczeń ogólnych, a mianowicie na to,

¹⁸⁵ S. M. Dickey, *Parameters of Slavic Aspect, A Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications, 2000, s. 95

¹⁸⁶ T. Muryn, *Le syntagme nominal abstrait et la cohérence discursive*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1999

¹⁸⁷ Z. Guentchéva, *Temps et aspect ...*, op. cit., s. 162

że wydarzenia wywarły na podmiot jakiś wpływ, który jest aktualny w teraźniejszości. Znaczenia ogólne pokrywają się w poniższym opisie z rozumieniem experiential perfect w ujęciu W. Pagliuca, R. Perkinsa i J. Bybee. Podkreślają oni, że experiential perfect wyraża następujący fakt: „certain qualities or knowledge are attributable to the agent due to previous experience”.¹⁸⁸ Oznacza to, że podmiot został w pewien sposób naznaczony przez doświadczenie, które wzbogaciło jego wiedzę życiową.¹⁸⁹ Przypomnijmy, że to ujęcie experiential perfect jest znacznie węższe od typowego podejścia w językoznawstwie, które reprezentują B. Comrie oraz Z. Guentchéva. B. Comrie stwierdza, że „the experiential perfect indicates that a given situation has held at least once in the past leading up to the present.”¹⁹⁰ Jednak wpływ tego zdarzenia na doświadczenie życiowe podmiotu nie jest w jego definicji warunkiem koniecznym. Należy podkreślić zbieżność przyjętego w tym opisie ujęcia z konfiguracją perfektowo-egzystencjalną S. Karolaka.

4.2.2. Rozróżnianie znaczeń ogólnych i szczegółowych - problemy

W celu rozróżnienia użyć szczegółowych od ogólnych, porównajmy poniższe przykłady:

142. – Co jadłeś na obiad?

– Jadłem żabie udka.

143. – Tak, naprawiałem już kiedyś takie telefony i wiem, jak to się robi.

Pierwszy przykład dotyczy jednokrotnego wydarzenia, a mianowicie tego, co było podane na obiad danego dnia. Nie ma w nim żadnej informacji o tym, że wydarzenie wywarło jakikolwiek wpływu na podmiot. Dlatego skłaniamy się ku sklasyfikowaniu przykładu jako wydarzenia szczegółowego. Drugie zdanie różni się tym, że jednokrotne wydarzenie, w tym wypadku naprawa telefonu, sprawiła, że podmiot nabył w przeszłości nową umiejętność. Ta wiedza może zostać wykorzystana w

¹⁸⁸ J. Lindstedt, *Tense and aspect*, [w:] M. Hapselmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (red.) *Language Typology and Language Universals* Vol. 1, Walter de Gruyter, Nowy Jork 2001, s.777

¹⁸⁹ W anglosaskiej tradycji językoznawczej spotykamy się także z określeniem existential perfect, które niekiedy używane jest wymiennie z experiential perfect. Uważamy jednak, że experiential perfect ma węższe znaczenie (odpowiada *parfait d'expérience*) i jest w stosunku inkluzji do experiential perfect. Experiential perfect obejmuje także inne czynności, których rezultat jest widoczny w momencie teraźniejszym, a które nie mają związku z doświadczeniem życiowym.

¹⁹⁰ B. Comrie, *Aspect: an Introduction ...*, op. cit., s. 58

teraźniejszości, gdyż w wyniku poprzednich doświadczeń podmiot nauczył się jak naprawiać podobne urządzenia. Jest to przykład znaczenia ogólnego. Przykład 142 może oczywiście w odpowiednim kontekście nabrać charakteru wydarzenia ogólnego, stąd też ważne jest kontekstowe ujęcie czasownika. Można wyobrazić sobie stwierdzenie: „Jadłem żabie udka i byłem zaskoczony, bo smakowały zupełnie jak kurczak.” Zjedzenie żabich udek w tym stwierdzeniu jest nowym doświadczeniem w życiu podmiotu, który po tym jednokrotnym zdarzeniu poznał smak tej potrawy i może go ocenić. W takim wypadku można ten przykład uznać za zdarzenie o charakterze ogólnym. Podobnie, przykład 144 wyjęty z kontekstu jest na pierwszy rzut oka zdarzeniem szczegółowym.

144. Kto czyścił rolety okienne z materiału?

Jednak umieszczony w odpowiednim kontekście wypowiedzi może mieć znaczenie ogólne. W przykładzie 145 widać, że pytanie odnosi się do ewentualnego doświadczenia, jednokrotnego lub powtarzalnego, jednego z czytelników.

145. Kto czyścił rolety okienne z materiału? Proszę o radę w tej sprawie. Mam białe rolety z płótna, których nie da się zdjąć bez wykręcania śrub z sufitu. Trzeba je odświeżyć. Bardzo proszę o pomocne rady. (<http://kobieta.gazeta.pl/poradnik-domowy/0,0.html>)

Rozróżnienie zdarzeń szczegółowych od ogólnych nie jest więc zawsze oczywiste. Czasowniki zwane ogólnofaktywnymi nie dotyczą datowanych konkretnych zdarzeń. Są natomiast niekiedy spotykane z takimi wyrażeniami jak *kiedyś*, *kiedykolwiek* lub *nigdy*, które ujmują doświadczenia życiowe podmiotu jako pewną całość. Nie jest to jednak warunek konieczny. Jak już wspomniano, często przy rozróżnianiu typów zdarzeń, należy brać pod uwagę szerszy kontekst sytuacyjny. Przyjrzyjmy się kolejnym przykładom.

146a. Je vous pardonne. C'est si naturel à votre âge. J'ai été comme ça, moi!

146b. Przebaczam Panu, to takie naturalne w pańskim wieku! Ja też taki byłem! (H. Balzak, *Ojciec Goriot*)

147. Sam widziałem wojnę, to znaczy straszny amok ssaków, które mordują się wzajemnie aż do ostatecznego wyczerpania. (Apokalipsa, s. 8)

W przykładzie 146, Vautrin stwierdza, że rozumie zachowanie drugiej osoby, w tym wypadku naiwność, gdyż jest to naturalne dla wieku jego rozmówcy. To spojrzenie z dystansu na rozmówcę jest możliwe, gdyż podmiot sam już przeszedł przez wiek młodzięńczy i teraz rozumie, w jaki sposób wtedy myślał i działał. Ze swojej perspektywy ma więc możliwość analizy rozmówcy i porównania do samego siebie w podobnym okresie życia. Znaczenie ogólne odnosi się w tym przypadku do całego okresu życia rozmówcy, który został już zakończony. Ten przykład jest tym bardziej ciekawy, że w języku francuskim mamy do czynienia z czasownikiem *być* w *passé composé*, który jest czasem przeszłym dokonanym. W języku polskim czasownik *być* nie posiada formy dokonanej. Także w przykładzie 147, podmiot podkreśla swoje doświadczenie życiowe (*sam widziałem*), które wyrobiło jego opinię na temat tego, czym jest wojna.

Znaczenia ogólne są często, chociaż nie zawsze, związane z powtarzalnością tego samego zdarzenia. W większości przypadków nie jest to istotne, gdyż jak zauważa S. Karolak „le parfait d’expérience fait abstraction du caractère unique ou répétitif des activités grâce auxquelles l’expérience a été acquise.”¹⁹¹ Jednak niekiedy możliwe jest odróżnienie znaczenia szczegółowego i ogólnego na podstawie dopełnienia, a konkretnie jego liczby pojedynczej lub mnogiej. Porównajmy poniższe przykłady.

148. Czy doileś krowę? (liczba pojedyncza)

149. Czy doileś krowy? (liczba mnoga)

Przykład 148 może mieć jedynie znaczenie szczegółowe, odnoszące się do konkretnego dojenia krowy. Natomiast w przykładzie 149 możliwe są dwie interpretacje. Pierwsza z nich to znaczenie szczegółowe, dotyczące wielu krów (stada). Druga z możliwych interpretacji to znaczenie ogólne, które rozumiane jest w następujący sposób: *Czy doileś (kiedykolwiek) krowy?*. Powyższa zależność między liczbą mnogą i pojedynczą dopełnienia, a znaczeniem ogólnym i szczegółowym jest

¹⁹¹ S. Karolak, *L’aspect dans une langue...*, op. cit., s. 44

niekiedy porównywana do interpretacji zdań, w których występuje rodzajnik określonego lub nieokreślony w innych językach obcych.¹⁹²

150. Czy **doileś** krowę?

You MILK-imp-2sg (the) cow?

151. Czy **doileś** krowy?

You MILK-imp-2sg cows?

4.3. Podział znaczeń czasowników ze względu na intencję formy niedokonanej

Użycia niedokonanych form czasowników w czasie przeszłym można podzielić na dwa rodzaje:

- A. Formy niedokonane czasowników użyte z intencją dokonaną, czyli takie, które mogą być użyte w odniesieniu do dokonanej sytuacji i mogą być użyte w miejsce dokonanych formy czasowników.
- B. Czasowniki niedokonane bez intencji dokonanej, czyli takie, które nie są w danym kontekście albo w ogóle wymienne z formami dokonanymi par aspektowych.

4.3.1. Czasowniki niedokonane z intencją dokonaną

Formy niedokonane czasowników w czasie przeszłym zastępują niekiedy z powodzeniem formy dokonane czasowników tworzących pary aspektowe. Często również użycie form niedokonanych jest bardziej popularne wśród rozmówców, niż użycie form dokonanych, które zastępują. W. Śmiech podkreśla, że istnieją „takie czasowniki, które są wyłącznie używane w formie niedokonanej w takich miejscach, w których spodziewalibyśmy się formy dokonanej.”¹⁹³ Należy więc zadać sobie pytanie, czy formy niedokonane wszystkich czasowników mogą być używane wymiennie z formami niedokonanymi i w jakich przypadkach. W. Śmiech zwraca uwagę, że tylko „niektóre formy niedokonane mają skłonność do występowania w tej roli.”¹⁹⁴ W niniejszej pracy postaramy się więc wyodrębnić grupy czasowników, które posiadają takie użycia, a następnie określić w jakich sytuacjach ich formy

¹⁹² H. Filip, *Aspect, situation types and nominal reference*, Rozprawa doktorska, University of California, Berkeley 1993

¹⁹³ W. Śmiech, *Funkcje czasowników we współczesnym języku ogólnopolskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1971, s. 43

¹⁹⁴ Ibid.

niedokonane mogą zastępować formy niedokonane. Należy podkreślić, że z czasownikami, które w ogóle dopuszczają wymiennność form niedokonanych i dokonanych, nie zawsze można taką wymiennność stosować. To zjawisko ilustruje przykład czasownika *malować*.

152. Kto to malował / namalował? (obydwie formy są poprawne)

153. Artysta namalował portret Marii. (zamiana *namalował* na *malował* nie może oznaczać w tym przykładzie zakończenia malowania portretu, co sugeruje forma dokonana)

Różnica w użyciu formy niedokonanej w powyższych przykładach wynika z faktu że forma niedokonana kładzie nacisk na samą czynność, a nie na jej rezultat.¹⁹⁵ W przykładzie 152 pytanie dotyczy tego, kto wykonał czynność malowania. Rezultat jest znany z rzeczywistości pozajęzykowej. W przykładzie 153, wręcz odwrotnie, to rezultat jest pierwszorzędny i dlatego forma dokonana jest jedyną możliwą. Zamiana formy dokonanej na formę niedokonaną zmienia bowiem znaczenie z dokonaności (nastąpiło zakończenia malowania portretu) na niedokonaność (malowanie portretu było w trakcie i w danym momencie nie zostało ukończone).

Kolejną kwestią, nad którą należy się zastanowić jest to, czy w użyciu formy niedokonane mogą w pełni oddawać znaczenie swoich dokonanych odpowiedników. Przykładowo formy typu *czytać* i *przeczytać*, które w czasie przeszłym są często używane wymiennie (przykład 154), w niektórych kontekstach nie mogą być jednak używane wymiennie. Ilustrują to przykłady 155 i 156.

154. – Czy ty może czytałeś „Czarodziejską Górę” Tomasza Manna? (w znaczeniu przeczytałeś)

(Zdobycie, s. 44)

155. Jedynym problemem jest to, że nie czytałeś, albo niedokładnie przeczytałeś moje poprzednie posty.

156. – A ty w ogóle przeczytałeś jakąś lekturę?

– No, coś tam czytałem.

¹⁹⁵ A. Bogusławski, *On describing accomplished facts with imperfective verbs*, [w:] P. Jakobsen, H. L. (red.), *The Slavic Verb: An Anthology Presented to Hans Christian Sørensen, 16th December 1981*, Rosenkilde & Bagger, Kopenhaga 1981, s. 34-40

W przykładzie 154 forma dokonana i niedokonana czasownika *czytać* są wymienne. Jednak forma niedokonana jest częściej używana w tego typu zdaniach, niż dokonana. W większości przypadków, gdy pytamy jedynie o zaistnienie czynności w przeszłości a nie o jej rezultat, nie ma znaczenia, czy została użyta forma dokonana, czy niedokonana. Obydwie formy są w pewnych kontekstach równoznaczne z punktu widzenia prawdziwości stwierdzenia, że zdarzenie miało miejsce. Pokazuje to przykład 154, a także inne zwroty używane na co dzień typu:

157. Mówił mi, o tym wczoraj (w znaczeniu powiedział)

158. Jadłeś obiad? (w znaczeniu zjadłeś).

Należy jednak podkreślić, że forma niedokonana ma uboższe znaczenie od dokonanej, gdyż nie zawiera w swoim znaczeniu wartości osiągnięcia rezultatu. Formy niedokonane składają się więc na znaczenie form dokonanych.

W przykładzie 155, rozmówca rozróżnia użycie formy niedokonanej i dokonanej. Wynika to z faktu, że czynność czytania może być rozumiana jako pobieżne rzucenie okiem na tekst. Dlatego ktoś mógł czytać, czyli nastąpiła czynność czytania, ale jej rezultat jest niesatysfakcjonujący (*niedokładnie przeczytałeś*). *Przeczytać* jest formą zdecydowanie mocniejszą, gdyż zawiera w sobie nie tylko akcję czytania, ale także znaczenie czytania tekstu ze zrozumieniem i / lub przeczytanie wszystkich stron. Ta różnica znaczeń jest także wyraźnie widoczna w przykładzie 156. Odpowiedź z formą *czytałem* oznacza, że podmiot w istocie rzeczy nie przeczytał żadnej lektury. Możliwe jest, że zaczął i nie skończył lub tylko przekartkował strony książki, by mieć ogólne pojęcie o jej treści. W większości kontekstów, podobnych do przykładu 154, takie rozróżnienie nie jest potrzebne i formy są używane wymiennie, z tendencją do częstszego używania formy Professor Mohammed al Abdulkarim of the Faculty of Islamic Jurisprudence Zauważmy jednak, że w języku polskim w przypadku negacji samego faktu zaistnienia akcji, forma niedokonana nie jest wymienna z dokonaną. To zjawisko ilustrują to poniższe przykłady.

159a. Dawno nie jadłem takiego przysmaku.

159b. * Dawno nie zjadłem takiego przysmaku.

160a. Nigdy jeszcze nie widziałem takiego chaosu na drodze.

160b. *Nigdy jeszcze nie zobaczyłem takiego chaosu na drodze.

H. Włodarczyk zaznacza, że różnica między użyciem negacji z formą dokonaną lub niedokonaną czasownika polega właśnie na rozróżnieniu między znaczeniem ogólnym lub szczegółowym czasownika. „Si le procès nie est en même temps considéré comme ayant une valeur générale, on emploiera l'imperfectif; si l'on veut au contraire faire porter la négation sur une occurrence particulière du procès, on choisira le perfectif.”¹⁹⁶ Autorka przytacza przykład J. Forsytha.

Proszę opowiedzieć, jak pan zabił milicjanta.

– Żadnego milicjanta nie **zabijałem**.

Przykłady 159–160 mają znaczenie ogólne, dlatego nie jest możliwe użycie formy dokonanej w negacji. Podobnie przykład J. Forsytha interpretujemy jako znaczenie ogólne równoznaczne ze stwierdzeniem: *Nigdy nie zdarzyło się tak, że zabiłem policjanta*. Jeśli podmiot chce odnieść się do konkretnej sytuacji, może użyć formy dokonanej: *Nie zabiłem żadnego milicjanta*.

4.3.2. Formy niedokonane czasowników z intencją dokonaną – warunki użycia

W związku z faktem, że formy niedokonane w sposób naturalny oddają stan niedokonany nie będziemy wspominać warunków użycia dla tej kategorii. Jedną z cech charakterystycznych języków słowiańskich jest możliwość wyrażania stanów dokonanych przez formy niedokonane.¹⁹⁷ Zjawisko to występuje w bardziej lub mniej szerokim zakresie dla poszczególnych języków słowiańskich. W tej części pracy zostało pokazane, kiedy taka wymiennosc ma miejsce dla języka polskiego. Podkreślmy jednak, że zjawisko ma szerszy zakres występowania w językach wschodniosłowiańskich.

Jak zauważyliśmy uprzednio, w przypadku czasowników, których formy

¹⁹⁶ H. Włodarczyk, *L'aspect...*, op. cit., s.156

¹⁹⁷ D. Divjak, A. Kochańska, L. A. Janda, *Why Cognitive Linguists Should Care About the Slavic Languages And Vice Versa* [w:] D. Divjak, A. Kochańska (red.) *Cognitive Paths into the Slavic Domain*, Mouton de Gruyter, Berlin 2007, s. 1-19

niedokonane mogą być używane w miejsce dokonanych, istnieją pewne czynniki, które warunkują występowanie tego zjawiska. Innymi słowy, nawet jeśli czasownik posiada takie użycia, nie oznacza to, że wymiennność form istnieje we wszystkich sytuacjach. W. Śmiech wspomina jako jedyny warunek, że jeśli rezultat akcji jest znany lub jeśli można wnioskować z sytuacji, że został osiągnięty, formy niedokonane mogą zastępować dokonane.¹⁹⁸ Na podstawie powyższego stwierdzenia, można się domyślać, że to czasowniki, które przynoszą jakiś rezultat, takie jak dokonania i osiągnięcia, są naturalnie predysponowane do wymienności form niedokonanych i dokonanych czasownika. Powyższa reguła wydaje się nie być wystarczająco precyzyjna. W przypadku, gdy ktoś kichnął jeden raz, można zwrócić się do tej osoby z pytaniem: *Czy to ty kichałeś?* Czynność kichania nie przynosi jednak żadnego rezultatu. Jednak w zdaniu twierdzącym *Janek kichnął*, użycie formy *kichnął* zamiast *kichał* zmienia sens zdania i nie oddaje prawdziwego przebiegu czynności. Potrzebny jest więc usystematyzowany zestaw warunków, które muszą być spełnione, by mogła mieć miejsce wymiennność formy niedokonanej i dokonanej czasownika. Takie warunki opracował A. W. Bondarko na podstawie języka rosyjskiego oraz A. Bogusławski dla języka polskiego.

4.3.2.1. Ujęcie Aleksandra W. Bondarki

A. W. Bondarko¹⁹⁹ wyróżnia następujące cechy charakterystyczne dla przykładów wymienności form niedokonanych i dokonanych czasowników. Za cechy podstawowe, A. W. Bondarko uważa ich ogólność, definiowaną jako najbardziej ogólne nazwanie akcji bez wskazania charakterystyki jej przebiegu oraz faktualność, rozumianą jako informację o samym zaistnieniu czynności. Jako najważniejsze cechy drugorzędne, bezpośrednio związane z wymienionymi powyżej, A. W. Bondarko uznaje natomiast następujące:

1. brak rozróżnienia w znaczeniu czasownika, pomiędzy akcją jednorazową a wielokrotną
2. brak informacji o osiągnięciu rezultatu lub jego braku
3. położenie akcentu na samą czynności, co połączone jest z widocznymi

¹⁹⁸ W. Śmiech, op. cit., s. 44

¹⁹⁹ A. W. Bondarko, *Principy funkcjonalnoj gramatyki i woprosy aspektologii*, Leningrad: Nauka, 1986, s. 160

rezultatami tej czynności w teraźniejszości.²⁰⁰

Obecność wszystkich cechy drugorzędnych, jak podkreśla A. W. Bodnarko, nie jest jednak koniecznym warunkiem wymienialności. Możliwe jest występowanie jedynie jednej z wymienionych cech.

4.3.2.2. Ujęcie Andrzeja Bogusławskiego

Przedmiotem badań A. Bogusławskiego są restrykcje nakładane na kategorie czasowników, których oba człony par mogą być wzajemnie wymienialne w sytuacjach dokonanych. Autor wyróżnia trzy warunki konieczne dla takiej wymienialności (a three-member conjunction of conditions), które muszą być spełnione równocześnie. Dla każdego z warunków, A. Bogusławski podaje przykłady negatywne, czyli takie, które wyłamują się z tych zasad.

1. Znaczenie czasownika niedokonanego jest w inkluzji w stosunku do znaczenia czasownika dokonanego. Przykładowo z czasownika dokonanego *zbudować* można dedukować sens *budować*. Stąd zdanie *Ten dom budował Piotr.* może być wypowiedziane o domu zbudowanym. Dla warunku pierwszego A. Bogusławski podaje jako negatywne, przykłady niektórych czasowników punktowych, takich jak *drgnąć*, *przestać*, *zacząć*, *pękać*, *błyskać*.
2. Obecność stanu rzeczy wskazanego przez czasownik dokonany, ale nie przez niedokonany, jest oczywista dla rozmówcy to znaczy istnieje w rzeczywistości poza językowej. Ten warunek jest spełniony w zdaniu *Kto podpalał ten stóg?*, kiedy widać, że płonie. Negatywnym przykładem jest czasownik *namawiać*. Czasownik niedokonany w zdaniu *Namawiał ją, żeby wróciła do kraju.* jest niewymienny z *namówił*.

²⁰⁰ B. Kuzmider opisuje, między innymi, anaforyczne użycie formy niedokonanej w języku polskim. Zwraca uwagę na fakt, że rezultat czynności może być widoczny w najbliższym otoczeniu lub też należy doszukiwać się go na podstawie zaistniałych wcześniej elementów (*l'existence d'un préconstruit*). Autorka posługuje się przykładami z *Małej Apokalipsy* T. Konwickiego, gdzie następujące pytania użyte są w przesłuchaniu tej samej osoby. Zachowujemy oryginalną numerację autorki.

196. Czy ktoś Pana odwiedził?

197. Wracajmy do rzeczy. Nikt więcej Pana nie odwiedzał?

Forma niedokonana w przykładzie 197 jest nawiązaniem do uprzedniego pytania (196). Natomiast pytanie dotyczące wizyt jest zadane po raz pierwszy w formie dokonanej. Nie istnieją bowiem żadne uprzednie elementy, do których rozmówcy mogą się odnieść.

3. Stan rzeczy denotowany przez czasownik niedokonany jest istotny w danym odniesieniu, to znaczy istotą komunikatu jest akcent położony na czynność. W przykładzie *Czy rzeczywiście zarządzałeś usunięcie tej maszyny?* ważny jest akt decyzyjny a nie to, że maszyna jest usunięta.

4.4. Metoda badania

W celu wyodrębnienia czasowników, których formy niedokonane w czasie przeszłym mogą być używane w miejsce dokonanych, przebadany został materiał czasowników zawartych w elektronicznym *Słowniku języka polskiego*²⁰¹, który liczy ponad sto tysięcy haseł. Czasowniki zostały sprawdzone pod względem możliwości użycia form niedokonanych zarówno w zdaniach szczegółowych jak i ogólnych. Następnie, dla celów porównawczych, czasowniki zostały pogrupowane w kategorii rodzajów czynności. W analizie użyto kategorii wyodrębnionych przez Z. Vendlera (stany, dokonania, osiągnięcia i procesy), uzupełnione następnie przez D. Dowty'ego (kategoria czasowników punktowych).

Poniższa tabela sumuje uprzednie obserwacje. Daje ona obraz możliwości występowania form niedokonanych z intencją dokonaną w sytuacji, gdy nacisk jest położony na czynność, a rezultat jest znany z kontekstu. W tabeli zamieszczono takie użycia w zdaniach szczegółowych i ogólnych. Z przedstawionej klasyfikacji wynika, że jedynie formy niedokonane czasowników określające stany nie mogą występować w kontekstach dokonanych. Wiąże się to z charakterystyką czasowników z kategorii stanów, które nie zawierają w swoim znaczeniu informacji o osiągnięciu rezultatu, ani o początku czynności lub jej końcu.

Tabela 4.1. Rodzaje znaczeń faktualnych w kontekście kategorii Z. Vendlera

Typ czasownika	Użycia szczegółowe	Użycia ogólne
Stany	NIE	NIE
Czasowniki punktowe	TAK	TAK
Kulminacje/ osiągnięcia	TAK	TAK
Dokonania	TAK	TAK
Procesy	TAK	TAK

²⁰¹ *Słownik języka polskiego*, [dostępny:] <http://sjp.pwn.pl/>

Przyjrzyjmy się teraz możliwym użyciom form niedokonanych, które figurują w powyższej tabeli. Poniżej zamieściliśmy szczegółowe opisy poszczególnych kategorii.

4.4.1. Opis form niedokonanych czasowników punktowych używanych z intencją dokonaną

Czasowniki punktowe wyrażają procesy, które zaszły w bardzo krótkim przedziale czasu. Z tego powodu nie mogą być łączone z okolicznikami wyrażającymi trwanie czasu.²⁰² Należy podkreślić, że czasowniki punktowe są zawsze czasownikami dokonanymi. Użycie form niedokonanych następuje przez derywację multiplikatywnych form dokonanych. W rezultacie derywacji można spodziewać się użycie faktualnych. Zaznaczmy także, że jedynie formy niedokonane niektórych czasowników punktowych mogą być użyte w miejsce formy dokonanych. W celu klasyfikacji tych przypadków, ich systematyczny opis zamieszczono w tabeli poniżej. Czasowniki zostały podzielone według trzech kategorii:

1. czasowniki szczegółowo-faktualne bez możliwości użycia ogólnego
2. czasowniki wyłącznie ogólnofaktualne
3. czasowniki zależne od intencji szczegółowej lub ogólnej

Tabela 4.2. Rodzaje użycie faktualnych

TYP CZASOWNIKÓW
1. WYŁĄCZNIE SZCZEGÓŁOWO-FAKTUALNE
a. Czy to ty kichałeś? / jęczałeś / klaskałeś / kwiczałeś / stękałeś / chrząkałeś / ryczałeś / warczałeś ?
b. – To ty pukałeś w nocy? – Ja. – To dlaczego nie odpowiadałeś? – Jak to nie odpowiadałem, kiwałem głową.
c. – Zaleski podskoczył do Życińskiego.

²⁰² S. Engelberg, "Punctuality" and Verb Semantics [w:] A. N. Han, M. Minnick Fox (red.) *Proceedings of the 23rd Annual Penn Linguistics Colloquium, University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics Vol. 6.1*, Penn Linguistics, Philadelphia 1999, s.127-140

<p>– I po co mu podskakiwał?</p> <p>d. Po co polykałeś tę tabletkę?</p> <p>e. To ty machalesz ręką?</p>	
<p>2. ZALEŻNE OD INTENCJI</p>	
<p>SZCZEGÓLOWEJ</p>	<p>OGÓLNEJ</p>
<p>a. Czy cofałeś już samochód?</p> <p>b. Czy to ty strzelałeś?</p> <p>c. Harry wyrzucił oczami i dmuchnął. Świeczka zgasła. – I po co na nią dmuchalesz?</p> <p>d. Czy to ty krzyczalesz?</p> <p>e. Zapominasz o swoim artykule, który klepałeś parę linijek wyżej.</p> <p>f. Dopinałeś niedawno nowy RAM?</p> <p>g. Skoro miałeś 1,19 promila, to dlaczego chwytaleś za kierownicę?</p> <p>h. Czy zaczynalesz od akustycznej?</p> <p>i. Czy to ty kaszlałeś?</p> <p>j. Zauważyliście, że przed zwłokami mało kto klękał?</p> <p>k. Dlaczego dotykalesz bluzki brudną ręką?</p> <p>l. Czy startowalesz kiedyś od poziomu zerowego?</p>	<p>a. Czy cofałeś kiedyś na ręcznym?</p> <p>b. Czy strzelałeś już kiedyś z rewolweru?</p> <p>c. Czy dmuchalesz już kiedyś w balonik?</p> <p>d. Czy krzyczalesz kiedyś goool przez jedno „o”?</p> <p>e. Czy klepałeś już kiedyś hełm lub cokolwiek innego?</p> <p>f. Dopinałeś kiedyś kable do głośników?</p> <p>g. Chwytałeś kiedyś dłoń we mgle, by po chwili zorientować się, że tam jej nie było?</p> <p>h. Czy zaczynalesz kiedyś coś, czego nigdy nie chciałeś skończyć?</p> <p>i. Kaszlałeś kiedyś krwią?</p> <p>j. Klękałeś kiedyś przed rzeźbami w kościele?</p> <p>k. Dotykalesz kiedykolwiek gorącego żelazka?</p> <p>l. Kubica startował w tym wyścigu na drugiej pozycji.</p>
<p>3. WYŁĄCZNIE OGÓLNO-FAKTUALNE</p>	
<p>brak rezultatów</p>	

Źródło: Opracowanie własne

Zauważyliśmy, że formy niedokonane niektórych czasowników punktowych w języku polskim nigdy nie mogą być używane w miejsce form dokonanych. Oznacza to, że zarówno w zdaniach szczegółowych jak i ogólnych nie istnieje możliwość wymiany między obydwiema formami. Przykładami takich czasowników są: *kucać*, *blysnąć*, *mrugnąć*, *pękać*, *przestać*, *ciągnąć*, *uśmiechać się*, *ściskać*. Wynika to z faktu, że dla tych czasowników znaczenie formy niedokonanej nie zawiera się całkowicie w znaczeniu formy dokonanej. Stąd nie jest możliwa ich wymiennność, co ilustruje poniższy przykład.

161. Wysoki mężczyzna podszedł i **ukucnął** bez słowa. Mężczyzna **kucal** w milczeniu długą chwilę.

Wyraźnie widać, że *kucal* odnosi się w powyższym przykładzie do ciągłego stanu, który nastąpił po *ukucnął*. Forma niedokonana nie zawiera się więc w całości w znaczeniu formy dokonanej, co jest pierwszym warunkiem, wspomnianym przez A. Bogusławskiego.

Powróćmy do opisu czasowników, których formy niedokonane mogą być używane w miejsce dokonanych. W tabeli 4.1. przedstawiono kategorie podziału czasowników, które należy szczegółowo omówić. Pierwszą kategorią są czasowniki, których użycie jest możliwe jedynie w zdaniach szczegółowych. Formy niedokonane czasowników tej grupy są multiplikatywny formami dokonanymi. *Kichać* oznacza tyle samo co *kichnąć więcej niż jeden raz*. Drugą kategorię tworzą czasowniki zależne od intencji, których użycie jest możliwe zarówno w zdaniach szczegółowych i ogólnych. Podobnie, jak w pierwszej kategorii, formy niedokonane są wielokrotnością form dokonanych. Nasuwa się więc pytanie, dlaczego czasowniki pierwszej kategorii, o podobnej znaczeniowo konstrukcji, nie zachowują się w ten sam sposób. Przyjrzyjmy się poniższym przykładom:

162. Czy jest możliwe, że **dopinałeś** dodatkowe głośniki albo zmieniałeś kabel od konsoli?

163. Powiedz, Santuru, czy **chwytaleś** może już kiedyś małpy? — Santuru łapał szympansy dla kabaki — odparł Murzyn pykając fajeczkę. (Tomek)

Użycie czasowników drugiej kategorii w zdaniach ogólnych jest możliwe dlatego, że doświadczenie życiowe często rozumiane jest jako wielokrotność (powtarzalność) tego samego zdarzenia. Ponadto pytania odnoszące się do doświadczenia życiowego można rozumieć jako parafrazę: *Czy chociaż raz w życiu zdarzyło się tak, że schwytaleś małpę, dopiąłeś głośniki?* itd. Natomiast w pierwszej kategorii znajdują się czasowniki, które teoretycznie mogą tworzyć zdania o znaczeniach ogólnych. Ich użycia są jednak dosyć sztuczne. Gramatycznie poprawne jest pytanie: *Czy kiedykolwiek w życiu kichałeś?* jednak trudno sobie wyobrazić, że ktoś je w praktyce zada.

Jak można zauważyć, przedstawione kategorie nie obejmują jednolitych czasowników. Przykładowo czasownik *zaczynać* kładzie nacisk na początek czynności. Wydaje się, że jego forma niedokonana nie może być użyta zamiast dokonanej, o czym wspomina A. Bogusławski.²⁰³ Jednak w potocznym użyciu *zaczynać* często występuje zamiast *zacząć*. I tak w zdaniach *Zaczynałem tak jak wy od zera* lub *Po co zaczynałeś pyskować?* forma niedokonana zastępuje z powodzeniem dokonaną. Natomiast pokrewny znaczeniowo czasownikowi *zaczynać*, czasownik *przestawać*, nie może być użyty w takich samych sytuacjach. *Przestawał* nie tylko nie oznacza, że *przestał*, ale także, że w ostatnim momencie mógł zmienić zdanie i kontynuować (czyli wcale nie przestać). Zdania *Czy przestawaleś dbać o dobrobyt własnej rodziny?* lub *Przestawałem palić.* mogą być odczytane jedynie jako wydarzenia iteratywne i w związku z tym, niedokonane. Jak się wydaje, użycie form niedokonanych może mieć czasami po prostu charakter uzualny.

4.4.2. Faktualne użycia osiągnięć

Czasowniki wyrażające osiągnięcia (accomplishments) to takie czasowniki, które oznaczają czynności celowe lub czynności i procesy kończące się jakimś stanem.²⁰⁴ Posiadają one więc zakodowany niejako w swoim znaczeniu punkt końcowy czynności, po którym czynność logicznie dobiega końca i nie może być kontynuowana. Uprzednio założyliśmy, że formy niedokonane osiągnięć mogą być używane z intencją dokonaną. Nie jest to jednak warunek spełniany przez wszystkie czasowniki. W kategorii osiągnięć należy rozróżnić dwie grupy: czasowniki, które nie mogą być używane w formach niedokonanych i takie, które mogą. Jedynie ta druga

²⁰³ por. A. Bogusławski, op. cit.

²⁰⁴ Z. Vendler, op. cit.

podkategoria jest bezpośrednio związana z tematem pracy.

Możliwość użycia formy niedokonanej w sytuacji dokonaności zależy od znaczenia czasownika. Wśród osiągnięć mamy do czynienia z czasownikami telicznymi, których rezultat jest przewidywalny jako pewien naturalny koniec czynności, oraz z czasownikami, których rezultat wcale nie jest konieczny, nieunikniony. Tylko czasowniki pierwszej z tych podkategorii pozwalają na użycie form niedokonanych w sytuacjach dokonaności. Wybrane przykłady czasowników zostały ujęte w poniższej tabeli.

Tabela 4.3. Podział czasowników telicznych ze względu na rezultat

Czasowniki teliczne (przewidywalny rezultat)	Czasowniki teliczne (rezultat niekonieczny)
budować, pisać, projektować, czytać, badać, meblować, podłączać, dekorować, obliczać, kończyć, lakierować, oceniać, nagrywać, kopiować, naprawiać, zamawiać, umawiać się	topić, nakłaniać, bronić, włamywać, przekonywać, zachęcać, odwozić, uczyć, targować, rozwodzić się, przeszkadzać, wieszać

Źródło: Opracowanie własne

Porównajmy teraz, na podstawie przykładów, użycie form niedokonanych czasowników obydwu podkategorii.

Tabela 4.4. Zestawienie użyć faktycznych czasowników telicznych

Czasowniki teliczne (przewidywalny rezultat)	Czasowniki teliczne (rezultat niekonieczny)
<p>a. Kto ci dekorował kościół? (= udekorował)</p> <p>b. Nauczyciel języka polskiego oceniał mi tę pracę. (= ocenił)</p> <p>c. Ktoś kopiował dane z mojego dysku. (= skopiował)</p>	<p>d. Topił się w morzu. (niemożliwa jest wymiana na <i>utopił</i>)</p> <p>e. Odwoziła go od samobójstwa, ale i tak się powiesił. (niemożliwa jest wymiana na <i>odwoźdł</i>)</p> <p>f. Nicolas Sarkozy rozwoził się z żoną, zwodził, w końcu się rozwoźdł. (formy są niewymienne)</p> <p>g. Przeszkadzał mi w oglądaniu</p>

	wiadomości. (niemożliwa jest wymiana na <i>przeszkodził</i>)
--	---

Źródło: Opracowanie własne

Powyższe przykłady pokazują możliwość występowania form niedokonanych w sytuacjach dokonaności. Jak już wspomniano, zależy to od znaczenia czasownika.

4.4.3. Faktualne użycia dokonań

Dokonania (achievements), są to czasowniki, które posiadają wyraźne, następujące momentalnie, zakończenie czynności, w wyniku którego został osiągnięty rezultat – przejście od jednego stanu do drugiego. „Achievements occur at a single time [and] involve unique and definite time instants.”²⁰⁵ Mimo swojej punktowości, od zwykłych czasowników punktowych różnią się tym, że w wyniku czynności następuje zmiana stanu. Od osiągnięć różnią się natomiast tym, że rezultat czynności może być poprzedzony celowym procesem, jednak ten proces nigdy nie wchodzi w zakres znaczenia czasownika. Zdanie *Rebecca reached the summit at noon.*²⁰⁶ jest najprawdopodobniej poprzedzone procesem wspinania się, jednak samo dotarcie na szczyt, postawienie nogi na szczycie, jest czynnością momentalną. Dlatego też, w przeciwieństwie do osiągnięć, w tej klasie nie mamy do czynienia z podziałem na czasowniki z rezultatem przewidywalnym i z rezultatem niekoniecznym. Czasowniki tej grupy mają przewidywalny rezultat, który jest samą istotą ich znaczenia. Ze względu na tę charakterystykę dokonania w znaczeniach faktualnych są z zasady czynnościami dokonanymi. Formy niedokonane nie mogą być użyte w miejsce form dokonanych wszystkich czasowników z grupy dokonań, w tym czasowników *rozbić, nadejść, udać się* i innych. Czasowniki, których formy dokonane są wymienne z formami niedokonanymi, dzielą się na ogólno-faktualne, szczegółowo-faktualne i czasowniki, które mogą być zależnie od intencji szczegółowe lub ogólne. Przykłady poszczególnych czasowników zostały zawarte w tabeli, poniżej.

Tabela 4.5. Możliwości użyć faktualnych dokonań

²⁰⁵ Z. Vendler, op. cit., s. 103

²⁰⁶ Ch. Piñón, *Achievements in an Event Semantics* [w:] A. Lawson & E. Cho (red.) *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory VII Ithaca*, CLC, Nowy Jork 1997, s. 276–293

RODZAJ CZASOWNIKÓW		
Szczegółowo-faktualne bez możliwości użycia ogólnego	Ogólno-faktualne zależnie od intencji jednostkowej lub ogólnej	Wyłącznie ogólno-faktualne
budzić się, powiadamiać, decydować, zapalać, meldować, poznawać	dawać, dzwonić, cumować, głosować, oddawać, kłamać, brać, obiecywać, mówić, naciskać, widzieć, przebijać	Zabijać

Źródło: Opracowanie własne

Przyjrzyjmy się na podstawie przykładów możliwości użycia czasowników w poszczególnych kategoriach.

Tabela 4.6. Zestawienie użyć faktycznych czasowników z grupy dokonań

TYP CZASOWNIKÓW			
WYŁĄCZNIE SZCZEGÓŁOWO-FAKTUALNE	ZALEŻNE OD INTENCJI		WYŁĄCZNIE OGÓLNO-FAKTUALNE
	SZCZEGÓŁOWEJ	OGÓLNEJ	
a. Po co ja się w ogóle dzisiaj budziłem ?	d. Po co mu dawałeś swój numer?	d. Dawałeś kiedyś kobyłe kostkę cukru z ręki?	l. Zabijałeś już kiedyś ludzi za pieniądze?
b. Kto decydował o zmianie planu?	e. Dzwoniłem do ciebie ze sklepu.	e. Dzwoniłeś kiedyś na policję?	
c. Korzystałeś z jakiś podręczników czy sam poznawałeś program?	f. Irak nie głosował na fundamentalistów.	f. Czy głosowałeś kiedyś na LPR?	
	g. Kto naciskał na Enter?	g. Naciskałeś kiedyś w życiu Ctrl +Alt+F1?	
	h. Czy rozpoznawałeś mechaniczne	h. Rozpoznawałeś kiedyś zwłoki w kostnicy?	

	możliwości montażu i zakupu świecy 12V. i. Na co chorowałeś ? j. Kto ci przebijał uszy? k. I po co złodzieju kradłeś te fotki?	 i. Chorowałeś kiedyś na ospę? j. Przebijałeś sobie kiedyś nos? k. Kradłeś kiedyś w supermarkecie?	
--	--	--	--

Źródło: Opracowanie własne

4.4.4. Faktualne użycia procesów

Procesy (activities) są rozciągnięte w czasie, podobnie jak dokonania. Nie mają jednak wyraźnie zaznaczonego zakończenia procesu, czyli punktu finalnego, po którego osiągnięciu czynność musi ustać (zdanie *Zjadł jabłko i dalej je jadł.* jest niepoprawne). Wiąże się to z faktem, że w przeciwieństwie do dokonań, procesy są ateliczne, czyli nie dążą do osiągnięcia określonego celu.²⁰⁷ W języku polskim formy niedokonane czasowników procesualnych mogą być używane w miejsce form dokonanych. Przez dokonaność rozumiemy ustąpienie, przerwanie czynności, a nie osiągnięcie jakiegoś rezultatu. Procesy mogą się łączyć z okolicznikami miary czasu, w przeciwieństwie do czasowników punktowych i dokonań, tworząc zamknięte czasowo sytuacje. W języku polskim jedynie formy niedokonane używane są z okolicznikami miary czasu (por. *Kąpał się przez trzy godziny.* i niepoprawne *Wykąpał się przez trzy godziny*). Warto także zauważyć, że część czasowników z grupy procesów nie posiada par aspektowych i występuje jedynie w formie niedokonanej. Są to tak zwane perfectiva tantum.

Poniższa tabela sumuje możliwości użycia form niedokonanych z intencją dokonaną.

Tabela 4.7. Zestawienie użyc faktualnych czasowników z grupy procesów

TYP CZASOWNIKÓW			
WYŁĄCZNIE SZCZEGÓŁOWO-FAKTUALNE	ZALEŻNE OD INTENCJI		WYŁĄCZNIE OGÓLNO-FAKTUALNE
	SZCZEGÓŁOWEJ	OGÓLNE	
a. Ja się nie			m. Czy

²⁰⁷ B. Levin, M. Rappaport Hovav, op. cit., s. 88

<p>śmiałem, to Janek się śmiał.</p> <p>b. Masz brudne spodnie. Znowu jeździłeś na rowerze?</p> <p>c. To nie ja, tylko Romek grał na komputerze.</p> <p>d. Torturowali go.</p>	<p>e. Masz wysypkę? Czy kałałeś się w brudnej wodzie?</p> <p>f. Dziękuję, że na mnie czekałeś.</p> <p>g. Widzę, że palileś.</p> <p>h. To Janek prowadził.</p> <p>i. Wcale nie leżałem tylko pracowałem z innymi.</p> <p>j. To ty biegaleś do sklepu po piwo?</p> <p>k. Gdzie ty w takim razie leciałeś?</p> <p>l. Czytałeś to ogłoszenie?</p>	<p>e. Czy kałałeś się kiedyś w Wiśle?</p> <p>f. Czy czekałeś kiedyś na przyjazd pogotowia, albo policji?</p> <p>g. Palileś kiedyś cygara?</p> <p>h. Prowadziłeś kiedyś mocne RWD?</p> <p>i. Leżałeś już kiedyś na katafalku?</p> <p>j. Czy biegaleś kiedyś boso po trawie?</p> <p>k. Leciałeś już Cathay Pacific?</p> <p>l. Czytałeś kiedyś Cosmo?</p>	<p>podróżowałeś kiedyś przez Hong Kong do Nowej Zelandii?</p> <p>n. Siedziłeś kiedyś w przedziale pierwszej klasy?</p> <p>o. Jechałeś kiedyś na ścigaczu?</p>
--	---	--	--

Źródło: Opracowanie własne

4.5. Tłumaczenie form niedokonanych z intencją dokonaną na język francuski

Kwestia tłumaczenia form niedokonanych z intencją dokonaną jest jednym z najbardziej skomplikowanych zagadnień, gdyż ich użycie w szerokim zakresie jest specyficzne dla języków słowiańskich. W języku francuskim spotyka się użycia czasu przeszłego niedokonanego imparfait pittoresque z intencją dokonaną. Są one jednak ograniczone do tekstów typowo literackich. Zauważmy także, że w języku francuskim, w przeciwieństwie do języka polskiego, nie mamy do czynienia z parami aspektowymi. Aspekt czasownika jest wyrażany za pomocą leksemu czasownika (jest to nierozkładalne na części, sensowne wyrażenie języka, które abstrahuje od konkretnej formy fleksyjnej) połączonego z wartością czasu teraźniejszego, przeszłego lub przyszłego. O tym zjawisku wspomina R. Martin: „l’information aspectuelle véhiculée par la désineance est capable de changer à tel point le contenu

aspectif du lexème qu'il peut en être quasiment inversée, savoir à IMP, est d'aspect imperfectif; au PS, savoir (...) tend de ce fait vers l'aspect perfectif.”²⁰⁸ Niniejsza praca poświęcona jest wyłącznie analizie czasów przeszłych. Język francuski jest pod tym względem zdecydowanie bogatszy od języka polskiego, gdyż posiada rozbudowany system czasów przeszłych. W języku polskim istnieją dwa czasy przeszłe, w tym czas zaprzeszyły, który jest „kategorią gramatyczną praktycznie już dziś martwą, wykorzystywaną od czasu do czasu w celach stylizacyjnych.”²⁰⁹ W języku francuskim, występuje kilka rodzajów czasów przeszłych, a mianowicie passé composé, passé simple, PQP, imparfait, passé antérieur, passé récent oraz tak zwane parafrazy czasownikowe (les périphrases verbales) typu *venir de faire*. W związku z różnicami w strukturze obu języków, tłumaczenie polskich form niedokonanych na język francuski jest zagadnieniem skomplikowanym.

Poniższa część pracy poświęcona jest tłumaczeniu form niedokonanych z intencją dokonaną. W języku francuskim, dokonaność może być wyrażana przez wszystkie wspomniane czasy za wyjątkiem imparfait (nie biorąc pod uwagę użycia imparfait pittoresque). W poniższym opisie uwagę zwrócono głównie na passé composé i passé simple. Passé antérieur i PQP wyrażają uprzedniość w stosunku do przeszłego zdarzenia i są związane z zgadaniem zgodności czasów (*la concordance des temps*), dlatego stanowią osobne zagadnienie. Natomiast parafraza *venir de faire* oraz formy passé récent nie mogą być odpowiednikami niedokonanych form w języku polskim.

4.5.1. Konsekwencje podziału znaczeń czasowników na ogólne i szczegółowe dla tłumaczenia

Podział na zdarzenia szczegółowe i ogólne jest szczególnie istotny dla tłumaczenia na języki obce. Przyjrzyjmy się w jaki sposób wpływa na wybór czasów przeszłych w języku francuskim. Jak wspomniano uprzednio, zdarzenia ogólne są równoznaczne z pojęciem parfait d'expérience i wyrażają rezultaty istotne i zauważalne w teraźniejszości. W języku francuskim passé composé jest jedynym czasem przeszłym, który wyraża związek przeszłych wydarzeń z teraźniejszością. R. Martin podkreśla tę charakterystykę: „[le passé composé est réservé] à l'expression

²⁰⁸ R. Martin, *Temps et aspect*, op. cit., s. 78

²⁰⁹ J. Miodek, *Rozmyślajcie nad mową*, Prószyński i s-ka, Warszawa 1999, s. 123-124

d'événements récents, le lien avec le moment présent le prédisposant à cet emploi.”²¹⁰ Jest to zresztą najbardziej wyraźna różnica między użyciem passé composé a passé simple. Ten ostatni czas „exclut [la possibilité] de rattacher l'action passée au moment actuel.”²¹¹ Wybór między passé composé a passé simple zależy od punktu spojrzenia na akcję. „Un événement passé rapporté au passé simple est un fait entièrement révolu et sans lien exprimé (...) avec la pensée et l'expérience actuelles de celui qui parle. Quand un tel lien est vu dans la perspective actuelle de celui qui le rapporte, la langue (écrite) a recours au passé composé.”²¹² Odległość zdarzenia w przeszłości nie jest czynnikiem decydującym o wyborze czasu przeszłego w języku francuskim. Użycie passé simple z wyrażeniami *cette année*, czy *aujourd'hui* jest jednak niemożliwe, gdyż brak zamknięcia przedziału czasu podkreśla związek z terażniejszością.

4.5.1.1. Tłumaczenie znaczeń ogólnych przez passé composé

Ze względu na powyższą charakterystykę, znaczenia ogólne będą tłumaczone na język francuski używając właśnie passé composé. Należy pamiętać, że znaczenia ogólne to jedna z charakterystyk passé composé i jeden z wielu różnych sposobów użycia tego czasu przeszłego, którego zastosowania nie ograniczają się jedynie do sytuacji prezentowanych poniżej.²¹³

W celu ilustracji tłumaczenia znaczeń parfait d'expérience przyjrzyjmy się poniższymi przykładami:

164a. – Wyście kiedy **robili** przy betonach ? (Początek, s. 109)

164b. – Est-ce que vous **avez déjà travaillé** dans le béton?

(Seidenman, s. 128)

164c. * – Est-ce que vous travaillâtes déjà dans le béton?

165a. Andrzej **był** w Stanach i **widział** Statuę Wolności.

165b. André **est allé** aux Etats-Unis et il **a vu** la Statue de Liberté.

165c. André fut aux Etats-Unis et il vit la Statue de Liberté. (nie oddaje znaczenia parfait d'expérience, czyli związku z terażniejszością i jest rozumiane jako seria następujących po sobie zdarzeń)

²¹⁰ R. Martin, *Temps et aspect*, op. cit., p. 109

²¹¹ Ibid.

²¹² P. Imbs, *L'emploi des temps verbaux en français moderne*, Librairie C. Klincksieck, Paryż 1968, p.

81

²¹³ P. Imbs, op. cit, s. 100

Zauważmy także, że w języku francuskim rodzajnik może być niekiedy znaczący przy tłumaczeniu znaczenia *parfait d'expérience*. Porównajmy poniższe przykłady, które zacytowano za M. Yaguello.²¹⁴

166a. J'ai déjà mangé du caviar (= Je suis un mangeur de caviar)

166b. J'ai déjà mangé le caviar. Il n'en reste plus.

W zdaniu 166a rodzajnik częściowy *du caviar*, odnosi się do doświadczenia jedzenia kawiara w ogóle i jak zauważa autorka, prowadzi do interpretacji czynności jako cechy stałej (więcej na ten temat w 5.1.4.). Natomiast *le caviar*, w przykładzie 166b jest określeniem całościowym, które dotyczy konkretnej puszki kawioru.

4.5.1.2. Tłumaczenie znaczeń szczegółowych przez *passé composé*

Podobnie do znaczeń *parfait d'expérience*, również zdarzenia szczegółowe, które mają związek z terażniejszością będą tłumaczone przez *passé composé*. Mam tu na myśli takie zdarzenia szczegółowe, które miały miejsce w przeszłości, a których efekty są odczuwalne w terażniejszości (por. konfiguracja rezultatywna S. Karolaka). Przykład 167a z *Kroniki wypadków miłosnych* T. Konwickiego, poniżej, ilustruje to zjawisko. Pytanie zadane jest po tym jak dziwne zachowanie podmiotu, w tym także halucynacje, alarmują jego matkę.

167a. – **Pileś** alkohol Wiciu ? (Kronika, s. 159)

167b. – Tu **as bu** de l'alcohol ? (Chronique, s. 149)

Podjezwane przez matkę efekty picia alkoholu są widoczne w terażniejszości, stąd w tłumaczeniu zdania można użyć jedynie *passé composé*. Podobnie w poniższym przykładzie 168a, podmiot jest naznaczony piętnem przez swój wygląd. Wszyscy, którzy go widzieli uważają go przede wszystkim za kalekę, a nie za przedstawiciela zwycięskiej narodu. Efekty są odczuwalne w terażniejszości więc ponownie mamy do czynienia z tłumaczeniem przez *passé composé*.

168a. – Pan już bardzo mi pomógł. Jako Niemiec...

²¹⁴ M. Yaguello, *Le grand livre de la langue française*, Editions du Seuil, Paryż 2003, s. 169

– Najpierw jestem garbusem. (...) Nie musimy mówić o narodowości.

Wszyscy **widzieli** mój garb. (Amerykańska, s. 40)

168b. – Vous m’avez déjà beaucoup aidé. En tant qu’Allemand...

– Je suis d’abord un bossu. Nous n’avons pas besoin de parler de nationalité. De toute ma vie, personne n’a fait attention à ma nationalité.

Mais tout le monde **a vu** ma bosse. (Whisky, s. 55)

4.5.1.3. Tłumaczenie znaczeń szczegółowych przez *passé composé* i *passé simple*

Pozostałe typy znaczeń szczegółowych, czyli takie, których efekty nie są odczuwalne, albo nie są istotne w teraźniejszości, mogą być tłumaczone zarówno przez *passé composé* jaki i przez *passé simple*. Należy więc rozróżnić użycia obydwu czasów. *Passé simple* jest czasem jedynie literackim, który został prawie całkowicie wyparty z języka mówionego.²¹⁵ L. Gosselin charakteryzuje typowe znaczenie *passé simple* jako „autonome, ponctuel, inchoatif, situant le procès (au moins son début) dans le passé non immédiat, et marquant la succession des procès (ou au moins de leurs bornes initiales).”²¹⁶

Przyjrzyjmy się użyciu *passé composé* w poniższym przykładzie cytowanym z książki *Zdążyć przed Panem Bogiem* H. Krall.

169a. Przez długie lata **był** moim prawdziwym bożyszczem. (Zdążyć, s. 51)

169b. Durant des années, il **fut** mon idole. (Prendre, s. 53)

Użycie *passé simple* ucina wszelki związek z teraźniejszością. Oznacza to, że podmiot patrzy na swoją młodość z teraźniejszej perspektywy, czyli retrospekcja odbywa się z dużym odstępem czasowym. W obecnej chwili zdaje sobie sprawę i może ocenić w jaki sposób wtedy oceniał swojego kolegę. Dalsza część tekstu wyjaśnia jednak, że już w młodości podmiot stracił podziw dla swojego idola: *Wiesz – ja sobie w ogóle przedtem nie wyobrażałem, że on się może czegokolwiek bać. A on, mój idol, uciekał.* Już wtedy podmiot przestał więc uważać tę osobę za model, na którym wzorował swoje zachowanie. Użycie *passé composé*, czyli zmiana *il fut mon idole* na *il a été mon idole* jest gramatycznie możliwe, ale zdanie nabiera innego

²¹⁵ P. Imbs, op. cit., s.87

²¹⁶ L. Gosselin, *Sémantique de la temporalité en français*, Editions Duculot, Louvain-la-Neuve 1996, s. 197

znaczenia. Wtedy, „le procès est considéré comme suffisamment important pour caractériser un individu”²¹⁷, czyli fakt bycia idolem jest rozumiany jako cecha charakterystyczna całokształtu osoby. Taka interpretacja nie była jednak zamiarem autora.

Należy zauważyć, że inne, bardziej szczegółowe reguły dotyczące tłumaczenia zostały wyjaśnione w kolejnych rozdziałach. Na tym etapie pracy, wspomniano tylko reguły dotyczące zdarzeń szczegółowych i ogólnych, wypływające z przedstawionej uprzednio klasyfikacji.

4.5.2. Tłumaczenie czasowników punktowych na język francuski – problemy

Uprzednio pokazano, że formy niedokonane czasowników punktowych w użyciach faktualnych w języku polskim, mogą z powodzeniem zastępować formy dokonane. Formy niedokonane mogą być tłumaczone przez *passé composé*. Cechą charakterystyczną czasowników punktowych jest to, że zdarzenie ma miejsce w bardzo krótkim przedziale czasu. Dlatego niemożliwe jest użycie tych czasowników z okolicznikami czasu, jeśli dotyczą jednokrotnej czynności²¹⁸ (przykładowo, niepoprawne *kichnął przez godzinę*). Natomiast *passé composé* kładzie właśnie nacisk na moment zakończenia czynności i nie oddaje procesualności²¹⁹, chyba, że w dopełnieniu występuje okolicznik czasu. Polskie czasowniki niedokonane, które wyrażają procesualność, przykładowo *czytałem* przetłumaczone przez *passé composé* jako *j'ai lu*, są właściwie równoznaczne z polskimi formami dokonanymi, w tym przypadku z *przeczytałem*. W przypadku czasowników punktowych nie spotyka się tego problemu. Natomiast podstawową kwestią tłumaczenia języka polskiego na język francuski będzie rozróżnienie, czy niedokonane formy polskich czasowników mają intencję dokonaną czy nie. Przetłumaczenie formy niedokonanej z intencją niedokonaną przez czasowniki i / lub czasy mające intencję dokonaną w języku francuskim zmienia znaczenie i fałszuje treść przekazu. Podjęcie decyzji tłumaczenia odbywa się wyłącznie na podstawie kontekstu. Przyjrzyjmy się poniższemu przykładowi.

²¹⁷ L. Gosselin, op. cit., s. 208

²¹⁸ F. Frawley, *Linguistic semantics*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale 1992, s. 56

²¹⁹ L. Gosselin, op. cit., s. 205

170a. Nie ma sensu czeplanie się, jak mogła to widzieć. Sugeruje ona, że mózg już przestawał pracować. No właśnie – **przestawał**, a przestał to też różnica.

170b. Ça n'a pas de sens de faire tout une histoire à propos de comment elle a pu voir ça. Elle implique que le cerveau était déjà en train de cesser de fonctionner. Et justement, **était en train de cesser** et a cessé, fait une grande différence.

Tłumaczenie form niedokonanych z intencją dokonaną może odbywać się przez formy dokonane w języku francuskim. Porównajmy przykład 171 z intencją dokonaną i przykład 172 z intencją niedokonaną.

171a. **Zaczynałem** tak jak wy, od zera.

171b. **J'ai commencé** à partir de rien, comme vous.

172a. To trwało tak długo. **Zaczynałam** tracić nadzieję. (nie oznacza zaczęłam)

172b. Ça a été long. Je **commençais** à perdre espoir.

Pomimo faktu, że passé simple dobrze nadaje się do tłumaczenia czasowników punktowych w ogóle, gdyż nie jest to sprzeczne z charakterystyką tego czasu: „le procès n'est pas nécessairement contracté sur sa phase initiale lorsqu'il est intrinsèquement ponctuel”²²⁰, passé simple nie jest używany do tłumaczenia polskich form niedokonanych czasowników punktowych. Wynika to z faktu, że formy niedokonane mogą być wymienne z formami dokonanyymi w języku polskim głównie w pytaniach, czyli w dialogu lub też w zdaniach o znaczeniu ogólnym. Passé simple natomiast bardzo rzadko występuje w języku mówionym, ponadto nie może tłumaczyć znaczeń parfait d'expérience. Podręczniki do gramatyki podkreślają, że: „La disparition du passé simple de l'usage oral s'explique par son absence de relation avec la situation d'énonciation: à l'oral, l'énonciateur s'implique inévitablement dans son énoncé; pour rapporter des faits passés, il aura naturellement recours au passé

²²⁰ L. Gosselin, op. cit., s. 197

composé, et non au passé simple, qui établit une distance par rapport aux événements. Cependant, dans certaines circonstances où la relation à la situation est moins forte, le passé simple se rencontre encore à l'oral."²²¹ Tę skłonność form niedokonanych do występowania w dialogu podkreśla, dla języka rosyjskiego, J. Fontaine wiążąc ją z dodatkowym efektem stylistycznym: „L'emploi d'un imperfectif suppose le refus d'un perfectif. L'imperfectivité est subversion de l'ordre perfectif, seule moyen de contrecarrer la marche en avant du texte. Cette contestation imperfective est alimentée par des inspirations latérales que le locuteur puise, au coup par coup, dans la situation d'énonciation ou bien dans le caprice de sa propre réflexion."²²²

4.5.3. Tłumaczenie osiągnięć na język francuski – problemy

W przypadku tłumaczenia osiągnięć intencja formy niedokonanej jest równie ważna dla tłumaczenia. W celu ilustracji tego zjawiska, porównajmy poniższe przykłady z użyciem czasowników *budować* i *włamywać się*.

173a. Kto **budował** Auschwitz?

173b. Qui **a construit** Auschwitz?

173c. Qui construisit Auschwitz? (Pytanie jest gramatycznie poprawne, jednak brzmi nienaturalnie, gdyż passé simple nie jest używany w dialogach)

174a. Ja kiedyś **włamywałem się** na gadu koleżanki. Dziewczyna jest fajna, ale jednak niezbyt inteligentna i po kilku próbach złamałem jej hasło.

174b. Un jour, **j'ai cracké** le compte gadu-gadu d'une amie. La fille est sympa mais pas très intelligente et après quelques essais, j'ai cassé son mot de passe.

174c. Un jour, je crackais le compte gadu-gadu d'une amie. La fille est sympa mais pas très intelligente et après quelques essais, j'ai cassé son mot de passe.

175a. Ktoś **się włamywał** do zakrystii.

175b. Quelqu'un **a essayé** d'entrer par effraction dans la sachristie.

175c. Quelqu'un **est entré** par effraction dans la sachristie.

²²¹ M. Riegel, J.-C. Rioul, R. Rioul, *Grammaire méthodique du français*, PUF, Paryż 1994, s. 305

²²² cyt. za B. Kuzmider, *Aspect, temporalité et modalité en polonais et en français*, Ophrys, Paryż 1999, s. 113

175d. Quelqu'un **entra** par effraction dans la sachrystie.

W przykładzie 173a nie ma żadnych wątpliwości, że rezultat czynności jest oczywisty, ponieważ obóz w Auschwitz został zbudowany, co jest faktem historycznym. Odpowiednikiem *budował* jest więc *passé composé*. Natomiast czasownik *włamywać się* jest dwuznaczny, gdyż w formie niedokonanej *włamywać* nie jest równoznaczne z *włamać*, ale oznaczać może jedynie próbę włamania niekoniecznie zakończoną sukcesem. W przykładzie 174a kontekst rozjaśnia jednak znaczenie w sposób jednoznaczny. Osoba rzeczywiście włamała się. Zauważmy także, że czasownik *włamywałem* może być w ostateczności także tłumaczony przez *imparfait*. Jest to czas niedokonany, który kładzie nacisk na trwanie zdarzenia. Ponieważ z kontekstu zdania jest wiadomo, że rezultat został osiągnięty, *imparfait* mógłby być ewentualnie użyty w tłumaczeniu, aby podkreślić trwanie prób włamania. *Imparfait* posiada jednak dodatkową konotację i podkreśla trwanie czynności. Ze zdania nie wynika jednak, że autor miał taki zamiar, dlatego tłumaczenie za pomocą *passé composé* jest bardziej adekwatne.

Przykład 174a może być natomiast rozumiany na dwa sposoby. Pozbawiony kontekstu oznacza tylko próbę włamania, której znaczenie oddaje tłumaczenie 174b. Równie dobrze, można się spodziewać tej wypowiedzi, w momencie, gdy ktoś odkrył ślady włamania do zakrystii, które faktycznie miało miejsce. Wtedy kontekst pozajęzykowy precyzuje znaczenie czasownika. Zdanie zostanie przetłumaczone w tym wypadku jako 174c. Mimo że przykład 174b jest przetłumaczony przez *passé composé*, uniknięto zmiany sensu zdania dzięki użyciu wyrażenia *essayer de* (lub jego synonimu *tenter de*). Należy zastanowić się, czy taki zabieg jest zawsze konieczny przy tłumaczeniu form niedokonanych bez intencji dokonanej. Formy *passé simple* brzmią nienaturalnie w przykładzie 173 i 174, gdyż w dialogu, zwłaszcza w pytaniach spodziewamy się raczej użycia *passé composé*. Jest to związane z faktem, że użycie *passé simple* w mowie jest odczytywane jako regionalizm lub zabieg pedantyczny.²²³ Tym bardziej nienaturalne staje się połączenie anglicyzmów, które są częścią slangu komputerowego (czasownik *cracker* w przykładzie 31) z *passé simple*.

²²³ P. Imbs, op. cit., s. 87

Powróćmy do wspomnianego wcześniej problemu tłumaczenia procesualności. *Passé composé* może w pewnych przypadkach oddawać procesualność polskich czasowników niedokonanych. Jednak w przypadku czasowników z grupy osiągnięć narzuca się jego wartość rezultatywna. Oznacza to, że cały nacisk kładziony jest na moment zakończenia czynności, a nie na proces jej trwania. Dlatego użycie *passé composé* w przypadku czasowników niedokonanych bez intencji dokonanej stawia tłumacza przed dylematem, czy tłumaczenie przekaże poprawnie pierwotne znaczenie w języku polskim. Nie zawsze jednak trzeba uciekać się do użycia peryfrazy typu *essayer de* zamiast użycia samej formy czasownika, co ilustrują poniższe przykłady.

175a. Pierwszy z zatrzymanych próbował się w celi podpalić, ale w ostatnim momencie powstrzymał go wartownik. Drugi **wieszał się** na kracie celi. Znalaziono go nieprzytomnego, ale żywego.

175b. Le premier détenu a essayé de s'immoler par le feu dans sa cellule, mais a été stoppé juste à temps par un surveillant. Le second **s'est pendu** aux barreaux de sa cellule. Il a été retrouvé inanimé, mais vivant.

176a. Coś tu **budowali**, ale potem zarzucili budowę.

176b. Ils **ont construit** ici quelque chose, mais plus tard ils ont abandonné la construction.

Czasowniki niedokonane *wieszał się* i *budowali* zostały przetłumaczone przy użyciu *passé composé*. W obydwu przypadkach polskie formy niedokonane oddają nieukończony stan czynności. Nie jest możliwa więc wymiana z formami dokonanymi. *Zbudowali* oznacza, że *ukończyli budowę*, co jest zaprzeczeniem dalszej części zdania *zarzucili budowę*. Podobnie, *powiesił się* oznaczałoby, że *umarł przez powieszenie*, więc nie mógł przeżyć. W języku francuskim użycie formy rezultatywnej, w przeciwieństwie do języka polskiego, jest możliwe, gdyż kontekst zdania wyjaśnia ostateczny rezultat, a właściwie jego brak. Nie jest natomiast możliwe użycie *passé simple*.

Kolejnym problemem jest odpowiednie tłumaczenie znaczenia procesualności polskich czasowników niedokonanych. W przykładzie 176a można stwierdzić, że użycie *passé composé* oddaje rezultatywność czasownika *budować*. Ta sama

interpretacja narzuca się także w przykładzie 177a. Polski czasownik *budowali* jest jednak odzwierciedleniem trwania procesu budowy, a nie jego rezultatu. W tym przypadku wydaje się, że taka interpretacja w języku francuskim nie jest możliwa. Jednak zachowanie procesualnego charakteru czynności jest możliwe w ogóle w innych przypadkach. A mianowicie, kiedy czasownik występuje z okolicznikiem czasu, który w sposób naturalny podkreśla trwanie. Wtedy użycie *passé composé*, a nie *imparfait* jest jak najbardziej uzasadnione. Porównajmy przykład 176a z przykładem 177a.

177a. Coś tu **budowali** przez kilka lat, ale potem zarzucili budowę.

177b. Ils **ont construit** ici quelque chose pendant quelques années, mais ils ont abandonné la construction.

Warto podkreślić, że to nie sama forma czasu przeszłego jest odpowiedzialna za procesualne znaczenie zdania. W obydwu przykładach użyty został *passé composé*, jednak w zdaniu 177b francuska forma oddaje znaczenie niedokonanego czasownika *budowali*. *Passé simple* również może łączyć się z okolicznikami miary czasu i oddawać procesualność czynności. „Un circonstanciel de durée ou une quantification sur le SN objet imposent la prise en compte de la totalité de son déroulement”²²⁴, dlatego tłumaczenie polskiego przykładu 177a jest niemożliwe z użyciem *passé simple*. Można natomiast z powodzeniem przetłumaczyć jego pierwszą część. Wtedy przykład ten jest dokonany (*zbudowali*) i zarazem procesualny.

177c. Ils construiraient ici quelque chose pendant quelques années.

4.5.4. Tłumaczenie dokonań na język francuski – problemy

Przy opisie osiągnięć wspomniano o problemie konkluzywności *passé composé*, która w pewnych kontekstach może zniekształcać znaczenie polskich czasowników niedokonanych. W przypadku dokonań rezultatywność *passé composé* jest jego zaletą, gdyż pokrywa się z momentalnym charakterem czasowników z tej grupy. Poniższe przykłady pokazują tę zależność.

²²⁴ L. Gosselin, op. cit., s. 198

178a. – A co z Hubertem?

– **Dzwoniłam** ze sklepu. Jest na sali reanimacyjnej. Stan krytyczny.

(= zadzwoniłam) (Apokalipsa, s. 107)

178b. – J'**ai téléphoné** du magasin. (Apocalypse, s. 119)

179a. – Może ja odbiorę.

Listonosz przygląda mi się pełen wątpliwości.

– A pan kto?

– Przyjaciel. Bliski przyjaciel. Nie **widział** mnie pan tutaj? (= zobaczył chociaż raz) (Apokalipsa, s. 219)

179b. – Vous ne m'**avez pas vu** ici. (Apocalypse, s. 237)

180a. – Spotkaliśmy się tylko raz, ale w dramatycznych okolicznościach.

– **Wręczałem** panu order, nagrodę, czy nominację? (= wręczyłem)

– Nie. **Wyrzucił** mnie pan z partii. (= wyrzucił)

– Ja nikogo **nie wyrzuciłem** z partii. Pan się myli. (= wyrzuciłem)

– Raz jeden pan **wyrzucił**. (= wyrzucił) (Apokalipsa, s. 73)

180b. – Oui, nous nous sommes déjà rencontrés. Une seule fois, mais dans des

circonstances dramatiques.

– A l'occasion d'une décoration ou d'une nomination sans doute? Ou **ai-je eu** le plaisir de vous remettre un prix ?

– Non, vous m'**avez rayé** du Parti. (Apocalypse, s. 81-82)

– Impossible, vous devez vous tromper. Je n'**ai** jamais **exclu** personne du Parti.

– Si, vous **avez eu** une seule fois à le faire.

Są jednak przypadki, kiedy tłumaczenie dokonań na język francuski nie jest tak oczywiste. W języku polskim formy niedokonane tworzą niuanse znaczeń bardzo trudno przetłumaczalne na języki obce. Przeanalizujmy przykłady 181 i 182 z użyciem formy niedokonanej i dokonanej czasownika *otwierać*.

181. Otworzyłeś okno?

182. Otwierałeś okno? (w sytuacji, gdy okno jest zamknięte)

Forma dokonana w przykładzie 181 jest skierowana na rezultat czynności. Istotne jest to, czy rezultat został osiągnięty, czyli to, czy w tej chwili okno jest otwarte. Forma niedokonana w przykładzie 182 kładzie natomiast nacisk na zaistnienie samej czynności. Rozumiemy ją jako otwarcie i następnie zamknięcie okna. W momencie, kiedy zadano pytanie okno jest właśnie zamknięte, ale widoczne są rezultaty jego otwarcia, na przykład w pomieszczeniu jest zimno. W tłumaczeniu dokonań na język francuski, jak wspomniano powyżej, używany jest *passé composé*. Pytanie brzmi więc: *Est-ce que tu as ouvert la fenêtre?* i jest odpowiednikiem przykładu 181. Nie można w ten sposób przetłumaczyć bezpośrednio znaczenia przykładu 182. Konieczne jest bowiem dodanie informacji o zamknięciu okna.

Punktowość dokonań jest zgodna również z charakterystyką *passé simple*. Użycie *passé simple* w narracji jest zabiegiem pozwalającym na progresję akcji, gdyż posiada on „la faculté de se construire en série avec lui-même [qui] dérive de son aptitude à projeter dans le passé les événements, qui se présentent par nature en série, et constituent ainsi une histoire.”²²⁵ Historia, czyli seria następujących po sobie wydarzeń, jest jednak w języku polskim opisywana za pomocą dokonanych form czasowników, a nie form niedokonanych, które stanowią przedmiot niniejszej pracy.

4.5.5. Tłumaczenie czasowników niedokonanych z intencją dokonaną przez imparfait

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na sytuacyjny rodzaj użycia *imparfait* (*imparfait situationnel*), który umożliwia tłumaczenie polskiego czasu przeszłego niedokonanego z intencją dokonaną przez *imparfait*. Poprzez użycia sytuacyjne rozumiemy konteksty, w których sytuacja odnosi się do rzeczywistości pozajęzykowej. Jest to szczególnie istotne w języku francuskim, gdyż treść komunikatu w *imparfait* nawiązuje do elementów sytuacji wypowiedzi. Sytuacyjne użycie *imparfait* ma szerszy zakres niż użycie formy niedokonanej z intencją dokonaną w języku polskim. Poniżej przytaczam przykłady A.-M. Berthonneau i G.

²²⁵ P. Imbs, op. cit., s.82

Kleibera oraz L. Tasmowski.²²⁶ Ze względu na podobieństwo w użyciu, uzupełnione zostały o polskie tłumaczenie:

183a. [A demande à B qui sort du concert] Qu'est-ce qu'ils **jouaient**?

183b. – Co tam **grali**?

184a. – Oh rien, il **fermait** la porte.

184b. – To nic. Właśnie **zamykał** drzwi.

185a. – C'**était** qui?

185b. – Kto to **był**?

186a. – Qu'est-ce qu'il **voulait**?

186b. – I czego **chciał**?

187a. – Oh rien, il **retrouvait** ses papiers.

187b. – To nic. * Właśnie znajdował swoje papiery.

Wy tłumaczenia użycia imparfait należy doszukiwać się w rzeczywistości pozajęzykowej. Przykład 184 może być odpowiedzią na pytanie o przyczynę hałasu. Przykład 185 jest pytaniem zadany po tym, jak zadzwonił dzwonek i druga osoba otworzyła drzwi. Następnie w przykładzie 186 pytano się o przyczynę tej wizyty.

4.6. Czasowniki niedokonane bez intencji dokonanej

W tej kategorii figurują formy niedokonane czasowników, które wyrażają znaczenia charakterystyczne tylko dla aspektu niedokonanego. W języku polskim znaczenia faktualne form niedokonanych czasu przeszłego mają dwa użycia, a mianowicie czynności duratywne, trwające przez pewien czas oraz czynności nierezultatywne, jedynie skierowane w stronę jakiegoś celu. Inne typowe znaczenia aspektu niedokonanego, takie jak odbywające się czynności lub zachodzące stany, czynności stanowiące tło dla innych wydarzeń, czynności równoczesne oraz

²²⁶ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, op. cit., s. 59

czynności wielokrotne (iteratywne) nie są użyciami faktualnymi. Kategorie czasowników, których formy niedokonane mogą być użyte w czasie przeszłym bez intencji dokonanej zostały przedstawione poniżej.

Tabela 4.8. Możliwość użycia czasowników z intencją niedokonaną

Typ czasownika	Wydarzenie szczegółowe	Wydarzenie ogólne
Stany	TAK	TAK
Czasowniki punktowe	NIE	NIE
Osiągnięcia	TAK	TAK
Dokonania	NIE	NIE
Procesy	NIE	NIE

Źródło: Opracowanie własne

Osiągnięcia stanowią jedyną kategorię czasowników, których formy niedokonane mogą być używane zarówno z intencją dokonaną jak i niedokonaną. Ta ostatnia kategoria osiągnięć dotyczy czynności, które zostały przerwane przed osiągnięciem spodziewanego rezultatu. Zostały one opisane uprzednio. Poniżej natomiast skupiono się całkowicie na kategorii stanów. Przypomnijmy, że stany są jedyną kategorią, która nie może wyrażać dokonaności za pomocą form niedokonanych. W poprzednim opisie kategorii czasowników nie poruszono więc zagadnienia stanów.

4.6.1. Opis stanów

Stany (states) są to czynności statyczne, co oznacza, że nie mamy do czynienia z przejściem z jednego stanu do drugiego jak w przypadku dokonań i osiągnięć. Ponadto stany nie mają wyraźnego zakończenia, czyli mogą trwać nieokreślony czas. Cechą charakterystyczną niedokonaności jest rozciągłość w czasie.²²⁷ Poza tym, należy podkreślić, że część czasowników tej grupy tworzy tylko pozorne pary aspektowych (takie czasowniki jak *kochać–pokochać*, *wiedzieć–dowiedzieć się*, *spać–przespać*) albo nie posiada ich w ogóle, tak jak czasownik *potrafić*.²²⁸ Tę ostatnią kategorię tworzą czasowniki zwane imperfectiva tantum,

²²⁷ W. Śmiech, op. cit., s.13

²²⁸ A. Kiklewicz, *Podstawy Składni Funkcjonalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, s. 121

których wyczerpującą listę przedstawia W. Cockiewicz.²²⁹ Zwłaszcza w przypadku tej ostatniej kategorii, nie jest jednak wykluczone, że pomimo użycia formy niedokonanej czasownika w języku polskim, z kontekstu można wnioskować, że stan uległ zakończeniu. Dla porównania: *Piotr mówił biegle po francusku, ale po tym wypadku stracił pamięć*. Dlatego podstawowym problemem tłumaczenia będzie rozróżnienie, czy stan nadal trwa, czy zostały określone granice jego trwania.

4.6.2. Tłumaczenie stanów na język francuski – problemy

Stany, które trwają w przeszłości, a przynajmniej nie jest wiadomo o ich zakończeniu, tłumaczone są par excellence przez imparfait. „L'énoncé à l'Imparfait a d'habitude la lecture suivante: il rapporte un événement E qui a déjà commencé, mais n'a pas encore abouti, à un certain moment donné R antérieur au moment de la parole.”²³⁰

188a. **Lubiła** sport, a przede wszystkim taniec.

188b. Elle **aimait** le sport et surtout la danse.

Przykład 188b z użyciem imparfait ma kilka konsekwencji dla tłumaczenia. Ciągłość stanu, w tym przypadku pasji sportowej, jest dzięki użyciu imparfait rozumiana jako cecha charakterystyczna osoby. Imparfait ma tutaj charakter zwany *la lecture qualitative*, czyli cechy charakterystycznej. Oznacza to, że przez wszystkie momenty jakiegoś dłuższego okresu życia, wystarczająco długiego, by mógł być charakterystyczny dla podmiotu, osoba lubiła sport. Imparfait ujmuje czynność w sposób holistyczny.²³¹ Jest to zresztą zgodne z rozumieniem polskiego znaczenia, gdyż zdanie 189a świadczy zasadniczo o tym samym, o stałej cesze podmiotu.

Porównajmy w jaki sposób w przykładach z czasownikami stanów, następują zmiany znaczenia wraz ze zmianą typu czasu przeszłego w języku francuskim. Należy podkreślić, że w przykładach francuskich nie następuje żadna zmiana struktury zdania a jedynie zmiana czasu przeszłego.

189a. Elle **a aimé** le sport et surtout la danse.

189b. **Podobał** jej **się** sport, a szczególnie taniec.

²²⁹ W. Cockiewicz, op. cit.

²³⁰ M. Świątkowska, op. cit., s. 95

²³¹ O. Ducrot, op. cit., s. 1-23

Należy więc rozróżnić dla języka francuskiego użycie *passé composé* i *imparfait* w powyższych kontekstach. *Passé composé*, w przeciwieństwie do *imparfait*, nie ma charakteru trwania w czasie, ale efekt dokonaności. Poza tym jego cechą charakterystyczną jest to, że „la borne finale [du procès] acquiert le plus haut degré de saillance.”²³² Stąd przykład 189a z powodzeniem może być użyty w sytuacji, gdy osoba oglądała wiele widowisk w czasie festiwalu. Następnie stwierdza się fakt, że wśród obejrzanych widowisk, to widowiska sportowe podobały jej się najbardziej, a szczególnie taniec. W języku polskim możliwe jest użycie formy niedokonanej *podobał* z intencją dokonaną (*spodobał*).

Dla porównania pokazano poniżej zmianę znaczenia czasownika *lubić*, która ma miejsce poprzez użycie *passé simple*.

190a. Elle **aima** le sport et surtout la danse.

190b. **Zaczęła lubić** sport, a przede wszystkim taniec.

W przykładzie 190a *passé simple*, w przeciwieństwie do *passé composé*, kładzie nacisk na początek czynności. Jest to jedna z cech charakterystycznych tego czasu przeszłego: „La dynamique temporelle tend à déformer les procès aoristiques en les contractant sur leur borne initiale.”²³³ Jest to szczególnie wyraźne w połączeniu z czasownikami stanów. „Avec un certain nombres de verbes appartenant à la sphère de la modalité et renvoyant aux domaines sémantiques de la volonté, de la connaissance, de l’expérience des sentiments, l’opposition entre *passé simple* et *imparfait* se traduit souvent par un changement lexical [en langues étrangères].”²³⁴

J. Damourette i E. Pinchon porównują zmianę znaczenia czasownika w *imparfait* i w *passé simple* w następujący sposób: „Nous venons de dire que le *sûtes* [PS] présentait les événements sous un aspect narratif, ponctuel, que le *saviez* [IMP], au contraire, les présentait sous un aspect durable, actuel. Il ne faudrait pas en conclure que la différence entre ces deux tiroirs fût purement d’ordre chronologique, le *sûtes* étant affecté à l’expression des événements instantanés, le *saviez* à celle des

²³² L. Gosselin, op. cit., s. 205

²³³ L. Gosselin, op. cit., s.197

²³⁴ H. Chuquet, M. Paillard, *Approche linguistique des problèmes de traduction anglais-français*, Editions Ophrys, Paryż 1987, s. 95

phénomènes ayant un déroulement plus long. La véritable différence est une différence psychologique, une différence entre les présentation des faits.”²³⁵ W innych językach obcych, na przykład w języku angielskim i w języku polskim, zmiana francuskiego czasu przeszłego prowadzi do zmiany formy czasownika.²³⁶

Przykłady tego zjawiska pogrupowano w poniższej tabeli.

Tabela 4.9. Przykłady interpertacji inchoatywnej czasowników w passé simple

CZASOWNIK	ZNACZENIE IMPARFAIT	ZNACZENIE PASSE SIMPLE
Savoir	Il savait (wiedział)	Il sut (dowiedział się)
Connaître	Ils se connaissaient (znali się)	Ils se conurent (poznali się)
Pouvoir	Il pouvait (mógł)	Il put (potrafił)
Avoir	Il avait honte (wstydział się)	Il eut honte (zawstydział się)
Aimer	Il aimait (lubił, kochał)	Il aima (polubił, pokochał)
Chercher	Il cherchait (szukał)	Il chercha (zaczął szukać)
Avoir	Il avait 13 ans (miał)	Il eut 13 ans (skończył)

Źródło: Opracowanie własne

Zauważmy także, że podobne zjawisko może nastąpić przy połączeniu czasownika z passé composé. Poniżej zacytowano przykład C. S. Smith ²³⁷:

191a. À ce moment il **a su** la vérité.

191b. At that moment, he **knew** the truth.

Na zakończenie należy dodać, że w języku polskim stany mogą łączyć się z okolicznikami trwania czasu i tworzyć zamknięte czasowo sytuacje. Mimo że stan uległ zakończeniu, użycie formy niedokonanej jest w języku polskim konieczne. W języku francuskim wręcz przeciwnie, przez imparfait nie można tłumaczyć stanów, których zakończenie jest wyznaczone bezpośrednio w zdaniu. Wartość imparfait znajduje się w opozycji do teraźniejszości. Istnieje więc jakiś limit czynności, jednak

²³⁵ J. Damourette, E. Pinchon, *Des mots à la pensée, Essai de grammaire de la langue française*, d'Artrey, Paryż 1911-1956, t. 5, par. 1735

²³⁶ J.-P. Vinay, *Comparative stylistics of French and English*, John Benjamins Publishings Co., Amsterdam 1995, s. 150

²³⁷ C. S. Smith, op. cit., s. 255

nie wyznacza go czas imparfait. Nad tą charakterystyką imparfait zastanawiał się, między innymi, P. Le Goffic. „Un imparfait ne peut jamais « déborder » sur le présent, alors que sa représentation aspectuelle (absence de borne à droite) ne semble pas l'interdire: pourquoi un état de choses apparu dans le passé, et non borné, ne se prolongerait-il pas sans rupture jusque et y compris dans le présent? Or *Picasso était un grand peintre* implique que Picasso n'est plus, ou qu'il a cessé d'être un grand peintre.”²³⁸ Stwierdzenie P. Le Goffic'a nie jest jednak do końca słuszne, gdyż postać Picassa, nieżyjącego już artysty, odsyła stan wyrażany przez czasownik bezpośrednio do przeszłości. *Était* nie oznacza więc, że Picasso przestał być wielkim malarzem, ale podkreśla, że Picasso już nie żyje, co jest faktem historycznym. Przyjrzyjmy się teraz interpretacji następującego zdania *Elle a des yeux bleus que votre mari n'avait pas*. Według J. Damourette i E. Pinchon, imparfait w tym kontekście niekoniecznie oznacza, że mąż nie żyje. Najprawdopodobniej osoba, o której mowa przestała być mężem: „séparé, puis divorcé, d'avec sa femme.”²³⁹ Czynności wyrażane w imparfait nigdy nie mogą być bowiem kontynuowane w momencie wypowiedzi, ale ich koniec musiał nastąpić w jakimś momencie przed wypowiedzią. Ten moment zakończenia zdarzenia nie jest jednak wyznaczony w zdaniu przez imparfait. Przypomnijmy, że „[l'imparfait] fait abstraction du début et de la fin de cet événement.” D. Leeman-Bouix podsumowuje, że czynności w imparfait „sont simplement présentés comme une continuité que l'on perçoit à un moment donné, en sachant qu'ils ont déjà commencé (mais on ne sait pas quand) et - ce n'est qu'une possibilité ouverte - qu'ils peuvent se continuer (mais si oui, on ne sait pas jusqu'à quand).”²⁴⁰ To ograniczenie nie jest jednak w żaden sposób określone. Porównajmy poniższe zdanie:

Il s'appelait Pinçon ce salaud-là, le commandant Pinçon. J'espère qu'à l'heure actuelle il est bien crevé (et pas d'une mort pèpère). Mais à ce moment-là, dont je parle, il était encore salement vivant le Pinçon.²⁴¹

Moment wypowiedzi jest różny od momentu referencji à *ce moment-là*, do którego

²³⁸ P. Le Goffic, *Temps, temps vécu, temps linguistique. A propos des conceptions de G. Guillaume et de E. Minkowski*, „Cahiers de praxématique”, 1997, nr 29, s. 135-155

²³⁹ E. Labeau, op. cit., s.170

²⁴⁰ cyt. za: M.-A. Camussini, *Analyse formelle et conceptuelle des formes verbales du français contemporain: A la croisée du passé simple et de l'imparfait, du futur et du conditionnel, les concepts « ±potentiel » et « ±défini »*, rozprawa doktorska, Université Rennes 2, 2006, s. 135

²⁴¹ *ibid.*, s. 135

odnosi się czasownik w imparfait *il était encore salement vivant*. Rozmówca nie jest pewien, czy Pinçon nadal żyje. Istnienie ograniczenia akcji nie jest to jednak istotne. Imparfait znajduje się bowiem w opozycji do terażniejszości.

4.7. Znaczenie aktualne czasowników niedokonanych w czasie przeszłym

Znaczenie aktualne czasowników w czasie przeszłym polega na przedstawieniu zdarzenia w trakcie jego trwania i charakteryzuje się, jak to określa A. W. Bondarko, „obserwowalnością” sytuacji oznaczanej przez czasownik.²⁴² Autor wyróżnia dwa podstawowe typy sytuacji o znaczeniu aktualnym. Pierwsza z nich polega na tym, że w przedziale czasu, o którym mowa, akcja przedstawiona jest w trakcie rozwoju (sytuacje dynamiczne) lub stan ukazany jest w trakcie kontynuacji trwania (sytuacje statyczne). Należy zaznaczyć, że użycie aktualne nie jest charakterystyczne jedynie dla czasu przeszłego, gdyż czas terażniejszy również może posiadać użycia aktualne. Wtedy moment wypowiedzi jest równoczesny z punktem rozwoju zdarzenia. Proces znajduje się w rozwoju w sytuacji aktualnej z punktu widzenia osoby mówiącej.²⁴³ Imparfait natomiast „marque le placement du fait verbal, une autre sphère d’action, une autre actualité, que celle où se trouve le locuteur au moment de la parole.”²⁴⁴

Zabiegiem, który pozwala na odczytanie znaczenia czasownika jako aktualnego w przeszłości jest przesunięcie punktu obserwacji zdarzenia z momentu wypowiedzi do innego punktu odniesienia, który znajduje się w przeszłości. Typowymi zdaniami, o znaczeniu aktualnym czasownika, są takie, w których dwa zdarzenia rozgrywają się równocześnie, jedno z nich będąc tłem dla drugiego. W takich przypadkach moment obserwacji wyznacza akcja zdania podrzędnego. W przykładzie 192 poniżej, czasownik *ogłądał* ma znaczenie aktualne.

192. Oglądał film, kiedy zadzwonił telefon.

Drugim typem zdań są takie, w których inne środki językowe zmieniają punkt odniesienia na moment w przeszłości, między innymi, okoliczniki czasu, takie jak

²⁴² A. W. Bondarko, op. cit, s. 118

²⁴³ P. Charaudeau, *Grammaire du sens et de l’expression*, Hachette, Paryż 1992, s. 459

²⁴⁴ E. Labeau, op. cit.

o szóstej godzinie, w tym czasie i inne im podobne. Porównajmy przykłady 193 i 194.

193. O szóstej godzinie jadł właśnie obiad.

194. Marek spał. W tym czasie złodziej włamywał się do piwnicy.

Cechą charakterystyczną powyższych przykładów jest to, że akcja ma swój początek w przeszłości, jednak nie ma żadnej informacji o jej końcu. Z tego punktu widzenia znaczenie aktualne jest uznawane za podstawową funkcję aspektu niedokonanego, gdyż aspekt dokonany nie może ukazywać w językach słowiańskich akcji w trakcie trwania. Jak podkreśla A. W. Bondarko, możliwe jest jednak, że w niektórych przypadkach informacja o końcu akcji jest zaznaczona w zdaniu.²⁴⁵ Nie zmienia to jednak aktualnego znaczenia czasownika, gdyż nawet wtedy akcja ukazana jest w trakcie swojego przebiegu, a ograniczenie czasowe jest jedynie dopełnieniem zdania. Ilustruje to przykład 195.

195. Siedzieli przy ognisku do piątej wieczorem.

Znaczenie aktualne czasownika różni się więc zasadniczo od znaczenia faktualnego, które opisane zostało w poprzednim rozdziale. Czasowniki faktualne relacjonują bowiem zaistnienie zdarzenia z teraźniejszego punktu widzenia i informują o tym, że dane zdarzenie w ogóle miało miejsce.

Ku podobnej interpretacji aktualności skłania się także F. Kopečný. Badając język czeski doszedł on do wniosku, że istnieją w nim dwie podstawowe opozycje aspektualne: dokonaność i niedokonaność oraz niedokonaność i nieaktualna iteratywność (*neaktuální násobenost*). Do kategorii czasowników iteratywnych nieaktualnych F. Kopečný zalicza jedynie czasowniki habitualne, takie jak *pisywać*, *czytywać*, *siadywać*. Opozycja między czasownikami niedokonanymi a nieaktualnymi iteratywnymi polega na tym, że czasowniki niedokonane mogą niekiedy wyrażać znaczenie iteratywne (na przykład *Często chodził do szkoły na piechotę*), ale mogą także mieć znaczenie aktualne. Czasowniki nieaktualne natomiast nigdy nie mogą wyrażać znaczenia aktualnego, ponieważ nie są w stanie przedstawiać zdarzenia w trakcie trwania. F. Kopečný zauważył, że czasowniki nieaktualne nie mogą odpowiadać na pytanie: co teraz robisz? (*Pisuję listy). W celu rozróżnienia

²⁴⁵ A. W. Bondarko, op. cit., s. 119

użycia aktualnego i nieaktualnego, F. Kopečný przytacza następujący fragment: „Once on a train I pointed out a meadow along the Morava river to a little boy with the words "Cows graze [*pasou se* < *pást se* "to graze", imperfective simplex] there." At his objection that there weren't any cows there, his mother answered: "They do graze [*pásávají se* < *pásávat se* "to graze", iterative form] there, but now they aren't there".”²⁴⁶

W niniejszym opisie zanalizowano jedynie czas przeszły. Jednak aktualność ma w tym ujęciu bardzo podobne znaczenie jak u F. Kopečného. Jediną różnicą jest to, że znaczenia aktualności i nieaktualności odnoszą się do przeszłości. Spostrzeżenie F. Kopečného na temat czasowników iteratywnych nieaktualnych jest prawdziwe także dla czasowników tego typu w czasie przeszłym. Istnieją jednak inne ograniczenia użyć aktualnych.

4.7.1. Kategoria czasowników aktualnych - ograniczenie użycia

Użycie czasowników w znaczeniu aktualnym przetestowano na podstawie możliwości ich połączenia z aktualnymi okolicznikami czasu, takimi jak *wczoraj*, *w tym czasie*, *wtedy*, *o 8 godzinie* i tym podobne. Z kategorii użyć aktualnych należy, zgodnie z założeniem F. Kopečného, wykluczyć czasowniki iteratywne. Także formy z użyciem permanentnym lub długotrwałym oraz użycia wielokrotne nie posiadają użyć aktualnych. Z kategorii użyć aktualnych wykluczone są ponadto:

a. Użycia permanentne

196a. Przez cały rok wstawałem skoro świt.

196b. *Wczoraj wstawałem skoro świt.

197a. Tłumaczył powieści francuskie.

197b. *Wczoraj popołudniu tłumaczył powieści francuskie.

²⁴⁶ D. Danaher, *The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech*, Lincom, Munich 2003, s. 25

198a. W czasie kryzysu oszukiwał klientów.

198b. *Wczoraj oszukiwałem klientów.

199a. W życiu zmieniał poglądy.

199b. *Wczoraj rano zmieniał poglądy.

b. Iteratywność

Z grupy użyć aktualnych należy wykluczyć wszelkie użycia wielokrotne w kontekście przysłówków frekwencji precyzującą tę powtarzalność. Porównajmy.

200a. Zazwyczaj/często się mylił w swoich sądach.

200b. *Wczoraj się mylił w swoich sądach.)

201a. Często podejrzewała ludzi niesłusznie.

201b. * O ósmej wieczorem podejrzewała ludzi niesłusznie.

202a. Zawsze zwalczał korupcję w urzędach państwowych.

202b.*Wczoraj w południe zwalczał korupcję w urzędach państwowych.

203a. Zawsze trafiał w dziesiątkę.

203b. * Wczoraj rano trafiał w dziesiątkę.

c. Użycia faktualne

Z kategorii użyć aktualnych należy także wykluczyć użycia faktualne, to znaczy takie, które stwierdzają, że coś w ogóle zaistniało, że jakaś czynność miała miejsce.

204. Czy odrabiałeś lekcje? (w znaczeniu *Czy odrobileś lekcje?*)

205. Czy (to ty) włączałaś telewizor? (w sytuacji, kiedy mówiący stwierdza, że został popsuty, bo nie chce się włączyć)

206. Czy pływałeś kiedyś kajakiem?

d. Limit czasowy zdarzenia

Inne konteksty wykluczające aktualne użycia, to takie, które wiążą się z ograniczeniem czasowym zdarzenia. Porównajmy przykłady 207 i 208.

207. Wczoraj spacerowałem po lesie.

208. Wczoraj dwie godziny spacerowałem po lesie.

4.7.2. Typy czasowników o znaczeniu aktualnym

W poniższej tabeli podsumowano możliwości użycia poszczególnych kategorii czasowników wyodrębnionych przez Z. Vendlera w znaczeniach aktualnych w języku polskim. Pod uwagę wzięto jedynie czasowniki, gdyż niektóre konfiguracje czasowników z dopełnieniem lub z przysłówkiem wykluczają użycia aktualne.

Tabela 4.10. Użycia aktualne w kontekście kategorii Z. Vendlera

Typ czasownika	Użycia szczegółowe	Użycia ogólne
Stany	TAK	TAK
Czasowniki punktowe	TAK	TAK
Kulminacje/ osiągnięcia	TAK	TAK
Dokonania	TAK	TAK
Procesy	TAK	TAK

Źródło: Opracowanie własne

Stany i procesy charakteryzują się rozciągłością w czasie i brakiem wyraźnie zaznaczonego końca akcji. Są więc szczególnie predysponowane do użycia aktualnych w czasie przeszłym. Pozostałe kategorie czasowników, a mianowicie dokonania, kulminacje oraz czasowniki punktowe mają wyraźnie zaznaczony punkt końcowy akcji, po którego osiągnięciu akcja nie może nadal trwać. Należy więc zastanowić się nad możliwością ich użycia w znaczeniu aktualnym. Każdą z tych kategorii należy rozpatrzyć z osobna.

Kulminacje charakteryzują się rozciągłością w czasie. Osiągnięcie celu jest jednak złożonym procesem, w którym można wyróżnić poszczególne fazy. Co więcej, osiągnięcie celu może wcale nie nastąpić. Dlatego znaczenia aktualne nie są wcale semantycznie sprzeczne z czasownikami z kategorii kulminacji, co ilustruje przykład 209, poniżej.

209. Siedział na trawie i jadł jabłko, kiedy ktoś uderzył go w głowę.

(można wnioskować, że nie skończył jedzenia jabłka)

210. O szóstej popołudniu czytał książkę.

Czasowniki punktowe i dokonania charakteryzują się natomiast wyraźnie zaznaczonym i następującym momentalnie zakończeniem czynności, w wyniku którego został osiągnięty rezultat. W przypadku czasowników punktowych, osiągnięcie rezultatu jest całą esencją ich znaczenia. Znaczenie aktualne nie są jednak sprzeczne z tymi kategoriami czasowników. Jak zauważyła J. Stawnicka: „H. R. Mehlig zwraca uwagę, że niektóre dokonania (win, reach the summit, die) Vendlera nabierają cech accomplishments i mogą być użyte w znaczeniu aktualnym.”²⁴⁷ oraz dalej: „czasowniki momentalne mogą w określonych kontekstach oznaczać akcję charakteryzującą się rozciągnością temporalną, a akceptowalność tych zdań wynika z czynników pozajęzykowych – wiedzy encyklopedycznej i realiów.”²⁴⁸ Wspomniane czynniki pozajęzykowe mogą być związane z przygotowaniem do rozpoczęcia akcji o charakterze momentalnym. Porównajmy przykłady 211 i 212.

211. Eksplozja nastąpiła w południe, kiedy meczet pod którym wybuchła bomba był wypełniony z powodu odbywającego się tam nabożeństwa.
([pl.wikipedia.org/wiki/Zamach_w_Tazie_\(20_czerwca_2009\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamach_w_Tazie_(20_czerwca_2009)))

212. Kiedy wróciłem na miejsce, właśnie rozpoczynał się koncert.
(film.org.pl/soundtrack/slow_kilka/.../koncert_naqoyqatsi.html)

W przykładzie 211, sam moment rozpoczęcia koncertu, który jest wydarzeniem punktowym, jest poprzedzony fazą przygotowawczą: wejściem artystów na scenę, przemówieniem dyrygenta, oklaskami itp. Stąd też możliwe jest użycie czasownika „rozpocząć” w znaczeniu aktualnym, gdyż czytelnik rozumie z własnego doświadczenia istnienie i rozwój fazy przygotowawczej. Przykład 212 jest zdecydowanie bardziej zaskakujący, gdyż wybuch bomby nie jest poprzedzony żadnymi przygotowaniem. Mimo tego, że wybuch bomby zajmuje najwyżej kilka sekund, wydarzenie jest rozłożone na setne sekundy, by stanowić tło dla innej akcji. Również w języku francuskim spotyka się podobne użycie czasowników punktowych

²⁴⁷ J. Stawnicka, *Aspekt- iteratywność- określniki kwantyfikacyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, s. 52

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 52

w imparfait: *Le terroriste fut pris de panique: la bombe explosait.*²⁴⁹ Podobną interpretację zastosowano poniżej:

213. Pewnie czuwała nad nim również wtedy, kiedy gubił ten dokument.

214. Świadkowie mówią, że samochód był rozpędzony, kiedy wpadał do wody.

4.7.3. Ujęcie znaczenia aktualnego w tradycji językoznawstwa francuskiego

W tradycji językoznawstwa francuskiego, znaczenie aktualne jest tradycyjnie przypisywane czasowi teraźniejszemu présent de l'indicatif.²⁵⁰ Imparfait uznawany jest na ogół za czas o znaczeniu nieaktualnym (*la valeur inactuelle* lub *non-actuelle*). Należy więc zastanowić się nad znaczeniem pojęcia aktualności. Ch. Touratier opisując imparfait podkreśla, że: „(...) le morphème de « non-actuel » peut recevoir deux grands types différents de particularisation sémantique suivant qu'il est appliqué au domaine temporel ou au domaine notionnel. Pris dans un sens temporel, le signifié « non actuel » désigne ce qui n'est pas actuel au point de vue du temps, et prend ainsi le sens de « passé ». Mais pris dans un sens non temporel, il signifie alors simplement « contraire à la réalité, non réel », sans que ladite réalité soit pour autant située dans le temps. Le morphème de « non actuel » présenterait donc, mais de façon négative, les deux sens du mot français *actuel*, qu'un dictionnaire comme celui de Littré explicite respectivement par « 1. Effectif, réel » et par « 2. Présent, qui a lieu présentement ».”²⁵¹ Ujęcie Ch. Touratier kładzie nacisk na związek imparfait z przeszłością, a także na fakt, że niektóre użycia imparfait są modalne.²⁵² To rozwiązanie nie jest w pełni satysfakcjonujące, gdyż „nieaktualność” nie uwzględnia różnicy między funkcjonowaniem imparfait a innych czasów przeszłych, które również przeciwstawiają się teraźniejszości. Z tego powodu warto przytoczyć ujęcie zagadnienia proponowane przez J. Damourette i E. Pinchon: „Ce qu'il faut retenir,

²⁴⁹ M. A. Jones, *Foundations of French syntax*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 143

²⁵⁰ P. Imbs, op.cit., s. 91

²⁵¹ C. Touratier, *L'imparfait, temps du passé non marqué* [w:] A. Borillo, C. Vetter i M. Vuillaume (red.) *Regards sur l'aspect*, Rodopi, Amsterdam 1988, s. 23

²⁵² Mamy tu na myśli użycia typu imparfait d'atténuation, de politesse ou illocutoire, imparfait potentiel ou irréel, imparfait onirique, ludique ou préludique, imparfait hypocoristique, mignard ou convenu

parce que cela va être le caractère commun de tous les emplois du toncal²⁵³ pur, c'est que ce tiroir marque ici le placement du fait verbal dans une autre sphère d'action, une autre *actualité*, que celle où se trouve le locuteur au moment de la parole. La position naturelle et fondamentale de l'esprit, c'est de centrer le monde des phénomènes sur le locuteur se concevant lui-même dans l'instant présent: le « moi-ici-maintenant ». Ce mode d'aperceance des phénomènes constitue l'actualité noncale. Toutes les fois, au contraire, que l'esprit fait l'effort de se reporter dans un monde phénoménal autrement centré, on est dans une actualité toncale, et il apparaît dans la phrase soit le *saviez*, soit, selon les nuances nécessaires, le tiroir toncal approprié.”

Użycie imparfait skłania do przeniesienia punktu widzenia w przeszłość, do innej rzeczywistości. Taki zabieg wpływa na sposób widzenia stanu lub sytuacji. Według J. Damourette i E. Pinchon imparfait podkreśla trwanie: „Nous venons de dire que le *sûtes* [PS] présentait les événements sous un aspect narratif, ponctuel, que le *saviez* [IMP], au contraire, les présentait sous un aspect durable, actuel. Il ne faudrait pas en conclure que la différence entre ces deux tiroirs fût purement d'ordre chronologique, le *sûtes* étant affecté à l'expression des événements instantanés, le *saviez* à celle des phénomènes ayant un déroulement plus long. La véritable différence est une différence psychologique, une différence dans la présentation des faits.”²⁵⁴

H. Włodarczyk opisała zjawisko aktualności na podstawie porównania czasu przeszłego w języku polskim i w języku rosyjskim. Autorka zauważyła, że „La valeur actuelle de l'imperfectif se réalise quand le contexte comporte un élément « conrétisant », notamment des circonstants de temps du type « maintenant », « à ce moment », etc., des propositions introductives telles que « regardez », « écoutez », etc.”²⁵⁵ Możliwość aktualnego użycia czasowników w czasie przeszłym nie ograniczają się jedynie do języków słowiańskich. Porównajmy przykłady przytaczane przez H. Włodarczyk.

215a. - Śpisz to, co córuś, śpisz?

Dziewczynka **nie odzywała się**.

²⁵³ Przymiotnik *toncal*, którego J. Damourette i E. Pinchon używają określając imparfait jest przeciwieństwem *noncal*, który dotyczy użycia teraźniejszego présent.

²⁵⁴ cyt. za E. Labeau, op. cit., s. 167

²⁵⁵ H. Włodarczyk, *L'aspect...*, op. cit., s. 178

215b. Le vieix était assis à sa table, immobile. À un moment, il dit à mi-voix:

- Tu dors, fifille, tu dors? La petite fille **ne répondait pas**.

216a. Spojrzałem z boku na siedzącego obok człowieka (...). **Siedział** ponuro schyliwszy głowę, tylko jego duże, bezwolnie opuszczone ręce **drżały** lekko, **trzęsła się** broda, **drgały** twardo zarysowane usta....

216b. Je jetai un regard furtif au conteur (...). Il **avait** la tête baissée d'un air sombre, seules ses grands mains, reposées sans force, **tremblaient** doucement, ainsi que son menton et sa bouche au contour ferme...

Zauważmy, że w przykładach polskim czasownikom niedokonanym odpowiada w języku francuskim imparfait.

Imparfait jest czasem używanym par excellence w opisach narracyjnych. Wiąże się to z poniższą charakterystyką: „L'imparfait est apte à présenter des faits simultanés, à les juxtaposer, sans marquer la succession chronologique, à la différence du passé simple. Les procès sont envisagés à partir du même point référentiel. L'imparfait est ainsi employé dans des passages descriptifs.”²⁵⁶ Należy podkreślić, że imparfait jest podstawowym czasem, który służy w narracji do ukazywania zdarzeń w trakcie trwania w przeszłości. W terminologii francuskiej ten zabieg znany jest jako *saisie interne du procès*. Proces ukazany jest w jakimkolwiek momencie rozwoju oprócz swojego początku i końca. Oznacza to, że rozpoczął się przed punktem odniesienia, który umiejscawia proces w czasie i trwa dalej. Jest to zabieg literacki stosowany zarówno w języku polskim jak i francuskim: „Par ce moyen on peut présenter l'action comme un spectacle. C'est là en effet le véritable sens romanesque de l'imparfait: ce n'est pas un sens temporel, mais, pour ainsi dire, spatial; il nous décale de ce que nous regardons. Cela ne veut pas dire que l'action est passée, car on veut au contraire nous y faire assister, mais qu'elle est devant nous, à distance et que c'est justement pour cela que nous pouvons y assister. Si les temps des verbes, comme la langue l'exprime, ont pour rôle premier d'exprimer des rapports temporels, nous sommes en présence ici d'un cas où un rôle dérivé et plus subtil doit être rempli: exprimer un pur rapport de position entre ce qui est raconté et celui qui raconte ou plutôt celui à qui c'est raconté; pour cela, on ne garde, du décalage temporel

²⁵⁶ M. Riegel, J.-C. Rioul, R. Rioul, op. cit., s.307

qu'exprime l'imparfait, que le sens général de décalage, sans le qualifier plus précisément."²⁵⁷

Należy podkreślić, że w języku francuskim czasowniki w imparfait w narracji, mogą być w zależności od kontekstu zrozumiane przez czytelnika jako dokonane (imparfait de rupture) albo jako niedokonane. Imparfait de rupture (we francuskich podręcznikach gramatyki istnieją różne określenia) jest zabiegiem stylistycznym. „Associé à un complément circonstanciel, le verbe exprime un fait postérieur au repère temporel indiqué: Une semaine plus tard, Charles épousait Emma."²⁵⁸ Imparfait de rupture zastępuje w narracji passé simple. M. Le Bot przytacza zdanie *À huit heures, il cherchait la bague* w zależności od kontekstu może posiadać dwie interpretacje: imparfait de rupture (a) lub niedokonaność (b).²⁵⁹

- a. Ferdinand s'enferma dans sa chambre malgré les cris de sa sœur. Son père arriva et lui passa un bon savon. À huit heures, Ferdinand cherchait la bague. (= zaczął szukać)
- b. Ferdinand ne pouvait pas te rendre ta bague à huit heures. À huit heures, il cherchait la bague. (= szukał)

4.7.4. Tłumaczenie czasowników o znaczeniu aktualnym na język francuski

Ta część pracy poświęcona jest tłumaczeniu zdań, w których akcja oznaczana przez czasownik w znaczeniu aktualnym jest nieograniczona czasowo. Jak wspomniano powyżej, A. W. Bondarko nie wyklucza możliwości ograniczenia czasowego akcji oznaczanej przez czasownik o znaczeniu aktualnym. W swoim opisie przytacza następujący przykład ograniczenia czasowego *Siedzieli i układali papiery do dziewiątej wieczorem*.²⁶⁰ Takie przypadki zostały przedstawione w rozdziale poświęconym konkretnym regułom tłumaczenia, gdyż w języku francuskim wykluczają użycie imparfait.

Przyjrzyjmy się na początek tłumaczeniu zdań, w których akcja niedokonana stanowi tło dla zdarzenia punktowego. Zarówno w języku polskim jak i w języku francuskim mamy do czynienia z czasem przeszłym niedokonanym. Takie użycie jest chyba najbardziej powszechnie opisanym zjawiskiem w podręcznikach gramatyki

²⁵⁷ J. Pouillon, *Temps et Roman*, Gallimard, Paryż 1993

²⁵⁸ M. Riegel, op. cit., s. 308

²⁵⁹ cyt. za: M.-A. Camussinni, op. cit., s. 164

²⁶⁰ A. W. Bondarko, op. cit., s. 118

języka francuskiego. „L’opposition classique est celle qui évoque dans une première position l’état qui durait dans le passé (imparfait) et dans une seconde l’événement (au passé simple) qui vient troubler, interrompre ou relancer le déroulement indéfini du processus évoqué à l’imparfait.”²⁶¹ Należy podkreślić, że P. Imbs analizuje narrację typową dla powieści, dlatego nie wspomina o możliwości użycia w tej opozycji *passé composé*, który jest możliwy w zdaniu podrzędnym. Tłumaczenie ilustrują poniższe przykłady.

217a. **Pil** kawę, kiedy zadzwoniła.

217b. Il **buvait** un café quand elle a téléphoné.

218a. Zabili go, kiedy **kał się** w rzece.

218b. Il fut tué quand il **se baignait** dans la rivière.

219a. Nazajutrz, gdyśmy razem **pili** kawę po drugim śniadaniu, Maria zatelefonowała do Filipa.

219b. Le lendemain, comme nous **prenions** ensemble notre café après le déjeuner, Marie téléphona à Philippe.

Kolejnym zabiegiem, który umożliwia aktualną interpretację czasownika jest przeniesienie punktu odniesienia z momentu wypowiedzi do innego momentu, który znajduje się w przeszłości. Jest to często spotykany zabieg w narracji przeszłych wydarzeń, typowy dla powieści, dzięki któremu czytelnik odnosi wrażenie, że akcja rozwija się przed jego oczami. P. Imbs wyróżnia dwa typy aktualności: „Définir [la] valeur temporelle consiste à préciser si tel processus verbal envisagé est valable seulement pour *le moment actuel* dans lequel est placé le locuteur, ou au contraire vaut aussi ou principalement pour d’autres moments que le moment actuel.”²⁶² Stwierdzenie P. Imbs’a odnosi się do czasu teraźniejszego, jednak podobny mechanizm funkcjonuje z powodzeniem w czasie przeszłym. Pierwszy typ wartości temporalnej, którą P. Imbs nazywa *temps divisé* odnosi się do *moment actuel*. Wymaga więc zgodnie z tym założeniem istnienia punktu odniesienia w przeszłości. *Temps divisé* jest w opozycji do znaczeń typu *temps indivis*. Znaczenia *temps indivis*

²⁶¹ P. Imbs, op.cit., s. 91

²⁶² P. Imbs, op.cit., s. 26

mają charakter omnitemporalny i dlatego nie wymagają punktu odniesienia: „Le temps indivis est celui qui transcende la distinction du passé, du présent et du futur, qui elle, constitue l'essence du temps divisé.”²⁶³ Do znaczeń temps indivis zalicza się zdania ogólne, prawdy powszechnie uznawane, aforyzmy, przysłowia oraz zdania zbudowane na czasownikach habitualnych.²⁶⁴

Polskie czasowniki niedokonane posiadają jako odpowiednik imparfait w przypadkach, gdy czasownik o aspekcie ciągłym oznacza stan lub czynność periodyczną. W języku francuskim aspekt ciągły jest wyrażany na dwa sposoby, a mianowicie poprzez semantem czasownika oraz przez gramem imparfait. Podwojenie wartości aspektu ciągłego ulega neutralizacji. W ten sposób istnieje dokładna ekwiwalencja między językiem polskim a francuskim. Ten sam paralelizm występuje między czasownikami, których semantemy wyrażają stany stałe lub prawie stałe, zwłaszcza cechy własne lub konieczne. Różnica między dwoma rodzajami użycia polega na tym, że w pierwszym przypadku formy imparfait przynależą do temps divisé, dlatego wymagany jest punkt odniesienia w czasie.²⁶⁵ W drugim przypadku nie ma potrzeby określenia punktu odniesienia ze względu na omnitemporalny charakter zdania.

W poniższych przykładach przedstawiono tłumaczenie użycia *temps divisé*. Punkt odniesienia został podkreślony.

220a. Nazajutrz rano o dziewiątej wszedł służący i otworzył okiennice. Dorian **spal** spokojnie jak chłopiec, który zmęczył się przy zabawie lub przy nauce.

220b. Le lendemain matin à neuf heures, le laquais entra et ouvrit les persiennes. Dorian **dormait** paisiblement, pareil à un jeune garçon se reposant de la fatigue ou de l'étude.

221a. Padnij. Kamery i mikrofony trzasnęły o ziemię. Ludzie **krzyczeli, przepychali się** do drzwi, **padali** plackiem na ziemię.

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ S. Karolak, *Semantyczna kategoryzacja czasowników a aspekt*, [w:] S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki*, Instytut Sławiastyki PAN, Warszawa 2001, s. 504

²⁶⁵ W związku z tą charakterystyką nazywane są czasami anaforycznymi (*les temps anaphorique*)

221b. Couchez-vous. Les caméras, les micros s'écrasèrent par terre avec fracas. Les gens **hurlaient**, **se basculaient** pour atteindre la porte, **s'applatissaient** contre le sol.

222a. Dotarł do Bristolu i usiadł w hallu. Stara kobieta o pożółklej twarzy **karcila** młodą dziewczynę, która wyglądała na siedemnaście lat. Dziewczyna **sluchala** nie reagując. Max **nie spuszczał** z nich oczu.

222b. Il regagna le Bristol et s'assit dans le hall. Une vieille femme au visage jaune **réprimandait** une jeune fille qui pouvait avoir dix-sept ans. Cette dernière **écoutait** sans même tenter de répondre. Max **ne les quittait pas** des yeux.

223a. Było to u tapicera, **zamawialiśmy** meble.

223b. C'était chez le tapisseur, nous **commandions** des meubles.

Porównajmy teraz użycia *temps indivis*, w których mamy również do czynienia z imparfait. W związku omnitemporalnością stwierdzeń nie ma w nich wymogu umiejscowienia akcji w czasie poprzez określenie punktu odniesienia.

224a. **Znała** na wylot tego człowieka i jego szelmostwa.

224b. Elle **connaissait** par cœur cet homme et ses fourberies.

225a. Uczony **podzielał** pod wieloma względami idee stulecia, w którym przyszło mu żyć.

225b. Le savant **partageait** à beaucoup d'égards les idées de son siècle.

226a. Cesarz instynktownie **nie znosił** poddanych, z których pomocy musiał korzystać.

226b. L'empereur **détestait** d'instinct les subalternes indispensables.

227a. Nasze mieszkanie **znajdowało się** na pierwszym piętrze zabytkowej kamienicy z XVIII wieku.

227b. Notre appartement **se trouvait** au premier étage d'un ancien hôtel du XVIII-eme siècle.

4.8. Podsumowanie

Tłumaczenie znaczeń faktualnych jest jednym z najtrudniejszych zagadnień w językoznawstwie słowiańskim. To zagadnienie znajduje się jednak na marginesie zainteresowania językoznawców. Nieliczne wyjątki stanowią badania J. Forsytha, Ö. Dahla i A. Groenn nad językiem rosyjskim oraz opis S. M. Dickey, który poświęcił rozdział pracy na porównawczą analizę tego zjawiska w językach słowiańskich. W kręgu prac polsko-francuskich, problem użyc faktualnych jest rzadko poruszany i stanowi raczej kuriozum, niż przedmiot badań. Opis problemu w kontekście tłumaczenia polskiego czasu przeszłego niedokonanego jest tym bardziej warunkiem koniecznym w niniejszej pracy. Dzięki przyjęciu podziału na pojęcia szczegółowe i ogólne, które skontrastowane zostały z Vendlerowskimi kategoriami czasowników, otrzymano opis możliwości tłumaczenia użyc faktualnych. Z drugiej strony, opis tłumaczenia użyc aktualnych pozwolił na wyróżnienie interesujących zabiegów stylistycznych, które funkcjonują w tekście literackim.

ROZDZIAŁ 5

SZCZEGÓŁOWE REGUŁY TŁUMACZENIA

Problem ekwiwalencji polskich czasowników niedokonanych w czasie przeszłym czasów gramatycznych w języku francuskim jest zjawiskiem skomplikowanym. W języku francuskim należy wziąć pod uwagę możliwość tłumaczenia za pomocą czasów przeszłych imparfait, passé composé, passé simple i PQP. Przy opracowywaniu reguł tłumaczenia posłużono się teorią aspektu S. Karolaka. W oparciu o jej założenia stwierdza się, że w języku polskim,

w przeciwieństwie do języka francuskiego, gramem czasu przeszłego nie jest wykładnikiem aspektualnym, a posiada jedynie wartość temporalną. Aspekt jest zawarty jedynie w semantemie czasownika, który może być złożony lub prosty. W języku francuskim gramemy czasów przeszłych posiadają wartość aspektualną. W związku z tym, wartość aspektualna form czasowników w czasie przeszłym jest wyrażana przez semantem i przez gramem, który zawiera ponadto informację temporalną.

W opisie reguł szczegółowych tłumaczenia uwzględniono w pierwszej kolejności ekwiwalencję polskiego czasu przeszłego niedokonanego z imparfait, a następnie z czasami dokonanymi. Wśród czasów dokonanych rozróżniono użycia restrykcyjne, w których ekwiwalencja ograniczona jest wyłącznie do jednego czasu przeszłego. Uwzględniono także przypadki bardziej skomplikowane, dopuszczające ekwiwalencję zarówno czasów dokonanych i niedokonanych.

5.1. Ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i imparfait

Porównanie ekwiwalencji polskich czasowników niedokonanych i imparfait leży w centrum niniejszej pracy, gdyż dotyczy niedokonaności sensu stricto. Jak zauważono na podstawie poprzedniej analizy, obydwie zjawiska mają szeroki zakres występowania. Tym bardziej interesujące jest, w jakich przypadkach w obydwu językach mamy do czynienia z niedokonanością. Taka ekwiwalencja ma miejsce w konfiguracjach habitualnej / iteratywnej i potencjalnej, które przedstawiono poniżej.

5.1.1. Habitualność w przeszłości

Czasowi przeszłemu niedokonanemu w języku polskim odpowiada imparfait w konfiguracji habitualnej. W języku francuskim wyłącznie imparfait może wyrażać habitualność w przeszłości w kontekstach nieograniczonych czasowo: „seules les formes de l'imparfait (...) sont employées pour l'expression de l'habitualité, tandis que les formes du passé composé et celles du passé simple ne peuvent qu'exprimer une répétition accidentelle d'événements.”²⁶⁶ Przyjrzyjmy się następującym przykładom.

228a. Czas **upływał** artyście w ten sposób, że **pisał** artykuły o malarstwie,

²⁶⁶ N. Boneh, E. Doron, *Deux concepts d'habitualité*, „Recherches Linguistiques de Vincennes 37: Aspect et Pluralité d'Événements”, Saint-Denis Presses: Universitaires de Vincennes, s. 113-138, s. 114

odpowiadał na listy, **dziękował**, **udzielał** rad, **podpisywał** protesty, które mu dawano do podpisu, **odpowiadał** na telefony, natomiast **malował** niewiele.

228b. Le temps de l'artiste **coulait** ainsi: il **écrivait** des articles sur l'art, **répondait** aux lettres, **remerciait**, **donnait** des conseils, **signait** des protestations qu'on lui **soumettait**, **répondait** au téléphone, mais **peignait** peu.

229a. **Bał się** spotkać ze znajomymi. **Unikał** miejsc przez nich uczęszczanych. Kiedy natomiast **spotykał** kogoś ze znajomych, **ogarniało** go przerażenie.

229b. Il **avait peur** des connaissances. Il **fuyait** les endroits qu'ils fréquentaient. Quand il **rencontraît** une connaissance, une panique le **prenait**.

230a. Przecież kiedyś **wysiadywałeś** u nas całymi dniami. (Kronika, s. 165)

230b. Autrefois, tu **passais** des journées entières chez nous. (Chronique, p. 155)

231a. Zimą sędzia **przyjmował** to spokojnie, lecz latem **czuł** okrucieństwo bezsenności. (Początek, s. 81)

231b. En hiver le juge **prenait** son mal en patience, mais l'été il **souffrait** cruellement de ces insomnies. (Seidenman, s. 95)

232a. Kiedy wieczorem **zamykał** za sobą drzwi do salonu sypialnego, **odnajdywał** siebie. (Początek, s. 82)

232b. Quand le soir il **fermait** derrière lui la porte de sa chambre, il **se retrouvait**. (Seidenman, s. 96)

Warto zauważyć, że habitualność, która posiada w kontekście wyznaczony koniec jest tłumaczona przez passé composé lub passé simple (por. 5.3.1.).

233a. Przez dwa lata **palil** papierosy.

233b. Pendant deux ans il **fuma** des cigarettes.

W przykładach 228–232 interpretacja habitualna ma miejsce dzięki użyciu czasu przeszłego niedokonanego w języku polskim. Istnieją jednak dodatkowe zabiegi, które podkreślają habitualności czynności lub stanu. Poniżej przedstawiono klasyfikację sposobów wyrażania habitualności w języku polskim.

5.1.1.1. Okoliczniki cykliczne

Okolicznikami cyklicznymi są takie wyrażenia jak: *co dzień, co tydzień, co pięć lat, raz na tydzień, trzy razy dziennie, w poniedziałki/w poniedziałek, w dni nieparzyste, wieczorami* i ich francuskie odpowiedniki *tous les jours/chaque jour, toutes les semaines, deux fois par semaine, le lundi, les jours impairs, le soir* i inne. Imparfait jest tu również jedynym możliwym odpowiednikiem polskiego czasu niedokonanego.

234a. **Dzwonił** teraz do mnie codziennie o dziewiątej rano.

234b. Il me **téléphonnait** maintenant tous les matins à neuf heures.

235a. Co godzinę **przerywał** pracę na krótki odpoczynek.

235b. Toutes les heures il **faisait** une pause pour un court repos.

236a. Co dziesięć minut **budziła się** przerażona.

236b. Toutes les dix minutes elle **se réveillait** terrifiée.

237a. **Spowiadała się** w każdy pierwszy piątek miesiąca.

237b. Elle **se confessait** tous les premiers vendredis de chaque mois.

238a. Od czasu do czasu **budzili** mnie i **mówili**, że muszę coś ze sobą zrobić.

(Zdażyć, s.98)

238b. De temps à autre on me **réveillait** pour me dire que je ne pouvais pas continuer comme ça. (Prendre, s. 99)

Ekwiwalencję polskich czasowników niedokonanych i imparfait obserwujemy także w konfiguracji habitualnej-limitatywnej, w przypadku, gdy czasowe ograniczenie limituje jedynie odcinek czasowy sekwencji trwania powtarzalnej czynności.

239a. **Pływał** po dziesięć minut.

239b. Il **nageait** dix minutes.

240a. Piotr **pisal** do rodziców trzy razy na miesiąc

240b. Pierre **écrivait** à ses parents trois fois par mois.

240a. **Grała** na pianinie codziennie dwie godziny.

240b. Elle **jouait** du piano chaque jour pendant deux ou trois heures.

Dla porównania przytoczono przykłady tłumaczenia z użyciem passé composé. Należy podkreślić, że passé composé zmienia interpretację zdania z habitualności na jednokrotne wydarzenie w przeszłości lub na habitualność w przeszłości w zamkniętym przedziale czasowym.

239c. Il **a nagé** dix minutes.

240c. Pierre **a écrit** à ses parents trois fois par mois.

240c. Elle **a joué** du piano chaque jour pendant deux ou trois heures.

5.1.1.2. Okoliczniki wskazujące na równoczesność dwóch lub więcej czynności

W tym podpunkcie analizowana jest równoczesność dwóch czynności w perspektywie habitualnej, którą można rozpisać według formuły ZA KAŻDYM RAZEM, KIEDY ZDARZYŁO SIĘ X, NASTĘPOWAŁO Y.

241a. Kiedy tylko on **interweniował**, sytuacja, choćby była tragiczna, **stawiała się** absurdalna i bezsensowna.

241b. Dès qu'il **intervenait**, la situation, fût-elle tragique, **devenait** absurde et vaine.

242a. Kiedykolwiek **wchodził** do tej kawiarni, zawsze **zastawał** te same osoby.

242b. N'importe quand il **entraît** dans ce café, il **trouvait** toujours les mêmes habitués.

243a. Kiedy **spotykaliśmy** go na plaży w Jelitkowie, **mówił**, że nie umie pływać. (Weiser, s. 10)

243b. Quand nous le **rencontrions** à la plage de Jelitkowo, il nous **disait** qu'il ne savait pas nager. (David, s. 14)

5.1.1.3. Czasowniki habitualne

W języku polskim formy czasowników iteratywnych są tworzone od czasowników podstawowych i wyrażają zwyczaj. Przykładowo, *pis-ać* jest czasownikiem podstawowym, od którego można utworzyć formę *pis-yw-ać*, oznaczającą układać coś na piśmie od czasu do czasu.

244a. Bóg **siadywał** przy łóżku sędziego. (Początek, s. 82)

244b. Dieu **s'asseyait** près du lit du juge. (Seidenman, s. 97)

245a. Nazywała się Teresa, **pisowała** wiersze i była dla mnie antypatyczna.

245b. Elle s'appelaait Thérèse, **écrivait** des vers et m'était antipathique.

246a. „Kochajcie to, co kocha młodzież” **mawiał** ks. Jan Bosko.

246b. “Aimez ce que les jeunes aiment” **disait** père Jan Bosko.

5.1.1.4. Tłumaczenie habitualności w kontekście przysłówków zwyczaju

Przysłówki zwyczaju obejmują około piętnastu wyrażen, do których zaliczane są, między innymi, *généralement*, *habituellement*, *normalement*, *ordinairement*, *invariablement*, *rituellement*, *traditionnellement*, *usuellement*, *en général*, *d'ordinaire* i *d'habitude*.²⁶⁷ Czasowniki, które występują wraz z przysłówkami zwyczaju tłumaczone są przez imparfait. Czasy dokonane nie są jednak całkowicie wykluczone z użycia z okolicznikami czasu. Ze względu na zawilóść zagadnienia reguły dotyczące tłumaczenia okoliczników czasu uwzględniono jako odrębną kategorię.

247a. Zwykle **jeździł** za granicę samochodem

247b. D'habitude il **allait** à l'étranger en voiture.

248a. Przeważnie w trudnych sytuacjach **się nie odzywał**.

248b. Habituellement dans des situations difficiles il **se taisait**.

249a. Sen **nadchodził** zwykle o trzeciej nad ranem. (Początek, s. 81)

249b. Le sommeil **venait** d'ordinaire vers trois heures du matin.

²⁶⁷ Ch. Molinier, *Adverbes d'habitude et phrases habituelles*, [w:] A. Borillo (red.), *L'emprise du sens – structures linguistiques et interprétations*, Rodopi, Amsterdam 1999

(Seidenman, s. 95)

250a. Zwykle nie **pamiętał** o kupieniu odrobiny masła czy marmolady.

(Zdobycie, s. 9)

250b. Ordinairement il **oubliait** d'acheter un peu de beurre ou de confiture.

(Prise, s. 9)

A. Lenci i P. M. Bertinetto podkreślają, że jedynie czas niedokonany może posłużyć do wyrażania habitualności: „the intrinsic nature of perfective tenses cannot be turned into habituality by quantificational adverbs, even by those like *generally* that seem more suitable to perform this operation. Rather, to express habituality a different aspectual value must be chosen, i.e. the imperfective one.”²⁶⁸ Autorzy porównują następujące przykłady:

In quel periodo, la domenica, Gianni mi telefonava tre volte.

In that period, on Sundays, John called-IMP me three times.

?? In quel periodo, Gianni generalmente / di solito vide Maria la sera.

In that period, John generally / usually saw Mary at night.

5.1.2. Iteratywność

Kolejnym przypadkiem, kiedy polskim czasownikom niedokonanym odpowiada imparfait jest iteratywność. Iteratywność w przeciwieństwie do habitualności rozumiana jest jako nieciągła powtarzalność pewnej czynności, która nie ma jednak charakteru zwyczaju. Można ją opisać formułą konfiguracji habitualno-potencjalnej: P BYŁ TAKI, ŻE ZDARZAŁO MU SIĘ ROBIĆ CZYNNOŚĆ X.

251a. Byli wyrozumiali. **Przebaczali** sobie nawzajem cierpkie słowa.

251b. Ils étaient bienveillants. Ils **se pardonnaient** l'un l'autre des paroles aigres.

252a. **Włóczył się** wciąż po mieście i **wracał** do domu późno w nocy.

²⁶⁸ A. Lenci, P. M. Bertinetto, *Aspect, adverbs and events: Habituality vs. perfectivity*, [w:] J. Higginbotham, F. Pianesi, A. C. Varzi (red.) *Speaking of events*, Oxford University Press, Oxford 2000, s. 265-287, s. 273

252b. Il **flânait** sans cesse dans les rues et **retournait** à la maison tard dans la nuit.

253a. Ale niedługo po tej rozmowie o Jowicie Agnieszka zaziębiła się i leżała w łóżku, więc musiałem do niej przychodzić. Ona się w ogóle łatwo **przeziębiała**. (cyt. za H. Włodarczyk)

253b. Mais peu après cette conversation sur Jowita, Agnieszka prit froid et dut garder le lit, je fus donc obligé d'aller chez elle régulièrement. En général, elle **prenait** froid facilement, ce qui m'énervait.

Rozróżnienie iteratywności, czyli zwykłej powtarzalności zdarzenia od habitualności nie jest proste. Posłużymy się tutaj teorią C. S. Peirce'a, który zdefiniował zwyczaj jako ogólną tendencję lub prawo (*general law*), „such that on a certain kind of occasion a man will be more or less apt to act in a certain general way... A man may become aware of any habit and, may describe to himself the general way in which it will act. For every habit, has or is, a general rule.”²⁶⁹ Habitualność można więc określić następującą formułą logiczną: W sytuacji X na ogół zachowuje się w sposób Y. Istnieje tu wyraźna zbieżność z rozumieniem zwyczaju w teorii S. Karolaka. Zauważmy, że określenie *na ogół* jest niejasne, ale jak zauważył C. S. Peirce, zwyczaj niekoniecznie musi mieć miejsce we wszystkich przypadkach (sytuacjach typu X), by istnieć: „[E]ven when a habit is stable, it usually permits exceptions and deviations, provided these do not become themselves further habits”. C. S. Peirce postuluje następującą zależność między iteratywnością a habitualnością: „A habit is formed as a general pattern of action and emerges over a period of time out of actions which are irregular, random, and without design. For example, the habit of smoking a cigaret after dinner may develop out of occasional and infrequent acts. The habit, once it is real, is not a single entity, like the cigaret. Nor is it a specific act, like lighting a cigaret (...) Nor yet is it a particular finite series of such acts.”²⁷⁰ Iteratywność może być, ale nie musi, punktem wyjścia do zaistnienia habitualności.

²⁶⁹ D. A. Pharies, *Charles S. Peirce and the linguistic sign*, John Benjamins B. V., Amsterdam 1985, s. 22

²⁷⁰ D. Savan, *An Introduction to C.S. Peirce's Full System of Semeiotic (Toronto Semiotic Circle Monographs No. 1.)*, Toronto Semiotic Circle, Toronto 1988

5.1.3. Narastanie czynności

W języku polskim narastanie czynności wyrażane jest przez konstrukcję *im ... tym ...* oraz przez wyrażenia typu *coraz, stopniowo*. W obydwu językach w takich kontekstach spotyka się aspekt niedokonany. Wśród czasów francuskich, imparfait jest szczególnie predysponowany do takiego użycia: „La progression n’étant qu’une variété de la durée s’exprime naturellement par l’imparfait.”²⁷¹

254a. Im bardziej o tym **myślał**, tym bardziej **wydawało** mu się to niemożliwe.

254b. Plus il **pensait** à cela, plus cela lui **paraissait** impossible.

255a. Im bardziej **zapadał** zmrok, tym bardziej Sandra **czuła się** zagrożona.

255b. Au fur et à mesure que la nuit **avançait**, Sandra **se sentait** menacée.

256a. Im bardziej nad tym **się zastanawiał**, tym bardziej sobie **zdawał** sprawę z trudności, których nie przewidział.

256b. À mesure qu’il y **réfléchissait**, il **se rendait** compte qu’il existait des difficultés qu’il n’avait pas envisagées.

257a. Stopniowo coraz więcej ludzi **przechodziło** pod wzniosłym łukiem bramy, nad którą wspinała kwadryga Lizyppa zdawała się unosić w powietrzu Apollina i Dianę. (Quo Vadis, s. 47)

257b. La foule **devenait** plus épaisse à mesure qu’elle s’engouffrait sous la voûte élancée du péristyle, surmonté du superbe quadrigue de Lysias qui semblait emporter vers le firmament Apollon et Diane. (Quo Vadis, s. 86)

5.1.4. Cecha stała

Wariant potencjalny konfiguracji habitualnej rozpisany jest według formuły logicznej X JEST TAKI, ŻE Z X-EM STAŁO SIĘ TAKIE P, KTÓRE POZWALA WNIOSKOWAĆ, ŻE X NIE MOŻE NIE POWTÓRZYĆ. W tej konfiguracji opis nabiera cech charakterystycznych, które występują przez całe życie lub przez jakiś znaczący okres czasu życia danej osoby. Chociaż cechy stałe dotyczą także przedmiotów, analiza skupia się przede wszystkim na przykładach dotyczących

²⁷¹ P. Imbs, op.cit., s. 124

charakterystyki osób. Wynika to z faktu, że przedmioty znacznie rzadziej ulegają drastycznym przemianom cech charakterystycznych. Również w terminologii francuskiej, rozróżnia się cechy stałe i niestałe przedmiotów i osób. H. Wallon, wyróżnia „« *qualités essentielles de l'objet* », qui désignent sa « *nature profonde* », et les *qualités « contingentes »*, « *étroitement liées à l'aspect de l'objet* ».”²⁷² Podobnie, w definicji O. Ducrot, cecha charakterystyczna danej osoby stanowi jej *qualité interne*, czyli nieodłączna część osobowości.²⁷³ Należy więc rozróżnić ją od cechy niestałej osoby, która istnieje niezależnie od cech charakterystycznych. Zauważmy, że to aspekt niedokonany jest w szczególności predysponowany do wyrażania cechy stałej. „Le membre perfectif désigne un acte, le membre imperfectif a un caractère inactuel et désigne une propriété permanente de x:

x zgrzeszył = X A COMMIS UN ACTE CONTREVENANT AUX LOIS
RELIGIEUSES

x grzeszy = X A COMMIS UN NOMBRE DE PÉCHÉS TEL QU'IL EST
SUPPOSÉ EN FAIRE AUTANT”²⁷⁴

Kontekst sytuacyjny zdania pozwala najczęściej na rozróżnienie cech stałych i niestałych. Przyjrzyjmy się przykładom poniżej.

258. Byłam w nocy w aptece po leki; było to 27 lutego 2008. Pan, który mnie obsługiwał był bardzo niemiły. (<http://poznan.naszemiasto.pl/forum>)

259. To bardzo dobry i miły lekarz.

W pierwszym przykładzie stwierdzenie *był bardzo niemiły* odnosi się do konkretnej sytuacji, która miała miejsce w przeszłości i niekoniecznie oznacza, że pan z obsługi jest w ogóle niemiłym człowiekiem. Najprawdopodobniej mógł mieć zły dzień i dlatego zachował się w taki sposób. Na co dzień natomiast może być bardzo sympatyczny. Drugie zdanie można interpretować jedynie jako cechę stałą. Trudno sobie wyobrazić,

²⁷² A. Santolini, *Qualités, propriétés et couples: une approche contemporaine de la précatégorisation chez Henri Wallon*, „Enfance”, 2002, nr 4, s. 317-340

²⁷³ O. Ducrot, op. cit., s. 6

²⁷⁴ S. Karolak, *Aspect: les interferences ...*, op. cit., s. 73

by osoba jednego dnia była dobrym lekarzem, a innego dnia partaczyła swoją pracę. Mimo że jak pokazano w przykładzie 258, przymiotnik *niemiły*, a co za tym idzie, także jego przeciwieństwo mogą zostać użyte w sytuacji cechy niestałej; w przykładzie 259 zestawienie *dobry i miły* lekarz jest rozumiane jako cecha stała. Ten lekarz jest z natury miłym człowiekiem.

W tabeli poniżej pogrupowano przykładowe przymiotniki według możliwości ich użycia, w znaczeniu cechy stałej, cechy niestałej lub w zależności od kontekstu obydwu użyć.

Tabela 5.1. Klasyfikacja przymiotników

WYŁĄCZNIE CECHA STAŁA	CECHA STAŁA LUB NIESTAŁA
(BYĆ) dobry, piękny, inteligentny, mądry, pobożny, ambitny, staroświecki, uczciwy, stary, młody, sprawiedliwy, bogaty, prawdomówny, odpowiedzialny, głupi, silny Cechy fizyczne: blondyn, brunet, wysoki, niski (MIEĆ) niebieskie oczy, długi nos itd. pewny siebie, odważny	Wulgarny, chory, małomówny, złośliwy, zadowolony, zmęczony, dumny, wyniosły, powolny, wesoły, poważny, troskliwy

Źródło: Opracowanie własne

Rozróżnienie cech stałych i niestałych nie dotyczy jedynie przymiotników, ale także czasowników, które mogą informować o cechach stałych. Użycia tego typu w języku francuskim rozpatrywał G. Kleiber oraz L. Gosselin. Ten ostatni językoznawca zauważył, że „le brouillage de l’opposition [état / activité] trouve à s’appliquer lorsqu’il y a itération fréquentative de l’activité; c’est ainsi que l’on passe très facilement, et sans frontière précise de l’interprétation itérative à l’interprétation statique, conférant une propriété du sujet de la proposition, avec des exemples du type:

- a) Cette année, Paul boit du rhum. (≈ «est un buveur du rhum»)
- b) Depuis deux ans, il fait du vélo. (≈ «il est cycliste»)
- c) Les chinois mangent du chien. (≈ «sont des mangeurs de chien»)²⁷⁵

²⁷⁵ L. Gosselin, op. cit., s. 65

G. Kleiber proponuje przeprowadzenie testu dla predykatów, które informują o regularnej powtarzalności czynności typu *fumer, boire, collectionner des timbres* i innych. Jeśli możliwe jest sparafrazowanie predykatu w postaci atrybutywnej, mamy do czynienia z interpretacją habitualną.²⁷⁶ W poniższym ujęciu jest ona tożsama ze stałą cechą osoby. W języku polskim obserwujemy sytuację paralelną. Porównajmy poniższe przykłady.

260. Śpiewała w teatrze na Broadway'u.

261. Wczoraj śpiewała w teatrze na Broadway'u.

Przykład 260 rozumiany jest jako zatrudnienie osoby w teatrze na Broadway'u w charakterze śpiewaczki, czyli oznacza cechę stałą. Natomiast przykład 261 informuje jedynie o jednostkowym wydarzeniu, gościnnym występie w tym teatrze. Jest to więc cecha niestała. G. Kleiber, wśród sytuacji habitualnych, wyróżnia jako oddzielną kategorię właśnie predykaty związane z wykonywaniem zawodu (*les prédicats professionnels*). Cecha osoby może zostać wyrażona w postaci *être un N*. Jedynie przykład 260 może zostać przedstawiony w formie *jest śpiewaczką*. Dla przykładu 261 nie istnieją jednoznaczne przesłanki wskazujące na angaż osoby w charakterze śpiewaczki.

W poniższej tabeli pogrupowano wraz z wyjaśnieniem ich znaczenia czasowniki, które mogą w zależności od kontekstu oznaczać cechy stałe lub niestałe osób. Tabela nie zawiera wyczerpującej listy czasowników, a jedynie pokazuje wybrane możliwości użycia.

Tabela 5.2. Przykłady interpretacji czasowników o charakterze cech stałych i niestałych

CZASOWNIK	CECHA STAŁA	CECHA NIESTAŁA
Tańczyć	Tańczył w zespole „Krakowiak”.	Wczoraj tańczył tango, a dzisiaj salsę.
Grać	Grał na pianinie (jako umiejętność)	W zeszłą sobotę grał na ślubie swojej siostry.
Pisać	Pisał do „Gazety	Pisał w tej sprawie so sądu

²⁷⁶ G. Kleiber, *Du côté de la référence verbale*, Peter Lang, Berno 1987, s. 132

	Krakowskiej”. (= był zatrudniony)	rejonowego, ale w końcu się rozmyślił.
Pracować	Pracował (= był zatrudniony) w Pekao.	Wczoraj pracował w domu.
Rządzić	Rządził całą Afryką. (= był władcą)	W turnieju rządzili kolarze Astany, którym starali się zagrozić jedynie bracia Schleckowie.
Myśleć	Myślał nad sensem życia. (= rozmyślał)	Myślał, co odpowiedzieć na to pytanie.
Pić	Kowalski pił. (= był pijakiem)	Na weselu pił szampana.
Palić	Palił od piętnastego roku życia. (= był palaczem)	Pierwszy raz w życiu palił cygaro kubańskie.
Kłamać	Nie wierzyłem mu, bo kłamał jak z nut. (= był kłamcą)	Kłamał o swoim sukcesie na giełdzie papierów wartościowych.
Kraść	Kradł samochody w Niemczech i sprzedawał je w Polsce. (= był złodziejem)	Wczoraj kradł gruszki z sadu sąsiada, a dzisiaj przyszedł go przeprosić.
Zbierać	Zbierał złom, żeby pomóc rodzinie. (= był zbieraczem złomu)	PiS zbierał podpisy pod kościołem.

Źródło: Opracowanie własne

Tłumaczenie cech stałych i niestałych należy rozpatrywać w następujących kategoriach:

a. Tłumaczenie cech stałych

W języku polskim rozróżnienie cech stałych od niestałych ma miejsce jedynie na podstawie kontekstu, jak zostało to pokazane uprzednio. Natomiast w języku francuskim, rozróżnienie to ma wpływ na wybór odpowiedniego czasu przeszłego. Imparfait jest jedynym czasem przeszłym, który może wyrażać stałą cechę osoby: „Lorsqu’un énoncé est à l’imparfait, l’état ou l’événement constituant son propos sont présentés comme des propriétés, comme des caractéristiques du thème, et qualifient celui-ci dans sa totalité.” Przyjrzyjmy się poniższym przykładom.

262a. On **był** bardzo silny.

262b. Il **était** très fort.

263a. **Miał** krótki, prosty nos.

263b. Il **avait** un nez court et droit.

264a. Wuj **był** prostym człowiekiem. (Zdobycie, s. 117)

264b. L'oncle **était** un homme simple. (Prise, s. 225)

265a. **Był** wtedy głupi. (Zdobycie, s. 117)

265b. Il **était** bête alors. (Prise, s. 225)

266a. Jan **produkował** meble.

266b. Jean **fabriquait** des meubles.

Wszystkie powyższe przykłady wyrażają cechy stałe i dlatego są tłumaczone na język francuski z użyciem imparfait. Na uwagę zasługuje zwłaszcza ostatni przykład z użyciem *wtedy*. Cecha *głupi* odnosi się do pewnej epoki w życiu osoby, która już się zakończyła. W przeciwieństwie do pozostałych przykładów, gdzie nie ma informacji o zmianie cechy stałej (być może uległa zmianie, ale nic o tym nie wiadomo), przykład 265 należy interpretować w następujący sposób. Podmiot kiedyś był głupi, a teraz już jest mądrzejszy. Podobnie, „from an utterance such as Paul était intelligent, 'Paul was intelligent', is that Paul is no longer intelligent, unless there are good reasons to believe the contrary.”²⁷⁷ W takiej sytuacji można się równie dobrze spodziewać użycia passé composé. Często zasady użycia imparfait i passé composé przedstawiane są właśnie w ten sposób:

He was good looking, he may still be or used to be (imperfect in French, il était beau).

He was good looking, he is no longer so (perfect in French, il a été beau).²⁷⁸

²⁷⁷ W. De Mulder, C. Vetters, *The French imparfait, determiners and grounding*, [w:] F. Brisard (red.), *Grounding The Epistemic Footing of Deixis and Reference*, Mouton de Gruyter, Berlin 1997, s. 125

²⁷⁸ Frenchvita – French Grammar Section, [dostęp: 14. 07.09], [dostępny:] <http://www.staff.city.ac.uk/~ra735/grammar/french/verbs/perfect.html>

Tę regułę zdają się potwierdzać przykłady 267 i 268.

267a. Im bardziej **był** pobożny za życia, tym szybciej należy go pogrzebać.

267b. Plus le défunt **a été** pieux de son vivant, plus vite on doit l'enterrer.

268a. Kiedyś **była** piękna.

268b. Elle **a été** belle un jour.

Należy zastanowić się, w jakich sytuacjach zdanie tłumaczone będzie przez passé composé, a kiedy przez imparfait, gdyż fakt zakończenia cechy stałej nie jest tutaj wcale decydującym czynnikiem. Wyjaśnienie użycia imparfait znajduje się we wspomnianym artykule O. Ducrot. „Supposons que le thème soit une période passée P (ou un objet considéré pendant cette période), et que le propos soit un événement particulier E qui, pour des raisons factuelles, n'a pu occuper qu'une faible portion de cette période. En décrivant E à l'imparfait, on laisse entendre qu'il a eu une importance suffisante pour pouvoir caractériser P dans sa totalité.”²⁷⁹ O. Ducrot nazywa tę funkcję imparfait *la fonction qualificatrice*. W przykładzie 265, rozmówca uznaje więc bycie głupim jako charakterystyczne dla danej osoby w danym przedziale czasu. Przykłady, w których użyty jest passé composé, kładą nacisk na krótkotrwałość tej cechy. Informują przykładowo o tym, że na co dzień osoba taką nie jest albo obecnie już taką nie jest. Porównajmy użycie przymiotnika *grossier* w przykładzie 269 i 270.

269. Le parent dit que l'enseignant a été grossier et impoli durant la conversation téléphonique. (cecha krótkotrwała)

270. Il était très grossier malgré l'influence de sa mère la reine philosophe. (cecha stała)

Tę zależność podkreśla A. Lenci w języku włoskim:

271. Gianni fumava el Marlboro, ma quell'estate ha fumato le Chesterfield.

²⁷⁹ O. Ducrot, op. cit., s. 1-23, s. 8

Użycie czasownika niedokonanego podkreśla nałóg Gianni, który jest palaczem Marlboro. Natomiast, „the second clause (with a perfective tense) refers to a sequence of events of smoking Chesterfields which is however felt as closed and as a sort of exception to the standard habit of smoking Marlboros.”²⁸⁰ Przyjrzyjmy się innym przykładom, które potwierdzają uprzednie spostrzeżenia.

272a. Joanna świetnie **śpiewała** wczoraj wieczorem.

272b. Joanna **a chanté** divinement, hier soir.

273a. Joanna **śpiewała** w orkiestrze ludowej.

273b. Joanna **chantait** dans un orchestre folklorique.

Rozróżnienie między cechą stałą a krótkotrwałą sprawia, że połączenie cech, które sklasyfikowano wyłącznie jako stałe z *passé composé* jest często nienaturalne. Przykładowo zdanie takie jak *Elle a été vieille*. sugeruje, że starość jest cechą krótkotrwałą i że podmiot w jakiś sposób odmłodził.²⁸¹

b. Tłumaczenie cech, które ustały w przeszłości

Przyjrzyjmy się teraz przykładom, w których cecha uznawana za stałą uległa zakończeniu w przeszłości. O jej ustaniu informuje kontekst zdania, najczęściej okoliczniki czasu ograniczające przedział czasowy z prawej strony, takie jak *parcz + okres czasu*. Ze względu na zamknięcie sytuacji w przeszłości, w języku francuskim konieczne jest użycie czasu dokonanego *passé composé*.

274. Paul **a fumé** pendant trois ans (dans sa jeunesse).

275. Jean **a travaillé** chez Renault pendant cinq ans. (cyt. za G. Kleiber)

W języku polskim w takich kontekstach występuje niezmiennie aspekt niedokonany. Dla ilustracji przytoczono kilka przykładów tłumaczenia.

276a. Przed wojną, kiedy byłem chory, Helena **była** nieoceniona.

²⁸⁰ N. Boneh, H. Doron, op. cit., s. 342

²⁸¹ C. Blanche-Benveniste, J. Deulofeu, J. Stéfanini, K. van den Eynde (red.), *Pronom et syntaxes: L'approche pronomiale et son application en français*, SELAF, Paryż 1984, s.121

276b. Avant la guerre, au moment où j'étais si malade, Hélène **a été** admirable.

277a. Kiedy uwielbiała swojego męża, świetnie **orientowała się** w kwestiach ekonomicznych i kolonialnych.

277b. Au temps où elle adorait son mari, elle **a été** brillante sur les questions économiques et coloniales.

b. Uwagi dotyczące cechy niestałych w języku francuskim

Przyjrzyjmy się jeszcze raz przymiotnikom w tabeli 29. Mimo że niektóre z nich sklasyfikowano jako cechy stałe, istnieją przykłady ich użycia z passé composé.

278a. Ben Laden **a été responsable** des attentats du 11 Septembre.

279a. C'est ce Ministre qui **a été bête** lors de l'affaire Khalifa.

280a. Il **a été intelligent** de changer sa decision.

Nie jest to jednak sprzeczne z przedstawioną uprzednio definicją cechy stałej. W ich tłumaczeniu na język polski należy zauważyć, że poszczególne przymiotniki nie oznaczają cech stałych.

278b. Ben Laden **był odpowiedzialny** za zamachy 11 września.

(nie oznacza to, że był w ogóle osobą odpowiedzialną)

279b. To ten minister **głupio się zachował** w sprawie Khalifa.

(nie oznacza to, że był głupią osobą)

280b. **Mądrze postąpił** zmieniając swoją decyzję.

Również imparfait może być użyty w stosunku do cech krótkotrwałych, co nie jest sprzeczne z uprzednim wytłumaczeniem. Porównajmy poniższy przykłady:

281. Elle **était** belle.

282. Elle **était** belle hier soir.

W przykładzie 281, piękność jest cechą stałą podmiotu. Zestawienie imparfait z okolicznikiem *hier soir* sprawia, że przymiotnik *belle* traci w przykładzie 282

charakter cechy stałej. Takie połączenie rozumiane jest jako fakt, że osoba była piękna przez jeden wieczór nie ze względu na cechę własną, która tak krótkotrwała być nie może, ale ze względu na inne czynniki, które to sprawiły, na przykład strój, makijaż, fryzurę. W języku polskim odróżnienie cechy krótkotrwałej od stałej jest niekiedy bardziej wyraźne niż w języku francuskim. Zdanie *Była piękna wczoraj wieczorem* wypowiedziane w stosunku do osoby brzmi nienaturalnie. Można je użyć z powodzeniem w stosunku do pogody, gdyż pogoda jest z natury niestała. Także w języku francuskim, zdanie *La nuit était belle hier soir.* jest całkowicie poprawne. Przykład 282 przetłumaczono w następujący sposób:

282b. Pięknie **wyglądała** wczoraj wieczorem.

Rozróżnienie pomiędzy użyciem cech stałych i cech niestałych nie jest zawsze widoczne w języku polskim. Interpretacja odbywa się wtedy na podstawie kontekstu.

283a. **Byli** razem bardzo szczęśliwi. (cecha stała)

283b. Ils **étaient** très heureux ensemble.

284a. **Był** szczęśliwy, że mógł ci pomóc. (cecha krótkotrwała)

284b. Il **a été** heureux de pouvoir t'aider.

d. Użycie imparfait z cechami wyłącznie niestałymi

Niektóre przymiotniki mogą być rozumiane jedynie jako cechy niestałe. Przykładowo przymiotniki *zaskoczony* i *zmęczony*, są interpretowane jako cechy krótkotrwałe. Nie jest możliwe, by ktoś był zaskoczony przez większość swojego życia. Bycie zaskoczonym może być jedynie stanem, w którym znajduje się osoba przez pewien czas. Jest to zasadnicza różnica między cechą osoby a stanem: „states refer to sporadic or ephemeral acts or behaviors lasting perhaps no longer than a few hours, or even occasional moods such as joy or anger.”²⁸² W opisach stanów, imparfait nie tylko nie jest wykluczony z użycia, o czym wspomniano przy okazji zdania dotyczącego pogody, ale większość podręczników gramatyki potwierdza możliwość

²⁸² T. Chamorro-Premuzic, *Personality and Individual differences*, Blackwell, Oxford 2007, s. 18

jego użycia. „L'imparfait exprime la durée dans le passé (état, description, [...]).”²⁸³
Opisy stanów w danym momencie w przeszłości są tłumaczone przez imparfait.

285a. **Była** zmęczona, bo spała tylko pięć godzin.

285b. Elle **était** fatiguée parce qu'elle n'avait dormi que cinq heures.

286a. W tym momencie **była** zaskoczona.

286b. À ce moment, elle **était** surprise.

e. Użycie passé simple

Połączenie cechy stałej z passé simple jest nie tylko nienaturalne, ale także niepoprawne, co pokazuje przykład poniżej.

287a. Ludwik XIV **miał** orli nos.

287b. *Louis XIV **eut** un nez aquilin.²⁸⁴

Passé simple jest jednak możliwy w kontekście zmiany uprzedniej cechy stałej lub nabycia nowej.

288a. Po operacji plastycznej wykonanej przez niekompetentnego chirurga, Brigitte Bardot **miała** orli nos.

288b. Après avoir été opérée par un chirurgien esthétique incompetent, Brigitte Bardot **eut** un nez aquilin.²⁸⁵

Passé simple nie jest całkowicie wykluczony ze wszystkich użyc z cechami charakterystycznymi. Przytoczmy kolejny przykład C. Vettera.²⁸⁶

289a. Louis XIV fut un puissant monarque.

289b. Louis XIV était un puissant monarque.

²⁸³ V. Watson Rodger, *Mieux écrire mieux s'exprimer*, Canadian Scholars' Press, Toronto 1997, s. 81

²⁸⁴ C. Vetter, *Temps, aspect et narration*, Rodopi, Amsterdam 1996, s. 109

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ C. Vetter, op. cit., s. 26

C. Veters tłumaczy różnicę znaczeń przykładów 289a i 289b w następujący sposób: „Le choix entre PS et IMP dépend de ce que l’ont veut exprimer: le PS fut caractérisé le règne de Louis XIV dans son ensemble; l’IMP était décrit un moment particulier de son règne.”

5.2. Tłumaczenie polskiego czasu niedokonanego w kontekście okoliczników czasu: zarys różnic między tłumaczeniem przez *passé composé*, *imparfait* i *passé simple*

Pokazana uprzednio funkcja okoliczników we współtworzeniu wartości aspektualnej predykatu w języku francuskim wymaga głębszej analizy z punktu widzenia tłumaczenia czasowników niedokonanych w języku polskim. Niektóre kategorie okoliczników w języku francuskim posiadają restrykcje w zakresie łączliwości z poszczególnymi czasami gramatycznymi, należy więc poświęcić im szczególną uwagę. Wspomniana uprzednio klasyfikacja C. Vet’a, w której istnieje pięć kategorii przysłówków, pomimo zalet, wymaga uściślenia. Pierwszą kwestią jest scharakteryzowanie kategorii, które u C. Veta wchodzą w zakres zdań iteratywnych i habitualnych. Następnie, należy skupić się na sposobach rozróżnienia kategorii lokalizatorów temporalnych i kwantyfikatorów.

5.2.1. Iteratywność, zwyczaj i frekwencja: rozróżnienie

W języku polskim nie zachodzi potrzeba wyróżnienia kategorii przysłówków zwyczaju (w terminologii francuskiej znanych jako *les adverbess d’habitude* lub *les adverbess de généralité*), przysłówków frekwencji (*les adverbess de fréquence*) lub przysłówków iteratywnych, gdyż powyższe kategorie łączą się jedynie z czasem przeszłym niedokonanym. Jednak w języku francuskim różnica jest istotna dla tłumaczenia. Powyższy podział przekłada się na system czasów gramatycznych w języku francuskim. Wyrażenia krotności ograniczonej nigdy nie mogą współwystępować z czasami niedokonanymi. Natomiast cechą charakterystyczną przysłówków zwyczaju jest wręcz przeciwnie, to, że „ils ne sont compatibles qu’avec le présent et l’imparfait employés avec leur valeur aspectuelle d’habitude.”²⁸⁷ Przysłówki frekwencji mogą z kolei być łączone zarówno z *imparfait*, jak i z *passé composé* i z *passé simple*.

²⁸⁷ Ch. Molinier, op. cit., s. 81

W celu rozróżnienia tych kategorii posłużymy się opisem zagadnienia w podręcznikach gramatyki. G. Kleiber w swoim opracowaniu zdań habitualnych porównuje na podstawie poniższych przykładów okoliczniki iteratywne i okoliczniki frekwencji:

Paul est allé quelquefois/ souvent à l'école à pied, le mois dernier.

Paul est allé 10 fois/ plusieurs fois à l'école à pied, le mois dernier.

G. Kleiber stwierdza, że podstawową różnicą jest kwestia relacji zdarzenia względem przedziału czasu. Okoliczniki iteratywne pozostają w stosunku inkluzji względem przedziału czasu: „une phrase simplement itérative est une phrase qui présente une situation comme étant vérifiée à deux, trois, ... plusieurs reprises à l'intérieur d'un intervalle temporel.”²⁸⁸ Znaczenie okoliczników frekwencji może być natomiast rozpatrywane jedynie względem całości przedziału czasowego: „Une phrase fréquentative, au contraire, présente l'itération comme s'étendant sur tout l'intervalle temporel.” Wyróżnienie okoliczników iteratywnych, nazywanych kwantyfikatorami krotności ograniczonej, jest ważne, gdyż przedstawiają one zamkniętą liczebnicę całość. W języku francuskim nie mogą współwystępować z imparfait. Na tym etapie należy rozróżnić okoliczniki związane z habitualnością oraz takie, które reprezentują wyrażenia frekwencyjne sensu stricto.

Ch. Molinier proponuje podział ze względu na cechy składniowe i skupia się na rozróżnieniu przysłówków frekwencji (*les adverbess de fréquence*) oraz przysłówków określające zwyczaj (w terminologii francuskiej znanych jako *les adverbess d'habitude* lub *les adverbess de généricité*). Zasadniczą różnicą jest to, że „[les adverbess d'habitude] appartiennent au sous-ensemble des adverbess de phrase, qui affectent la phrase dans son ensemble et ne sont pas liés au verbe.”²⁸⁹ Przysłówki zdania spełniają następujące kryteria²⁹⁰:

- a. Mogą znajdować się na wyróżnionej pozycji (*position détachée en tête de phrase*) w zdaniach afirmatywnych, w zdaniach z negacją i w pytaniach: Normalement, doit-il venir? / Normalement il ne vient pas

²⁸⁸ G. Kleiber, *Du côté...*, op. cit., s. 115

²⁸⁹ Ch. Molinier, *Adverbess d'habitude et phrases habituelles*, [w:] A. Borillo (red.), *L'emprise du sens – structures linguistiques et interprétations*, Rodopi, Amsterdam 1999, s. 207

²⁹⁰ por. także D. Maingueneau, *Précis de grammaire pour les concours*, Nathan, 2001, s. 56-61

b. Nie mogą być wyróżnione w formie *C'est ... que*.

* *C'est habituellement que Max se déplace en bus.*

Przysłówki zwyczaju obejmują około piętnastu wyrażień, do których Ch. Molinier zalicza *généralement, habituellement, normalement, ordinairement, invariablement, rituellement, traditionnellement, usuellement, en général, d'ordinaire* i *d'habitude*. Tymczasem, „[les adverbes de fréquence] appartiennent au sous-ensemble des adverbes intégrés à la préposition, dits encore adverbes de manière, et ils sont des modificateurs du verbe.”²⁹¹ Charakterystyczne jest to, że:

a. Mogą znajdować się na wyróżnionej pozycji (*position détachée en tête de phrase*) w zdaniach afirmatywnych, ale nie w zdaniach z negacją i w pytaniach:

Généralement + Habituellement + D'ordinaire + ..., Max se déplace-t-il en bus?

b. Mogą być zawarte w formie wyrażenia *C'est ... que*.²⁹²

Poniżej przytoczono najczęściej spotykane przysłówki frekwencji, a mianowicie: *jamais, toujours, souvent, rarement, parfois, quelquefois* i inne wyrażenia zawierające zwrot *fois* i jego multiplikację (*x fois*). Kategorię krotności ograniczonej należy jednak analizować oddzielnie.

5.2.2. Wyrażenia frekwencji: problem tłumaczenia

Kluczem do zrozumienia użycia czasów francuskich z wyrażeniami frekwencji jest różnica między iteratywnością a habitualnością wydarzenia. Należy podkreślić, że część badaczy traktuje iteratywność i habitualność jako pojęcia synonimiczne. „In some discussions of habituality, it is assumed that habituality is essentially the same as iterativity, i.e. the repetition of a situation, the successive occurrence of several instances of the given situation.”²⁹³ Rozróżnienie między pojęciem iteratywności a habitualności ma jednak fundamentalne znaczenie dla tłumaczenia.

F. Nef przedstawia następującą regułę, a mianowicie „un SV sera dit itératif si l'événement qu'il exprime survient pour certains intervalles seulement, tandis qu'un SV sera dit habituel si l'événement survient pour tous les intervalles en questions.”²⁹⁴

²⁹¹ Ch. Molinier, op. cit., s. 207

²⁹² Ch. Molinier, F. Levrier, *Grammaire des adverbes*, Librairie Droz, Genewa –Paryż 2000, s. 254

²⁹³ B. Comrie, op. cit., s. 27

²⁹⁴ G. Kleiber, op.cit, s. 24

Iteratywność jest tożsama z powtarzalnością zdarzenia, ale różni się od habitualności tym, że nie wyraża pewnego mniej lub bardziej stałego zwyczaju, który jest charakterystyczny dla osoby. Jak zauważono uprzednio, iteratywność jest tłumaczona przez *passé composé* lub *passé simple*, natomiast habitualność przez *imparfait*. W specyficznych kontekstach istnieje możliwość rozróżnienia użycia aspektu dokonanego i niedokonanego w sytuacjach habitualnych i iteratywnych. Jak podkreśla H. Włodarczyk: „La valeur habituelle (souvent dite itérative) de l'imperfectif est unanimement reconnue dans les langues slaves. Tous également opposent cette valeur à celle du perfectif exprimant des faits uniques non répétés. La plupart des auteurs signalent également que le perfectif n'exclut pas toute notion de répétition mais qu'il s'agit d'un autre type de répétition que celle présentée à l'imperfectif.” i dalej „L'explication la plus généralement retenue de cette distinction consiste à définir la répétition exprimée au perfectif comme une somme définie d'occurrences de l'action exprimée par le verbe et celle exprimée à l'imperfectif comme un ensemble non limité d'occurrences de cette même action.”²⁹⁵

Spróbujmy ocenić na podstawie przykładów jak odróżniać kategorie habitualności i iteratywności w kontekście zdania.

5.2.2.1. Użycie przysłówków częstotliwości na przykładzie przysłówków *często* i *rzadko*

Aby rozróżnić reguły użycia francuskich czasów przeszłych, porównajmy najpierw następujące przykłady z wyrażeniami *często* i *rzadko*.

290a. Jako dziecko często **chorował**.

290b. Enfant, il **était** souvent malade.

290c. Enfant, il **a été** souvent malade.

Biorąc pod uwagę definicję habitualności i iteratywności, różnicę między serią przykładów 290a–c rozumiane są w następujący sposób. W 290b cechą charakterystyczną dzieciństwa podmiotu jest to, że miał w zwyczaju chorować. Taka interpretacja jest związana z charakterystyką *imparfait*: „Les phrases à l'imparfait avec des adverbiaux fréquentatifs ont un aspect habituel qui ne distingue pas

²⁹⁵ cyt. za B. Kuzmider, op. cit, s.140

d'occurrences individuelles du procès. Bien plus, les occurrences individuelles du procès sont homogénéisées pour indiquer une habitude (...) L'imparfait présente un intervalle de temps homogène à l'intérieur duquel il n'y a pas de changement de situation. La valeur de vérité reste la même tout le long de l'intervalle."²⁹⁶ Przykład 290c kładzie nacisk na powtarzalność choroby, czyli na to, że wiele razy zdarzyło mu się tak, że chorował w dzieciństwie. Nie jest to jednak cechą charakterystyczną jego dzieciństwa. Użycie imparfait posiada interpretację statyczną (lecture qualitative), natomiast passé composé kładzie nacisk na zdarzenie (lecture événementielle). Porównajmy dla ilustracji następujące przykłady.

291a. Często **przebywał** w Drohobyczu. (Amerykańska, s. 6)

291b. Il **séjournait** souvent à Drohobycz. (= zwyczaj)

(Whisky, s. 14)

291c. Il **a** souvent **séjourné** à Drohobycz. (= wiele razy zdarzyło się, tak, że przebywał w Drohobyczu)

292a. Pewnie później, często **zmieniała** kochanków. (Amerykańska, s. 8)

292b. Il est certain qu'elle **changeait** souvent d'amants. (= miała zwyczaj tak robić)

292b. Il est certain qu'elle **changea** souvent d'amants. (= wiele razy zdarzyło się tak, że zmieniała kochanków)

(Whisky, s. 16)

Na tej samej zasadzie co przysłówek *często* funkcjonuje przysłówek *rzadko* oraz inne przysłówki częstotliwości takie jak *czasami*.

293a. Szymon **wynosił** ją [lornetkę] z domu bardzo rzadko. (Weiser, s. 32)

293b. Simon ne les **emportait** que très rarement. (= taki miał zwyczaj)

(Weiser, s. 36)

293c. Simon ne les **a emporté** que très rarement. (= rzadko zdarzyło się tak, że wyniósł je z domu)

294a. Ludzie rzadko o nim **myśleli**. (Początek, s. 48)

²⁹⁶ M. Asnes, op. cit., s. 3 - 4

294b. Les gens **pensaient** rarement à lui. (= mieli w zwyczaju rzadko o nim myśleć)

294c. Les gens **pensèrent** rarement à lui. (= rzadko zdarzyło się tak, że o nim myśleli) (Seidenman, s. 57)

295a. **Siadał** tu czasami.

295a. Il **s'asseyait** parfois ici. (zwyczaj)

295c. Il **s'est** parfois **assis** ici. (powtarzalność)

O habitualnej wartości imparfait świadczy możliwość generalizacji zjawiska w przeszłości. A. Lenci i P. M. Bertinetto wskazują na fakt, że jedynie czas niedokonany może występować w zdaniach z tak zwanymi obiektami zerowymi (null objects).²⁹⁷ Kategoria obiektów zerowych dotyczy słów, które nie muszą być wyrażone bezpośrednio w zdaniu. Ich pominięcie nie wpływa jednak na sens zdania, gdyż obiekt zerowy pozostaje w domyśle. W zdaniu *Et alors, où a-t-on vu que la musique rendait heureux?* czasownik *rendre* nie posiada dopełnienia wyrażonego bezpośrednio w zdaniu. Dopełnienie pozostaje w domyśle jako *Et alors, où a-t-on vu que la musique rendait [les gens] heureux?* Obiekty zerowe mogą występować jedynie w zdaniach habitualnych, gdyż wprowadzają znaczenie generalizacji. P. M. Bertinetto i A. Lenci pokazują tę zależność na podstawie poniższych przykładów, w których dodatkowo obecne są przysłowki frekwencji. Obiekt zerowy jest oznaczony jako *proarb*.

(13) a. In passato, la musica rendeva spesso / generalmente / sempre *proarb* felici.

b. * In passato, la musica ha reso spesso / generalmente / sempre *proarb* felici.

(14) In passato, la musica ci ha resi (spesso) felici.

W pierwszym zdaniu użycie czasu przeszłego dokonanego, który wskazuje jedynie na iteratywność zdarzenia, jest niepoprawne. Porównując ten przykład zauważono tę zależność w języku francuskim: **Et alors, où a-t-on vu que la musique a rendu heureux?* Natomiast w drugim przykładzie dopełnienie czasownika jest jednostkowe, co tłumaczy użycie czasu dokonanego, również w języku francuskim: *La musique*

²⁹⁷ A. Lenci, P. M. Bertinetto, *Aspect, adverbs and events...*, op. cit., s. 265-287

nous a rendu souvent heureux.

5.2.2.2 Użycie przysłówków *zawsze* i *nigdy*

Przysłówki *zawsze* i *nigdy* mogą łączyć się zarówno z imparfait jak i z passé composé / passé simple. Przykłady 296 i 297 poniżej są zdaniami o charakterze habitualnymi, stąd mamy do czynienia z użyciem imparfait. Ze względu na użycie tego czasu, czasownik nabiera znaczenia cechy charakterystycznej.

296a. Oni **chodzili** zawsze razem. (Weiser, s. 63)

296b. Elle **était** toujours avec lui. (Weiser, s. 65)

297a. Dziadek zawsze źle **spał**. (Kronika, s. 70)

297b. Grand-père **dormait** toujours mal. (Chronique, s. 67)

298a. On nigdy nie **klamał**. (= nie był kłamcą)

298b. Il ne **mentait** jamais.

299a. Nigdy nie **szedł** z innymi do « Malinowej ». (= nie był bywalcem tej restauracji)

(Zdążyć, s. 67)

299b. Il n'**allait** jamais avec les autres au restaurant Malinowa.

(Prendre, s. 68)

Przyjrzyjmy się teraz poniższym przykładom, w których użyty jest passé composé. Ze względu na związek passé composé z teraźniejszością, takie zdania posiadają dodatkową interpretację.

300a. Zawsze **byłeś** najlepszy. (Kronika, s. 17)

300b. Tu **as** toujours **été** le meilleur. (Chronique, s. 17)

301a. Słuchaj, ty zawsze **histeryzowałeś**. (Kronika, s. 92)

301b. Tu n'**as** jamais **été** qu'un histerique. (Chronique, s. 104)

302a. Zawsze **miałem** podziw dla cenzury. (Kronika, s. 38)

302b. J'**ai** toujours **eu** beaucoup d'admiration pour la censure.

(Chronique, s. 43)

W przykładach 300–302, należy doszukiwać się związku czasownika z terażniejszością. Stwierdzając *zawsze byleś najlepszy*, mamy na myśli, że podmiot nie tylko był, ale oceniany jest z terażniejszej perspektywy i w pewnym sensie ta charakterystyka trwa do momentu wypowiedzi. Mimo że można domyślać się dalszej kontynuacji tej cechy, czas *passé composé* nie jest jednak w stanie o tym informować.²⁹⁸ W tego typu znaczeniach *passé composé* jest jedynym możliwym wyborem, gdyż zarówno *passé simple* jak i *imparfait* „[ne permettent pas] d'établir un lien avec le présent.”²⁹⁹ Dodatkową interpretację zdań tego typu przedstawia B. Kuzmider. „Dans [les] énoncés [où] l'énonciateur évoque un état induit par son expérience constituée sur la base d'une série de situations (...) ou d'occurrences passées (...). Ceci nous autorise à parler de valeur de bilan. On retrouve donc ici, dans les emplois différents, la valeur totalisante des marqueurs toujours et jamais qu'a bien mise en valeur J.-J. Franckel, en particulier dans leurs liens aux verbes au passé composé et on peut donc, à partir de nos propres exemples, conclure avec lui que « toujours marque qu'il n'existe pas de t [instant] où il n'y aurait pas eu de localisation de P [procès] ».”³⁰⁰ Ten związek z terażniejszością jest jeszcze bardziej wyraźny w przykładach 303 i 304:

303a. Idealizacja życia zawsze mnie **drażniła**, drażni i będzie drażnić.

303b. L'idéalisation de la vie m'**a** toujours **agacé**, elle m'agace et continuera de m'agacer.

304a. Zawsze **byłem** ci wdzięczny i jestem w dalszym ciągu.

304b. Je t'**ai** toujours **apprécié** et je continue de t'apprécier.

²⁹⁸ G. Schaden, *Je t'ai aimé, c'est que je t'aime?*, [dostęp: 15.02.09], [dostępny:] gerhard.schaden.free.fr/Pub/SCHADEN.recherches.0308.doc

²⁹⁹ Z. Guentchéva, *Temps et aspect...*, op. cit., s.194

³⁰⁰ B. Kuzmider, op. cit., s. 160

Dla porównania, zestawiamy je z przykładami 305 i 306, w których użyty jest *passé composé* w zdaniach z negacją.

305a. Przecież nigdy ci nie **mówiłam** o ambicji. (= nie zdarzył się nawet raz, kiedy mówiłam o ambicji)

(Kronika, s. 219)

305b. Mais je ne t'**ai** jamais **parlé** d'ambition. (Chronique, s. 205)

306a. Nigdy nikogo o nic nie **prosiłem**. (= nie zdarzył się nawet jeden raz, żebym kogoś poprosił) (Kronika, s. 219)

306b. Je n'**ai** jamais rien **demandé** à personne. (Chronique, s. 205)

Do tej pory nie wspomniano o warunkach użycia *passé simple*. Czas ten, w przeciwieństwie do *passé composé*, odcina się w wyraźny sposób od terażniejszości. Porównajmy w jaki sposób użycie tego czasu wpływa na interpretację wyrażen frekwencji.

307a. Chyba nigdy nie **muzykował**. (Amerykańska, s. 6)

307b. Il ne **fit** jamais sans doute de musique. (Whisky, s. 14)

W przykładzie 307, wziętym z opowiadania *Początek umierania* A. Szczypiorskiego, narrator wspomina swoje dzieciństwo i dawno zmarłego wuja Nikodema. Zastanawiając się nad tym, kim właściwie był Nikodem, dochodzi do wniosku, że wuj z pewnością *nie muzykował*. Użycie *passé simple* jest uzasadnione tym, że narrator spogląda i ocenia odległą przeszłość z terażniejszej, dojrzałej perspektywy.³⁰¹

5.2.3. Okoliczniki presupozycyjne *już i jeszcze*

Pojęcie presupozycji definiowane jest następująco: „toute présupposition qui implique que ce qui est présupposé est antérieur au présupposant”³⁰² C. Vet, L. Gosselin i inni językoznawcy zaliczają do tej kategorii, między innymi, okoliczniki *déjà* i *encore*. Presupozycje funkcjonują w zdaniu jako „les éléments sémantiques de

³⁰¹ por. 4.5.1.3.

³⁰² A. Molendijk, *Présuppositions, implications, structure temporelle*, [w:] C. Veters (red.) *Le temps de la phrase au texte*, Presses Universitaires de Lille, Lille 1993

la phrase qui résistent à la négation de la phrase et à sa mise en question”.³⁰³ *Już* oraz jego francuski odpowiednik *déjà* mogą łączyć się zarówno z czasem przeszłym niedokonanym lub dokonanym. W celu opracowania reguł tłumaczenia szczególnie interesujące są użycia związane z aspektem; są to tak zwane użycia temporalne. *Le Grand Larousse* wskazuje na cztery podstawowe użycia *déjà*:

- (1) Il a *déjà* fini son travail.
- (2) Je t’ai *déjà* dit que nous devons aller à la gare à 15h! Tu ne m’as pas écouté!
- (3) Vous faites du jogging une fois par semaine? C’est *déjà* bien.
- (4) Comment votre professeur s’appelait-il, *déjà*?

Według językoznawców jedynie dwa pierwsze użycia mają charakter aspektualny, gdyż modyfikują otoczenie czasownika.³⁰⁴ *Déjà* w pierwszym przykładzie podkreśla rezultatywność, natomiast w drugim, kładzie nacisk na zakończenia zdarzenia. Obydwa wymagają użycia *passé composé*.³⁰⁵

W języku polskim *już* może łączyć się zarówno z czasem przeszłym dokonanym lub niedokonanym. Ten ostatni posiada trzy podstawowe użycia aspektualne, które prezentowane są wraz z regułami tłumaczenia:

a. Użycia egzystencjalne:

308a Czy **widziałeś** już nowy film Tarantino?

309a. Ja już tam **byłem**.

Przypomnijmy, że znaczenia egzystencjalne (*parfait d’expérience*), tłumaczone są zawsze przez *passé composé*.

308b. Est-ce que tu **as déjà vu** le nouveau film de Tarantino?

309b. J’y **suis déjà allé**.

b. Użycia aktualne:

310. Już był w ogródku, już witał się z gąską (...)

³⁰³ A. Borillo, *La négation et les modifieurs temporels : une fois de plus «encore»*, „Langue française”, nr 62(1), s. 37-58

³⁰⁴ D. Paillard, *Déjà : Adverbe ou marqueur discursif?*, Actes du colloque Chronos 6 (Genève, septembre 2004), [dostęp: 12.02.2009]; [dostępny:] <http://www.llf.cnrs.fr/Gens/Paillard/publications-fr.php>

³⁰⁵ Jak pokazuje J. Brès okolicznik *déjà* w rzadkich przypadkach łączy się z czasem dokonanym *passé simple*: En se précipitant dans le cabinet de toilettes, elle comprit ce que sont les recherches de la parure, les soins corporels les plus minutieux, quand ils sont commandés par l’amour et non par la vanité; déjà, ces apprêts lui *aidèrent* à supporter la longueur du temps. (Balzac, *La Duchesse de Langeais*); J. Brès, *L’imparfait dit narratif*, CNRS-éditions, 2005 s. 17

W znaczeniach aktualnych niedokonaność czasownika polega na tym, że akcja pokazana jest w trakcie rozwoju, Jest to użycie *temps divisé*, któremu w języku francuskim odpowiada czas przeszły niedokonany.

311a. Powtarzała to wiele razy, także wówczas, kiedy Bronka Blutmana nie **było** już w pokoju. (Początek, s.35)

311b. Elle répéta cela plusieurs fois même quand Bronek Blutman n'**était** plus déjà dans la pièce. (Seidenman, s. 41)

312a. Gdy M-ski **był** już w połowie góry, motyl zmienił nagle zamiar.
(Weiser, s. 80)

312b. Alors que M-ski **était** déjà au milieu de la pente, le papillon parut se raviser. (David, s. 82)

c. Użycia habitualne

313a. On **palil** jak smok już zanim go poznałam.

W zdaniach habitualnych wskazane jest zawsze użycie imparfait.

313b. Il **fumait** déjà comme un pompier avant que je le connaisse.

P. M. Bertinetto i A. Lenci podkreślają, że to właśnie imparfait posiada najbardziej istotną funkcję w tworzeniu wartości habitualnej.

a. * Nel 1994, Gianni è già andato spesso al cinema con Maria.

b. Nel 1994, Gianni andava già spesso al cinema con Maria.

Na podstawie powyższych przykładów w języku włoskim, stwierdzają, że „the characterizing nature of a sentence does not depend on the presence of a relational quantificational adverb, but rather on its being imperfective. We can then state the following tentative generalization: in a language like Italian, overt adverbs are neither a necessary nor a sufficient condition for habituality. They are not necessary, because the Imperfetto can be interpreted habitually even without any overt quantificational device; but they are also not sufficient, because the presence of a quantificational adverb in a perfective, semelfactive sentence does not turn it into a characterizing one.”³⁰⁶ Podkreślmy, że w języku francuskim obserwowana jest

³⁰⁶ A. Lenci, P. M. Bertinetto, *Aspect, adverbs and events...*, op. cit., s. 6

analogiczna sytuacja: *En 1994, Jean est déjà souvent allé au cinéma avec Marie.

Zarówno w języku polskim i francuskim, okolicznik *jeszcze* może posiadać wiele znaczeń.³⁰⁷ Interesujące jest szczególnie użycie okolicznika *jeszcze*, który bezpośrednio dotyczy czasownika w czasie przeszłym. Podobnie jak okolicznik *już*, *jeszcze* używany jest w zdaniach typu egzystencjalnego i wymaga wtedy tłumaczenia przez *passé composé*. Zauważmy, że w języku polskim negacja czasownika w czasie przeszłym musi łączyć z czasem niedokonanym, co jest specyfiką tego języka.

314a. Jeszcze **nie widziałem** tego filmu.

314b. * Jeszcze nie zobaczyłem tego filmu.

314c. Je **n'ai pas** encore **vu** ce film.

315a. Jeszcze tam **nie byłem**.

315b. Je **n'y suis pas** encore **allé**.

W kontekstach *temps divisé*, okolicznik *jeszcze* w obydwu językach używany jest z czasem przeszłym niedokonanym. W językoznawstwie francuskim wartość *encore* określana jest wtedy mianem *encore continuatif*, co stanowi jedno z dwóch aspektualnych wartości tego okolicznika; drugim rodzajem wartości znaczenia jest *encore itératif*.³⁰⁸

316a. Wtedy **myślał** jeszcze o niej.

316b. Alors il y **pensait** encore.

317a. **Był** jeszcze młody, ale trudno było określić jego wiek.

317b. Il **était** jeune encore, mais d'âge défini on ne pouvait lui donner.

W przykładach 316-317 czasownik nie posiada żadnego ograniczenia czasowego, dlatego w języku francuskim używa się *imparfait*. Jednak ograniczenie czasowe w postaci kwantyfikatora zmusza do użycia *passé composé* lub *passé simple*.

³⁰⁷ M.-B. Mosegaard Hansen, *La polysémie de l'adverbe encore*, „Travaux de linguistique”, 2003, nr 44, s. 143-166

³⁰⁸ *ibid.*

318a. Zanim wyjechała na stałe do Niemiec, długo jeszcze **żyła** wśród nas.

(Weiser, s. 61)

318b. Elle **passa** encore beaucoup d'années parmi nous avant de partir définitivement en Allemagne. (David, s. 63)

319a. Jeszcze przez jakiś czas **myślał** o Bogu. (Początek, s. 64)

319b. Il **pensa** encore un peu à Dieu. (Seidenman, s. 75)

320a. **Siedziała** jeszcze jakiś czas.

320b. Elle **resta** encore assise un certain temps.

5.2.4. Interwały zamknięte z lewej strony, a otwarte z prawej strony

W języku polskim ten rodzaj przedziałów czasu jest najczęściej określany za pomocą okolicznika *od* + określony punkt w czasie, któremu w języku francuskim odpowiada *depuis*. W języku polskim w czasie przeszłym, czasowniki są w takich przypadkach zawsze niedokonane, gdyż określany proces charakteryzują się ciągłością (trwaniem).

Od dwóch lat grał w brydża.

Od najmłodszych lat interesował się biologią.

Zauważmy, że w języku francuskim użycie okolicznika *depuis* ma szerszy zakres, gdyż możliwe jest także w sytuacjach zamkniętych, co w języku polskim jest niepoprawne.

Il a terminé son travail depuis deux heures.

* Od dwóch godzin skończył pracę.

Tłumaczenie polskiego czasu przeszłego czasowników niedokonanych, w połączeniu z okolicznikiem *od*, odbywa się w języku francuskim za pomocą imparfait albo passé composé. Passé simple nie może nigdy opisywać zdarzeń, które są przedstawione w trakcie trwania w przeszłości, a taką wartość mają wyrażenia typu *depuis* i *il y a* + określenie czasu: „Si le passé simple présente synthétiquement l'événement vu dans son entier, on ne peut le combiner à une spécification temporelle en *depuis* qui, elle,

suppose au contraire que le phénomène soit évalué dans sa durée à partir d'une saisie à un moment donné de son accomplissement (on notera que le passé simple redevient possible si *depuis* est corrélé à jusqu'à, corrélation qui rétablit la complétude du procès: *Il dort depuis le crépuscule jusqu'à l'aube*)."³⁰⁹

Przypomnijmy, że podstawową różnicą między passé composé, a imparfait jest ich stosunek do terażniejszości. Imparfait wyraźnie odcina się od momentu wypowiedzi, natomiast passé composé sygnalizuje związek z terażniejszością. Użycie imparfait oznacza, że akcja nie może być kontynuowana w momencie wypowiedzi. Użycia imparfait w połączeniu z okolicznikiem *depuis*, rozpatruje E. Labeau.³¹⁰ Cytujemy jej przykłady:

La méritocratie doit être un succès puisqu'elle survivait depuis la révolution.

Depuis la fin du dix-neuvième siècle, éducation en France était laïque, gratuite et obligatoire.

E. Labeau analizuje te przykłady w następujący sposób: „L'utilisation de l'IMP dans ces phrases indique d'une part que la médiocratie a disparu, de l'autre que l'éducation en France n'est plus laïque, gratuite et obligatoire; des affirmations qui s'opposent bien sûr aux faits.” Zauważmy, że opozycja passé composé i imparfait nie polega jednak na określeniu tego, czy zdarzenie jest kontynuowane w terażniejszości, czy też nie. Zdarzenia opisywane przez passé composé również nie mogą być kontynuowane w terażniejszości: „The perfect in French has a consistently perfective viewpoint, so that the final point of the situation talked about must precede Reference Time. For instance, [Nous avons vécu ici depuis la guerre.] can only refer to a past time that we lived here. It cannot convey that we still live here.”³¹¹ Passé composé skłania do dokonanej interpretacji czasownika (czynność jest zakończona), chyba, że w zdaniu występuje informacja, która pozwala wnioskować, że skutki tej akcji mają nadal miejsce w terażniejszości. „Les phrases au passé composé présentent les situations comme déjà terminées et par conséquent comme ne pouvant pas continuer dans le présent. La seule chose qui peut continuer, c'est l'état résultant d'un procès accompli.

³⁰⁹ D. Leeman, *Le passé simple et son co-texte: examen de quelques distributions*, „Langue française”, nr 138, s. 20-34, s. 25

³¹⁰ E. Labeau, op. cit., s. 178

³¹¹ C. Smith, op. cit., s. 274

(19) Tout d'un coup je l'ai compris (et je le comprends depuis)

Dans (19) le prédicat *comprendre* employé au passé composé fonctionne comme un achèvement qui dénote un procès conduisant à un état de compréhension.³¹²

C. S. Smith, potwierdza tę charakterystykę passé composé, stwierdzając, że „the situation that may continue is the resulting state, not the change into that state.”³¹³

Przykład tej autorki, zamieszczony poniżej, znajduje następujące wyjaśnienie: „Here the situation explicitly continues into the present. At the basic-level the verb constellation refers to an Activity, but it functions in this sentence as an inceptive Achievement, a change into the activity of talking; it is not ungrammatical to use the *passé composé* inceptively for activities, but it is somewhat unusual.

Le président a parlé à la télévision hier soir; et ce matin, il parle toujours.

The president spoke last evening on television; this morning he is still speaking.”

O zawłości znaczenia passé composé wspomina także G. Shaden porównując użycia czasownika *aimer*. „Ainsi, si « *Depuis qu'on s'est rencontrés pour la première fois, je t'ai toujours aimé* » dispose d'une lecture continuative, elle disparaît si on élimine *toujours* et le syntagme introduit par *depuis*. La signification d'un *parfait* « nu », sans ajout de modifieurs, semble bien être d'indiquer l'antériorité, et cela aussi bien en français qu'en anglais.” i dalej „Cependant, un locuteur avisé du français évitera d'énoncer dans un tel contexte « *Je t'ai aimé* ». Si cette phrase a une lecture continuative, elle n'est pas suffisamment saillante pour être employée sans danger: la personne à qui s'adresse cette déclaration risque fort de l'interpréter en tant que *parfait* existentiel, et de conclure que vous ne l'aimez plus.”³¹⁴

Rozpatrzmy poniższe przykłady z prasy francuskojęzycznej wraz z ich interpretacją, w których okolicznik *depuis* używany jest z passé composé lub z imparfait.

³¹² M. Asnes, op. cit., s. 5

³¹³ C. S. Smith, *A Speaker-Based...*, op. cit., s. 19

³¹⁴ G. Shaden, *Je t'ai aimé, c'est que je t'aime ?*, [dostęp: 12.07.2008], [dostępny:] <http://www.llf.cnrs.fr>

321. Un faux monnayeur était recherché **depuis 3 ans**, il a été arrêté à Argès-sur-Mer. (<http://www.lepost.fr>)

= z informacji wynika, że nie jest już poszukiwany

322. Il vivait **depuis 30 ans** sous un faux nom. (<http://lci.tf1.fr>)

= w tym momencie już nie używa, wynika to z szerszego kontekstu

323. **Depuis que je suis née**, il a été le père le plus merveilleux pour moi.

(<http://histoire-paris-jackson.skyrock.com>)

= rozmówca do tej pory uznaje tę osobę za najlepszego ojca

W przykładzie 323, *depuis* występuje z passé composé, mimo że w języku polskim stan wydaje się mieć kontynuację w teraźniejszości. Ta pozorna sprzeczność związana jest z użyciem passé composé w celu podsumowania, bilansu przeszłych wydarzeń z teraźniejszego punktu widzenia.

Użycie imparfait sugeruje, że czynność lub stan już ustały i są nieaktualne w momencie wypowiedzi. Wyjątkiem od tej zasady są użycia imparfait w kontekście narracji w przeszłości, tak zwane użycia aktualne, o których wspomniano uprzednio. Wtedy imparfait nie wprowadza do kontekstu zdania znaczenia ustania czynności lub stanu.

324a. Zobaczyłem go ponownie tego dnia. **Był** bardzo zły od czasu otrzymania tej wiadomości.

324b. Je le revis ce jour-là. Il **était** fâché depuis l'annonce.

5.2.5. Lokalizatory temporalne i kwantyfikatory: porównanie

Zadaniem lokalizatorów temporalnych jest usytuowanie wydarzenia na osi czasu. C. Vet nazywa je właściwymi przysłówkami czasu i zalicza do tej grupy wyrażenia typu *à huit heures, maintenant, le 28 juin, pendant les vacances* i inne. Ze względu na sposób funkcjonowania, P. Maurer wyróżnia trzy typy lokalizatorów:

- lokalizacja następuje względem przedziału czasowego, który zawiera lub wyklucza moment wypowiedzi (*hier, ce matin, maintenant, l'année prochaine, la veille, le lendemain*)

- lokalizacja ma miejsce względem innej sytuacji (*avant ceci, pendant cela*)
- lokalizacja jest niezależna od przedziału czasowego (*à trois heures, un jour, en 1985*).³¹⁵

Lokalizatory temporalne mogą być punktowe (w tej chwili, o 8 rano) lub być złożone z przedziałów czasu (w XX wieku, w epoce Wypraw Krzyżowych, na początku roku). Funkcja lokalizacji w czasie nie ma jednak związku z określaniem długości trwania przedziału czasowego. Określony za pomocą lokalizatora przedział niekoniecznie pokrywa się z trwaniem zdarzenia. Kwantyfikatory natomiast nie odnoszą się bezpośrednio do momentu wypowiedzi, ale precyzują w jaki sposób zdarzenie przebiegało na osi czasu. Zdarzenia mogą być rozpatrywane, między innymi, pod względem powtarzalności i czasu trwania (odpowiadają wtedy na pytanie jak długo?). Główną funkcją kwantyfikatorów jest pomiar czasu. Należy zauważyć, że w zależności od kontekstu, to samo wyrażenie może spełniać funkcje kwantyfikatora lub lokalizatora. Poszczególne lokalizatory temporalne przeanalizowano poniżej kontrastując je z użyciami kwantyfikacji. Okoliczniki w funkcji kwantyfikatorów zostały omówione szerzej w podpunkcie 5.3.2. Jako punkt wyjścia porównajmy przykłady:

325a. W młodości, codziennie **gimnastykował się** przez piętnaście minut.

325b. Dans sa jeunesse, il **faisait** un quart d'heure de gymnastique tous les jours. (lokalizator temporalny; oznacza, że w jakimś okresie młodości podmiot się gimnastykował)

325c. Dans sa jeunesse, il **a fait** un quart d'heure de gymnastique. (kwantyfikatory; oznacza, że podmiot się gimnastykował przez całą swoją młodość)

325d. Dans sa jeunesse, il **fit** un quart d'heure de gymnastique. (kwantyfikatory)

326a. W zeszłym roku codziennie **czytał** gazety.

326b. L'année dernière, il **lisait** le journal tous les jours. (lokalizator temporalny)

326c. L'année dernière, il **a lu** le journal tous les jours. (kwantyfikatory)

³¹⁵ P. Maurer, *Les modifications temporelles et modales du verbe dans le papiamento de Curaçao (Antilles Néerlandaises)*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1988, s. 25

Zauważamy, że okoliczniki czasu w funkcji kwantyfikatora nakładają ograniczenie czasowe na czynność. W języku polskim nie zmienia to wyboru formy czasownika, ale w języku francuskim ograniczenie przedziału trwania z prawej strony warunkuje wybór czasu gramatycznego. Porównanie funkcjonowania kwantyfikatora i lokalizatora jest szczególnie interesujące w przykładach, w których w języku francuskim współwystępują czasy dokonane i niedokonane.

327a. Pendant les six mois qu'elles travaillèrent ensemble, elles **se**

querellaient constamment. (cyt. za I. Pozierak - Trybisz)

327b. Przez sześć miesięcy, kiedy razem pracowały cały czas **się kłóciły**.

328a. J'ai pris du Risperdal pendant un an, j'**allais mieux**.

328b. Przez rok brałam Risperdal i lepiej **się czułam**.

W pierwszej części przykładu 327a *pendant six mois* spełnia funkcję kwantyfikatora, jednak druga część zdania nie jest objęta kwantyfikacją. Czynność *Elles se querellaient constamment* jest jedynie umiejscowiona w okresie, kiedy pracowały razem. Nie znajduje się więc w zakresie ograniczenia czasowego *par six mois*, co podkreśla oddzielenie zdania podrzędnego od zdania głównego przecinkiem. Także w przykładzie 328a, imparfait jest w postpozycji w stosunku do *pendant*. Intuicyjnie należy domyślać się, że imparfait podkreśla ciągłość stanu *j'allais bien*.

Przyjrzyjmy się podobnym użyciom imparfait w połączeniu z wyrażeniami *pendant* w przykładzie 329 cytowanym przez A. Molendijk'a.³¹⁶

329. Pendant un siècle, des hommes comme Hudson observèrent Vénus, sans pouvoir interpréter les phénomènes bizarres qu'ils enregistraient. Pendant tout ce temps les Vénusiens **se préparaient**.

C. Veters tłumaczy użycie imparfait w kontekście *pendant ce temps* zamiast passé simple w następujący sposób. „Ce qui rend le PS mal approprié dans ce contexte est le fait que, vu le lien étroit entre le PS et nouvelle référence, son emploi suggère

³¹⁶A. Molendijk, *Le passé simple et l'imparfait: une approche Reichenbachienne*, Amsterdam: Rodopi, s. 19

l'introduction d'un nouveau (ou plutôt période ici) de référence alors que pendant tout ce temps n'est pas un nouvel intervalle, mais la reprise anaphorique de pendant un siècle."³¹⁷ Inni językoznawcy podkreślają jednak, że użycie passé simple z wyrażeniem *pendant tout le temps que* i *tout le temps que* jest jak najbardziej możliwe. Poniżej zacytowano przykłady D. Leeman³¹⁸:

330. Il ne la perdit de vue pendant tout le temps qu'elle **demeura** à Bombay.

331. Tout le temps que dura la pièce, il **parut** trouver excellente la familiarité que son rôle permettait à Arlequin.

Do tej pory pokazano przykłady, które zakładały pewną powtarzalność czynności. Interesujący jest jednak fakt, że nawet pojedyncze wydarzenie, które miało miejsce w zamkniętym przedziale czasu może być opisane przez czasownik niedokonany, zarówno po polsku jak i po francusku. Interpretacja tego zjawiska w języku francuskim jest zbliżona do użycia czasu przeszłego niedokonanego w języku polskim. Przykładowe zdanie *Dobrze cię rozumiem, bo w zeszłym roku sam kupowałem licznik.*, jest jednoznacznie rozumiane jako wydarzenie jednokrotne (licznik jest w liczbie pojedynczej). Na jego podstawie zakłada się, że podmiot w istocie rzeczy kupił licznik w zeszłym roku. W tego typu zdaniach fakt zakupu licznika jest rozumiany jako pewien proces: szukanie w sklepach odpowiedniego modelu, porównywanie cen, ostatecznie kupno i być może wymiana licznika. Dlatego podmiot używa formy niedokonanej, zamiast dokonanej, która jest w tym kontekście uboższa znaczeniowo. *W zeszłym roku kupiłem licznik.* jest wydarzeniem punktowym. Początek zdania *dobrze cię rozumiem* wyjaśnia zrozumienie problemów związanych z zakupem licznika, które wyraża aspekt niedokonany. W języku francuskim zdanie może zostać przetłumaczone na dwa sposoby.

332a. Dobrze cię rozumiem, bo w zeszłym roku sam **kupowałem** licznik.

332b. Je te comprends bien car l'année dernière j'**ai acheté** un compteur moi-même.

332c. Je te comprends bien car l'année dernière j'**achetais** un compteur moi-même.

³¹⁷ C. Veters, op. cit., s. 28

³¹⁸ D. Leeman, op. cit., s. 27

Różnicę między zdaniem typu 332b i 332c pokazuje wyjaśnienie O. Ducrot: „Supposons que le thème soit une période passée P (ou un objet considéré pendant cette période), et que le propos soit un événement particulier E qui, pour des raisons factuelles, n’a pu occuper qu’une faible portion de cette période. En décrivant E à l’imparfait, on laisse entendre qu’il a eu une importance suffisante pour pouvoir caractériser P dans sa totalité.”³¹⁹ Ten sposób użycia imparfait jest zbliżony do rozumienia polskiego czasu niedokonanego. W przykładzie 332b passé composé jest raczej odpowiednikiem polskiej formy dokonanej *kupiłem licznik*.

5.3. Ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i czasów dokonanych

Istnienie ograniczenia trwania czynności, wyrażanej przez czasownik niedokonany w języku polskim, wymusza użycia w języku francuskim jednego z czasów dokonanych. Przykładowo, opisana uprzednio konfiguracja złożona habitualno-limitatywna, której odpowiada w tłumaczeniu imparfait, musi zostać odróżniona od konfiguracji habitualno-limitatywnej, w której dominanta limitatywna jest pierwszorzędna. W tej konfiguracji, mimo że habitualność jest ograniczona czasowo, czasownik polski jest w dalszym ciągu niedokonany. Jednak w języku francuskim konieczne jest użycie passé composé, co ilustrują kolejne przykłady.

333a. **Byłem jej wierny, dopóki** nie pojawiłaś się ty.

333b. Je lui **ai été fidèle**, jusqu’à ce que tu arrives.

334a. **Znałem kiedyś** pewnego przemysłowca, który miał wspaniałą żonę, podziwianą przez wszystkich, a który ją zdradzał.

334b. J’**ai connu**, autrefois, un industriel qui avait une femme parfaite, admirée de tous, qu’il trompait pourtant.

W języku polskim, czas przeszły nie jest w stanie samodzielnie wyrażać tej konfiguracji i dlatego wartość aspektualna jest współtworzona wraz z kontekstem. Przyglądając się temu zagadnieniu bardziej szczegółowo, należy podkreślić, że

³¹⁹ O. Ducrot, op. cit., s. 8

trwanie w czasie jest wyrażane poprzez semantem czasownika oraz poprzez kontekst, który spełnia rolę zamknięcia przedziału czasowego z prawej strony. W języku francuskim natomiast, konfiguracja habitualno-limitatywna może być wyrażana przez sam czasownik, bez potrzeby uciekania się do kontekstu. W formie czasownikowej, semantem jest wykładnikiem aspektu ciągłego, a gramem – aspektu nieciągłego. W języku francuskim w zdaniach limitatywnych kontekst nie spełnia funkcji aspektulanej, a jedynie dookreśla informację, której wykładnikiem jest czas gramatyczny. W języku polskim kontekst spełnia podwójną funkcję. Zauważmy przy tym, że informacja o ograniczeniu czasowym może znajdować się w bezpośrednim otoczeniu czasownika lub wynikać z szerszego kontekstu. Przykłady prezentowane poniżej mają charakter kontekstualny.

335a. **Była** dla mnie centrum świata.

335b. Elle **a été** pour moi le centre de l'univers.

336a. Żeby zarobić na życie, **pisał** artykuły do prasy.

336b. Pour gagner sa vie il **a écrit** dans des journaux.

Konfiguracje dwuaspektowe i trójaspektowe, które posiadają dominantę limitatywną również muszą być tłumaczone za pomocą francuskich czasów przeszłych dokonanych. W opisie reguł ekwiwalencji polskiego czasu przeszłego niedokonanego i francuskich czasów dokonanych, należy określić przede wszystkim środki językowe skłaniające do interpretacji ograniczenia czynności w przeszłości. Następnie skupiono się na regułach tłumaczenia, dotyczących poszczególnych czasów przeszłych.

Wśród wyrażen ograniczających trwanie czynności wyróżnia się:

- a. wyrażenia bezpośrednio określające zamknięcie przedziału czasowego z prawej, takie jak, do..., dopóki, zanim
- b. wyrażenia określające czas trwania przedziału zdarzenia: przysłówki z prepozycją lub bez
- c. wyrażenia krotności ograniczonej
- d. ograniczenie wynikające z kontekstu

5.3.1. Rodzaje przedziałów czasowych

Przedziały czasu mogą być zamknięte z obydwu stron lub tylko z jednej i wtedy określane są mianem częściowo otwartych (w terminologii francuskiej *un intervalle semi-ouvert*). Przez przedział czasu zamknięty z obydwu stron rozumiany jest okres czasu, który ma wyznaczony początek i koniec (przykładowo od 1980 do 1990 roku). Przedziały częściowo otwarte, mogą być zamknięte z prawej lub z lewej strony. Przedział otwarty z prawej strony ma wyznaczony jedynie początek (od 1980 roku), a otwarty z lewej, jedynie koniec (do 1990). Przedziały zamknięte z obydwu stron i zamknięte z prawej strony przeanalizowano łącznie. Okoliczniki określające limit końcowy przedziału czasowego wykluczają z zasady użycie imparfait. Jest to związane z poniższą charakterystyką tego czasu: „[l'imparfait] exprime le temps continu (la durée indéfinie). (...) La caractéristique essentielle de ce continu est qu'il n'a de soi ni commencement ni fin, à moins que son terme ne soit indiqué par le contexte: à vrai dire, ni le début ni la fin du processus n'intéressent l'imparfait en tant que tel.”³²⁰ Jest to jedna z podstawowych różnic między imparfait a passé simple i passé composé. „[Passé simple] appréhende le procès de son début jusqu'à sa fin et il exprime de ce fait la perfectivité.”³²¹ Podobnie, passé composé „appréhende le procès dans sa limite finale.”³²² Zauważmy, że w języku polskim okoliczniki określające okres trwania czasu są używane jedynie w połączeniu z czasem przeszłym niedokonanym.

Odpowiednikami polskich okoliczników są wyrażenia *jusqu'à* lub *de ... à...*. W związku z zamknięciem przedziału czasowego z prawej strony użycie passé composé i passé simple jest jak najbardziej uzasadnione, co ilustrują poniższe przykłady. Jest to podstawowy wybór w tłumaczeniu zdań, w których okolicznik jest zintegrowany zdaniu.

337a. **Był** ministrem od 1980 do 1989 roku.

337b. Il **a été** ministre de 1980 à 1989.

338a. **Leżał** tak, aż przyjechało gestapo. (Zdążyć, s. 138)

338b. Il **est resté** étendu sur le toit jusqu'à l'arrivée de la Gestapo.

(Prendre, s. 138)

³²⁰ P. Imbs, op. cit., s. 90

³²¹ R. Martin, op. cit., s. 94

³²² Ibid., s. 103

339a. Do tej pory nigdy nic nie **mówilem**.

339b. Je **me suis tu** jusqu'à présent.

340a. Do obiadu **graliśmy** w kinga. (Ferdydurke, s. 234)

340b. Nous **jouâmes** au king jusqu'à déjeuner. (Ferdydurke, s. 338)

Pomimo wyraźnie wyznaczonego limitu czasowego, ograniczającego trwanie zdarzenia, w rzadkich przypadkach możliwe jest użycie imparfait.

341a. Aż do tej pory **była** zadowolona z przeciętności istnienia.

341b. Jusqu'alors, elle **était** satisfaite de la banalité de l'existence.

342a. Do tamtej chwili nic nie **wskazywało** na fakt, że jest panem mojego losu.
(Amerykańska, s. 59)

342b. Jusqu'à cet instant, rien, n'**indiquait** qu'il était maître de mon destin.
(Whisky, s. 77)

343a. Skórzana piłka to nie byle co, do tej pory **graliśmy** gumową.
(Weiser, s. 51)

343b. Un ballon en cuir, ce n'était pas n'importe quoi! Jusqu'à ce jour, nous **jouions** avec un ballon en plastique. (David, s. 54)

344a. **Od 1980 do 1989**, był dyrektorem Amerykańskiego Teatru Baletowego.

344b. **De 1980 à 1989**, il était le directeur du Théâtre Américain de Ballet.

Możliwość użycia imparfait z zamkniętymi przedziałami czasu związana jest z pozycją wyrażenia *jusqu'à* i konstrukcji *de ... à ...* w przykładach 341 - 344. Okolicznik jest na początku zdania i jest oddzielony od dalszej części zdania przecinkiem. Jest to zabieg stylistyczny zwany w języku francuskim jako *thématisation*. Okolicznik tematyczny jest w ten sposób wyodrębniony. Dlatego w powyższych przykładach pełni tylko funkcję lokalizatora temporalnego, a nie kwantyfikatora. Natomiast okoliczniki nietematyczne, w przykładach 337-340, są bezpośrednio związane z czasownikiem i pełnią funkcję kwantyfikatorów ograniczających przedział czasu. Wymagają bezwarunkowo użycia czasów

dokonanych. Imparfait ponadto może wprowadzać odcień kontrastu w tego typu zdaniach. Imparfait, w przeciwieństwie do passé composé, jest czasem, który nie ma żadnego związku z teraźniejszością. Dobrze nadaje się więc do pokazania kontrastu między przeszłości a teraźniejszością. Wspomina o tym R. Martin: „L’*ω* de l’IMP ne peut en effet occuper le passé sans qu’il y ait quelque intervalle avec le moment actuel; le seuil de rupture de l’IMP doit précéder, aussi peu que l’on le voudra, mais effectivement, le présent réel, car s’il en était autrement, le schéma d’IMP viendrait à se confondre avec celui du PR.”³²³ Przykład 341 mógłby brzmieć w następujący sposób:

345a. Aż do tej pory **była** zadowolona z przeciętności istnienia, ale teraz już nie jest.

345b. Jusqu’alors, elle **était** satisfaite de la banalité de l’existence; maintenant ce n’est plus le cas.

Podobnie do okoliczników *do...*, funkcjonuje *dopóki* lub *zanim (nie)*, którym odpowiada *jusqu’à ce que*.

346a. **Szedł**, dopóki się nie zmęczył.

346b. Il **a marché** jusqu’à ce qu’il se fatigue.

347a. **Torturowali** go, dopóki nie przyznał się do zdrady.

347b. Ils l’**ont torturé** jusqu’à ce qu’il avoue qu’il avait trahi.

5.3.2. Kwantyfikatory

W języku polskim kwantyfikatory łączą się zawsze w czasie przeszłym z czasownikami niedokonanymi.

348a. Długo myślał o kupnie samochodu.

348b. * Długo pomyślał o kupnie samochodu.

349a. Przez dwa lata chodził do tej szkoły.

349b. *Przez dwa lata poszedł do tej szkoły.

³²³ R. Martin, op. cit., s. 106

W przeciwieństwie do języka francuskiego, nie ma tu znaczenia, że zdarzenie lub stan już ustały. Aspekt dokonany znacznie rzadziej może w języku polskim wyrażać długości trwania. „Wynika to stąd, że – jak wiemy dokonaność związana jest z momentalnością lub zwraca uwagę na końcowy czy początkowy punkt czynności pozostaje w sprzeczności z pewnymi okolicznikami czasu, wskazującymi na długotrwałość procesu.”³²⁴ Wyjątkiem jest konstrukcja *w + miara czasu*, która kładzie nacisk na rezultat czynności i wymaga zawsze użycia form dokonanych. Nie wchodzi więc bezpośrednio w zakres niniejszej pracy. Porównajmy:

350a. W dwie godziny nauczył się jeździć samochodem.

350b. * W dwie godziny uczył się jeździć samochodem.

Użycie formy niedokonanej z okolicznikami trwania czasu jest więc zasadniczą różnicą między językiem polskim a francuskim. Jak pokazują przykłady 351-353 tłumaczenie w języku francuskim odbywa się bowiem przez czasy dokonane, a mianowicie *passé composé* i *passé simple*.

351a. **Szukały** chwilę ołówka. (Kronika, s. 22)

351b. Toutes deux **cherchèrent** un moment un crayon. (Chronique, s. 21)

352a. Pół roku nie **otwierałem**. (Apokalipsa, s. 150)

352b. Ça fait six mois que je ne l'**ai pas ouverte**. (Apocalypse, s. 167)

353a. Kochałem cię **całe życie**.

353b. Je t'**ai aimé toute la vie**.

354a. **Długo** nikt nie otwierał.

354b. **Longtemps** personne ne vint.

355a. Spieraliśmy się **trochę**.

355b. Nous discutâmes **un peu**.

³²⁴ W. Śmiech, op. cit., s. 38

Powyższe przykłady wykluczają z zasady użycie imparfait. Okoliczniki spełniają bowiem funkcję kwantyfikatorów, czyli określają jak długo trwała akcja. W związku z tym nie mogą się łączyć z tym czasem przeszłym niedokonanym.

Kwasyfikatory prepozycyjnym takim jak *parzez / podczasz / w czasz* / w *ciagu* + określenie miary czasu odpowiadają prepozycje *pendant* i *durant*. Wszystkie kwasyfikatory wymagają w języku francuskim tłumaczenia przez czasy dokonane.

356a. Parzez te sześć tygodni **stalem** przy bramie. (*Zdżyć*, s. 14)

356b. Pendant ces six semaines je **suis resté** devant ce portail. (*Prendre*, s. 16)

357a. **Milczal** dość długo, bo parzez trzydzieści lat. (*Zdżyć*, s. 21)

357b. Durant trente ans il n'a pas **dit** un mot. (*Prendre*, s. 23)

358a. **Parzez trzy dni** umizgiwałem się do dziewcząt.

358b. **Pendant trois jours** je fis cour à des jeunes filles.

5.3.3. Kwasyfikatory krotności ograniczonej

W kontekście braku habitualności (zwyczaj), wyrażenia typu *x razy* oraz *x-krotnie* oznaczają wielokrotność liczbowo ograniczoną i tym samym powtarzalność czynności zakończoną w przeszłości. Zauważmy, że krotność może być sprecyzowana konkretną liczbą lub podana w przybliżeniu (*kilkakrotnie*, *wiele razy*). Wyrażenia z tej kategorii są czystymi kwasyfikatorami, gdyż w żadnym wypadku nie mogą mieć funkcji lokalizatorów temporalnych. W języku polskim wielokrotność ograniczona może łączyć się z czasownikami niedokonanymi i dokonanymi. J. Stawnicka wyjaśnia, że „czynnikiem wpływającym na wybór formy aspektowej w kontekście krotności ograniczonej jest znaczenie leksykalne czasownika.”³²⁵ W swoim opisie wskazuje na grupy czasowników, które są szczególnie predysponowane do użycia w aspekcie niedokonanym, takie jak czasowniki akcji dwukierunkowej (*Wczoraj dwa razy jechałem po skarpetki a i tak nie kupilem.*), czasowniki wyrażające percepcje stanowe (*Trzy razy widziałem go na ulicy.*), czasowniki konatywne (*Rozwiązywał zadanie dwa razy.*), czasowniki inicjalne (*Kilka razy zagadywał do niej.*).

³²⁵ J. Stawnicka, *Aspekt...*, op.cit., s. 61

W języku francuskim bezwarunkowo mamy w takim wypadku do czynienia z tłumaczeniem przez *passé composé* lub *passé simple*.³²⁶ Imparfait nie jest zgodny z numerycznie ograniczoną czynnością: „Les adverbiaux cardinaux attribuent aux phrases une valeur itérative en présentant un nombre donné d’occurrences particulières de l’action. Comme il s’agit d’occurrences discrètes d’une part, et que d’autre part l’imparfait présente le procès de manière non bornée, ces phrases ne sont pas grammaticales.”³²⁷ Porównując charakterystykę i możliwości użycia *passé composé*, A.-M. Berthonneau i G. Kleiber, również zauważają, że: „l’imparfait ne se combine pas avec les expressions adverbiales numériques, itératives:

(19) * La semaine dernière, il pleuvait trois fois/ plusieurs fois

(20) La semaine dernière, il a plu trois fois/ plusieurs fois

qui, n’étant vraies qu’à des moments bien délimités, lui interdisent de qualifier le thème « la semaine dernière » dans sa totalité, alors qu’elles conviennent à la fragmentation du thème due au *passé composé*.”³²⁸ Tłumaczenia przykładów poniżej potwierdzają te obserwacje.

359a. Siedem razy **strzelala** do siebie, zanim trafiła. (Zdążyć, s. 10)

359b. Elle **s’est tiré** sept balles avant de succomber. (Prendre, s. 12)

359c. * Elle se tirait sept balles avant de succomber.

360a. Cztery razy ją **wyprowadzałem** i za każdym razem ją **zgarнали**.

(Zdążyć, s. 12)

360b. Je l’**ai sortie** à quatre reprises, et elle **s’est fait reprendre** chaque fois.

(Prendre, s. 14)

361a. Ja już tam raz **bylem**.

361b. J’y **suis déjà allé** une fois.

³²⁶ B. Kuzmider, przytacza przykład, w którym imparfait występuje z kwantyfikatorem numerycznym określającym liczbę całkowitą:

Le Khédive le giflait **trois fois** de suite. Jest to tak zwany imparfait narratif, który jest zabiegiem stylistycznym i występuje w tekstach literackich. Ten rodzaj użycia imparfait występuje w kontekstach dokonanych, więc nie wchodzi bezpośrednio w zakres niniejszej pracy.

³²⁷ M. Asnes, *L’aspect du VP fléchi : interactions entre les catégories lexicales et fonctionnelles*, [dostęp:09.07.2009],

[dostępny:]www.biu.ac.il/HU/fc/frstaff/asnes/ASNES_Aberystwyth.rtf

³²⁸ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, op. cit.

362a. Parę razy chyba **chciałem** umrzeć. (Kronika, s. 82)

362b. Je crois que j'**ai voulu** mourir plusieurs fois. (Chronique, s. 78)

Brak możliwości tłumaczenia poprzez formy niedokonane w języku francuskim zacierają różnicę, która istnieje w języku polskim między konfiguracjami limitatywnymi a czasownikami rezultatywnymi, które określają zamknięty zbiór czynności punktowych lub konkluzywnych. Porównajmy przykłady, które ilustrują ten problem.

363a. **Całowałem** tę dziewczynę dwa razy.

363b. **Pocałowałem** tę dziewczynę dwa razy.

363c. J'**ai embrassé** cette jeune fille deux fois.

364a. **Spotykali się** ze sobą kilka razy.

364b. **Spotkali się** ze sobą kilka razy.

364c. Ils **se sont vus** plusieurs fois.

365a. Wiele razy **wybawiała** mnie z opresji.

365b. Wiele razy **wybawiła** mnie z opresji.

365c. Elle m'**a** maintes fois **tiré** d'embarras.

Zasadnicza różnica w tłumaczeniu jest widoczna w przypadku tłumaczenia niedokonanych form czasowników telicznych o rezultacie niekoniecznym.

366a. Trzy razy **zdawałam** egzamin z gramatyki (i nie zdałam).

366b. *Trzy razy **zdałam** egzamin z gramatyki.

366c. Trois fois j'**ai subi** l'examen de grammaire (et j'ai échoué).

367a. Sto razy **tłumaczyłem** ci, że nikt nie jest prorokiem we własnym kraju.

367b. *Sto razy **wytłumaczyłem** ci, że nikt nie jest prorokiem we własnym kraju.

367a. J'**ai** cent fois **essayé de t'expliquer** que nul n'est prophète dans son propre pays.

Czasowniki z grupy imperfectiva tantum połączone z kwantyfikatorami krotności ograniczonej, otrzymują w tłumaczeniu interpretację dokonaną.

368a. Parę razy **nudziliśmy się** ze sobą okropnie.

368b. Plusieurs fois nous **nous sommes ennuyés** à mort l'un avec l'autre.

Od reguły tłumaczenia wyłamują się bardzo rzadkie przypadki połączenia wyrażenia *x* razy z imparfait. Poniżej zacytowano przykład O. Ducrot:

369. C'est incroyable, la semaine dernière il pleuvait plusieurs fois, et cette semaine il n'y a pas eu une goutte d'eau.³²⁹

W powyższym zdaniu pokazany jest kontrast między dwoma przedziałami czasowymi *la semaine dernière* i *cette semaine*. Imparfait zastępuje w tym zdaniu passé composé, a jego użycie służy właśnie do podkreślenia tego kontrastu. W ten sposób imparfait może występować łącznie z kwantyfikatorem *plusieurs fois*, co w innego rodzaju zdaniach uznane by zostało za niegrammatyczne. Imparfait w *il pleuvait plusieurs fois* charakteryzuje w całości pewien przedział czasu, w opozycji do innego przedziału czasowego. G. Kleiber i A.-M. Berthonneau nazywają taki zabieg *mise en contraste*.³³⁰

5.3.4. Ograniczenie przedziału zdarzenia przez kontekst zdania

Przedział czasowy danej czynności lub stanu może być uznany za zamknięty nie tylko ze względu na użycie okoliczników, ale także na podstawie szerszego kontekstu. W poniższych zdaniach istnieją wyrażenia informujące o ustaniu czynności lub stanu. W języku polskim czasowniki, do których odnosi się ograniczenie wynikające z kontekstu są za każdym razem niedokonane; jednak w języku francuskim ich odpowiednik są dokonane. W poniższych przykładach kontekst, który informuje o ustaniu czynności lub stanu został podkreślony.

³²⁹ O. Ducrot, op. cit.

³³⁰ A.-M. Berthonneau, G. Kleiber, *Pour une nouvelle approche de l'imparfait...*, op. cit., s. 62

370a. **Szukałem** go i znalazłem.

370b. Je l'**ai cherché** et je l'ai trouvé.

371a. - Tak, **ubóstwiałam** Jakuba. Przeżyliśmy piękne chwile razem. Ale namiętność nigdy nie trwa długo... A poza tym wojna nas rozłączyła.

371b. – Oui, je l'**ai adoré**. Nous avons eu de beaux moments. Mais la passion ne dure jamais longtemps... Et puis la guerre nous a désunis.

372a. **Kochałam** ją, **uwielbiałam** ją. Potem ona zrobiła mi krzywdę, wreszcie umarła.

372b. Je l'**ai beaucoup aimée**, beaucoup **admirationnée**. Ensuite elle m'a fait du mal, et puis elle est morte.

373a. - Pan ją **kochał** ?

- Tak, i uprzykrzyła mi się (...).

373b. - Vous l'**avez aimée** ?

- Oui, et je me suis lassé d'elle.

Passé composé i passé simple nie stanowią jedynej możliwości tłumaczenia. Mimo wyraźnego ustania czynności, o czym informuje kontekst zdania, w niektórych przypadkach istnieje także możliwość użycia imparfait. Porównajmy poniższy przykład.

374a. **Znalazłem**, to czego szukałem.

374b. **J'ai trouvé** ce que je cherchais.

Różnica znaczenia przykładów 370-373 i 374, tłumaczona była przez respondentów francuskojęzycznych na dwa różne sposoby, które się nie wykluczają. Pierwszym powodem była chęć podkreślenia przez rozmówcę czasu trwania poszukiwań poprzez użycie imparfait. Z kontekstu zdania wiadomo, że poszukiwania dobiegły końca (*j'ai trouvé*), więc użycie czasu dokonanego nie jest konieczne. Drugi powód wynikał natomiast z charakterystyki imparfait, jako tła dla wydarzenia punktowego. Użycie dwóch czasowników w passé composé wyraża natomiast sekwencję następujących po sobie wydarzeń. Wybór między imparfait a passé composé, jak podkreślano, jest

całkowicie subiektywny. W jednym wypadku, użycie *passé composé* tłumaczono tym, że być może podmiot szukał, ale zaprzestał poszukiwań i w tym momencie właśnie znalazł, to czego szukał. Powyższe spostrzeżenia potwierdzają, że różnica ta nie jest do końca wyraźna nawet dla osób posługujących się na co dzień językiem francuskim.

Użycie *imparfait* w przedziałach zamkniętych może być ponadto związane z cechą charakterystyczną, a zatem w miarę stałą, podmiotu. W przykładach poniżej *qui poignardait les passants* oraz *qui volait les portefeuilles* są określeniami podmiotu.

375a. Człowiek, który **atakował** przechodniów nożem został zatrzymany.

375b. L'homme **qui poignardait** les passants a été interne.

376a. Młody człowiek, który **kradł** torebki w supermarketach został złapany na gorącym uczynku.

376b. Un jeune homme **qui volait** les portefeuilles dans les supermarchés a été interpellé en flagrant délit.

5.3.5. Tłumaczenie przez *passé composé*

Wybór między *passé composé* i *passé simple* w tłumaczeniu podlega regułom użycia czasów gramatycznych, a także zasadom stylistycznym. *Passé composé*, a ściślej mówiąc *passé composé de l'antériorité* i *passé simple* posiadają z gramatycznego punktu widzenia wspólny zakres użycia. Nawet w takich przypadkach, tłumaczenie podlega zasadom stylistycznym. *Passé composé* jest jedynym czasem tłumaczenia wypowiedzi w dialogach.

Polski czas przeszły niedokonany posiada jako odpowiednik *passé composé* w użyciach faktualnych, wśród których wyróżnia się dwa podstawowe warianty, a mianowicie wariant konkluzywny (rezultatywny lub ingresywny) oraz *parfait d'expérience*. Obydwa użycia *passé composé* określane są czasami mianem *parfait existentiel*, gdyż zbliżone są do funkcjonowania *present perfect* w języku angielskim.³³¹ W zdaniach, w których nie występują kwantyfikatory, moment

³³¹ D. Apothéloz, *Le passé surcomposé et la valeur de parfait existentiel*, „French Language Studies”, 2010, nr 20, s. 105–126

wypowiedzi określa zamknięcie przedziału czasowego z prawej strony. W języku polskim limitatywność złożona jest wtedy z dwóch elementów: semantem czasownika wyraża ciągłość, a składnik limitatywny wynika z kontekstu wypowiedzi. Użycie *passé composé* zaciera opozycję między zdarzeniem semelfaktywnym i iteratywnym, a także z zasady nie występuje z lokalizatorami temporalnymi.

Przypominamy przykłady tłumaczenia *parfait d'expérience*.

377a. Ja też **kochałem, nienawidziłem, cierpiałem**.

377b. *Moi aussi, j' ai aimé, haï, souffert*.

378a. Czy **skakaleś** kiedykolwiek ze spadochronem?

378b. *As-tu jamais sauté en parachute?*

W przypadku, kiedy czasownik niedokonany w czasie przeszłym określa czynność teliczną i semelfaktywną, a jej rezultat pozostaje w domyśle lub jest bezpośrednio podany w kontekście, użycie *passé composé* zbliża się do interpretacji konkluzywnej. Należy jednak zauważyć, że w języku polskim, różnica między konkluzywnością, a jej brakiem jest zawsze widoczna. Czas przeszły niedokonany informuje jedynie o zaistnieniu samej czynności, natomiast czas przeszły dokonany podkreśla jej rezultat.

379a. Ten hotel **budowała** jakaś amerykańska firma.

379b. Ten hotel **zbudowała** jakaś amerykańska firma.

379c. *Cet hôtel a été construit* par une entreprise américaine.

380a. **Wypelniałem** już tę ankietę.

380b. **Wypelnilem** już tę ankietę.

380c. *J' ai déjà rempli* ce bulletin de renseignement.

Z czasownikami telicznymi czas przeszły niedokonany podkreśla element trwania, przy braku istnienia elementu rezultatywnego. *Passé composé* jest wtedy używany w tłumaczeniach czasowników, których rezultat nie został osiągnięty, pozostaje w domyśle lub został anulowany.

381a. **Budowali** tu kiedyś hotel, ale zarzucili budowę.

381b. Ils **ont mené** ici des travaux de construction d'un hotel mais ils ont abandonné le projet.

382a. Dlaczego nie otworzyłaś okna? – **Otwierałam**, ale znów zamknęli.

382a. Pourquoi tu n'as pas ouvert la fenêtre? – Je l'**ai ouverte**, mais ils l'ont fermée de nouveau.

383a. Ktoś tu się **włamywał**.

383b. Ktoś tu się **włamał**.

383c. Quelqu'un **a essayé d'entrer** ici par effraction.

5.3.6. Ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i plus-que-parfait

P. Imbs definiuje funkcję PQP następująco: „la fonction générale du plus-que-parfait temporel est donc de marquer les actions accomplies (et donc antérieures) au moment où surviennent une ou plusieurs actions nouvelles, avec lesquelles il est lié, par la volonté du locuteur, à titre d'élément d'une situation.”³³² Jak podkreśla P. Imbs, czynność wyrażona przez PQP jest uprzednia w stosunku do czynności wyrażonej przez każdy inny czas przeszły. PQP jest więc porównywalny do polskiego czasu zaprzeczonego, który jest jednak w praktyce rzadko używany. Ustalenie kolejności chronologicznej dwóch akcji odbywa się na podstawie kontekstu zdania lub szerszego kontekstu, co nie sprawia trudności rozmówcy. H. Włodarczyk podkreśla, że „c'est la connaissance du monde (relations chronologiques probables entre les procès) qui permet, au moment de la traduction vers le français, de recourir à un temps composé pour traduire un verbe polonais. Il y a donc parfois une certaine part d'interprétation subjective.”³³³ Rozpatrzmy to zjawisko na podstawie poniższego przykładu, w którym mamy do czynienia z dwiema akcjami a i b.

384a. Kiedyś dużo czytał (a), ale potem czytanie mu się znudziło. (b)

Czynność a *czytał* jest uprzednia w stosunku do czynności b *znudziło mu się* w zdaniu podrzędnym, o czym informują okoliczniki *kiedyś* i *potem*. Rozróżnienie

³³² P. Imbs, op. cit., s. 124

³³³ H. Włodarczyk, *L'apport...*, op. cit., s. 19

kolejności zdarzeń w przeszłości ma konsekwencje dla tłumaczenia na język francuski.

384b. Il avait beaucoup lu mais il s'est lassé de la lecture.

Jak można zauważyć, w języku francuskim użycie okoliczników nie jest konieczne w tym przykładzie, gdyż sama struktura czasów informuje o kolejności obydwu zdarzeń. Porównajmy inne przykłady tłumaczenia. Zauważmy, że w niektórych z przytoczonych zdań w języku polskim nie występują okoliczniki informujące o kolejności czynności, jednak tłumacz musi podjąć decyzję o użyciu PQP na podstawie kontekstu zdania.

385a. Tylko, że pożegnaliśmy się, czegośmy nigdy przedtem nie **robili**.

(Zdążyć, s. 8)

385b. Sauf qu'on s'est dit adieu, ce qu'on n'**avait** jamais **fait** avant.

(Prendre, s. 10)

386a. Miał dużo młodzieńczej werwy, zapału, tylko, że nigdy przedtem **nie widział** « akcji ». (Zdążyć, s. 8)

386b. Il débordait d'une énergie juvénile mais il n'**avait** encore jamais **vu** de grande raffle. (Prendre, s. 10)

387a. Może niekiedy sądził nawet, że **zawiódł** go Bóg. (Bóg zawiódł go przed momentem rozmyślenia na ten temat)

(Początek, s. 85)

387b. Peut-être même, parfois, lui arrivait-il de penser qu'il **avait été trompé** par Dieu. (Seidenman, s. 101)

388a. Kiedy miał nieco więcej jak dwadzieścia lat, wydawało mu się, że wszystko **splonęło**. (moment splonięcia poprzedza moment refleksji)

(Początek, s. 23)

388b. Quand il eut un peu plus de vingt ans, il lui sembla que tout **avait brûlé** sans laisser des traces. (Seidenman, s. 27)

389a. Otworzył oczy i przyjrzał się dłoniom. Jeszcze były własne. Uspokojony przylgnął do poduszki. W nocy **był** u niego Henio. (...) Tylko gest Henia dotarł do niego. (Początek, s. 16)

389b. Il ouvrit les yeux et contempla ses mains. C'étaient encore les siennes. Il **avait vu** Henio cette nuit. (...) Seul son geste était parvenu jusqu'à lui. (Seidenman, s. 17)

390a. To nasz dozorca (...) mył klatkę schodową. Już go tyle razy **pokazywano** w telewizji, **opisywano** w gazetach, a on ciągle z tym samym uporem, mył co kwartał nasze schody, jedyny naczelnik domu w całym kraju, który to praktykował. (Apokalipsa, s. 26)

390b. C'était notre concierge (...) qui était en train lessiver le sol. On l'**avait** déjà **montré** à la télé, **cité** dans les journaux, mais lui, nullement découragé, recommençait chaque trimestre son nettoyage comme l'unique chef de l'immeuble dans toute la ville à honorer cette pratique archaïque.

(Apocalypse, s. 30)

Kolejnym przypadkiem, kiedy istnieje ekwiwalencja polskiego czasu niedokonanego i PQP, jest mowa zależna. Ten zabieg stylistyczny w języku francuskim określany jako *style (discours) indirect libre* jest jednym ze sposobów przytaczania wypowiedzi postaci. Wypowiedź jest przytoczona w zdaniu podrzędnym za pomocą zwrotów takich jak *pomyślał, powiedział, rzekł*, które połączone są ze zdaniem głównym za pomocą spójnika *že*. W języku polskim przytoczenie wypowiedzi może następować przy użyciu dwóch czasów, a mianowicie czasu teraźniejszego i czasu przeszłego. Porównajmy przykłady poniżej wraz z ich tłumaczeniami na język francuski.

391a. Powiedział, że **jest** w szkole. (w momencie wypowiedzi podmiot znajduje się w szkole)

391b. Il a dit qu'il **était** à l'école.

392a. Powiedział, że **był** w szkole. (był w szkole zanim o tym powiedział)

392b. Il a dit qu'il **avait été** à l'école.

Ostatni przykład jest szczególnie interesujący. Polski czas przeszły jest zawsze tłumaczony przez PQP w przypadku mowy zależnej, gdy czasownik przytaczający znajduje się w czasie przeszłym, a czynność, o której mowa nastąpiła przed momentem jej przytoczenia. Ilustrują to kolejne przykłady.

393a. Powiedział, że **plakał** w trakcie oglądania tego programu.

393b. Il a dit qu'il **avait pleuré** durant l'émission.

394a. Oświadczyła, że kopalnia **była wizytowana** przez Komisję z Katowic.

394b. Elle a déclaré que la mine **avait été visitée** par la Commission de Katowice.

5.4. Prawdy ogólne

Osobnym zagadnieniem dla tłumaczenia są zdania wyrażające prawdy ogólne lub ponadczasowe sądy. S. Y. Kuroda definiuje zdania ogólne (*la phrase générique*) jako zdania, które wyrażają „un certain état de choses général, habituel ou courant.” Zdanie ogólne różni się od zdania specyficznego (*la phrase spécifique*), które „se réfère à une occurrence particulière d'un événement ou d'un <state of affairs>.”³³⁴ Charakterystykę i warunki, które muszą spełniać tego typu zdania bardziej szczegółowo rozpatruje G. Kleiber w *Du côté de la référence verbale*. Przypomnijmy jedynie, że według definicji G. Kleibera, zdania ogólne wyrażają „une relation devenue indépendante des situations particulières, un état de choses ou situation potentiel et non réel.”³³⁵

Zdania tego typu, które w języku polskim wyrażają sądy ogólne w czasie przeszłym, tłumaczone są w większości przypadków przez *passé composé*, co ilustrują przykłady poniżej.

395a. Niewola zawsze **ginęła** z rąk niewolników. (Apokalipsa, s. 25)

³³⁴ S. Y. Kuroda, *Le jugement catégorique et le jugement théique. Exemples tirés de la syntaxe japonaise*, „Langages”, 1979, nr 29, s. 81-110, s. 81

³³⁵ G. Kleiber, *Sur la définition du proverbe* [w:] G. Kleiber, *Nominales*, A. Colin, Paris 1994, s. 207-224

395b. L'esclavage est fait pour périr de la main des esclaves. Ça c'est toujours **passé** ainsi. (Apocalypse, s. 28)

396a. Kto **uczył** cię tylko jeden dzień, jest ci ojcem na całe życie. (przysłowie chińskie)

396b. Celui qui t'**a enseigné** un jour, sera ton père pour toute la vie.

397a. Kto przestaje być przyjacielem, nigdy nim nie **był**. (przysłowie chińskie)

397b. Qui cesse d'être un ami, ne l'**a jamais été**.

398a. Deszcz ranny, gniew panny i taniec starej baby niedługo trwają.

398b. Pluie du matin n'**a jamais submergé** un moulin.

399a. W ciągu dwunastu godzin **rodziły się** fortuny i **ulegały** zagładzie dynastie. W ciągu dwunastu godzin **powstawały** i **ginęły** imperia.

(Apokalipsa, s. 31)

399b. Douze heures, c'est long. En moins de temps que ça on **a vu** naître des fortunes et sombrer des dynasties, que dis-je, des empires entiers.

(Apocalypse, s. 35)

W takich przypadkach użycie passé composé nie ma bezpośredniego związku z aktualną sytuacją rozmówcy. Jednak związek passé composé z teraźniejszością jest zachowany w inny sposób. Jak zauważa Z. Guéntcheva: „l'entourage est un présent à valeur gnomique. Nous avons affaire à des vérités générales qui peuvent se produire à chaque instant.”³³⁶ Tłumaczenie poprzez passé composé jest więc najczęstszym wariantem w tego typu zdaniach. Bardzo rzadkim, chociaż możliwym zabiegiem, jest użycie passé simple. „En contexte, le Passé Simple peut prendre une valeur itérative, éventuellement prolongée en valeur gnomique: la répétition devient fréquence, voir loi universelle. Mais cet emploi est très rare:

De tout temps les renards

Cherchèrent à bernier les corbeaux.”³³⁷

³³⁶ Z. Guentchéva, op. cit., s. 175

³³⁷ S. Blondet, *Grammaire complète*, J.-P. Gisserot, Paryż 2001, s. 131

5.5. Podsumowanie

Złożoność reguł tłumaczenia na język francuski związana jest z różnorodnością wartości aspektualnych zdań, w których występują w języku polskim czasowniki niedokonane. Jej pierwszym powodem jest sama złożoność wartości aspektualnych czasowników, które mogą posiadać semantemy proste lub złożone. W języku francuskim należy dodatkowo brać pod uwagę połączenie wartości semantemu i gramemu. Przykładowo forma złożona z semantemu o wartości trwania w aspekcie ciągłym w zdaniach prezentuje się w następujący sposób:

400a. Z przyjemnością **ogłądałam** wystawy sklepowe.

400b. J'**ai contemplé** avec plaisir les vitrines.

Natomiast formy złożone z semantemu nieciągłego prostego lub złożonego z dominantą nieciągłą i z gramemu ciągłego mogą posiadać aspekt teliczny, jak poniżej.

401a. **Umierał** w oczach.

401b. Il **mourait** à vue d'œil.

402a. Statek **znikał** w oddali.

402b. Le bateau **disparaissait** dans le lointain.

Drugim powodem złożoności reguł tłumaczenia jest dwuznaczność samego czasownika. Analiza poniższych przykładów może prowadzić do interpretacji aspektu złożonego telicznego lub aspektu złożonego habitualnego.

402a. **Uciekał** przed pościgiem.

402b. Il **fuyait** devant une poursuite.

403a. Trzeba go było pilnować. **Uciekał** z domu

403b. Il fallait le surveiller. Il **s'enfuyait** de la maison.

Skomplikowane reguły tłumaczenia dotyczą także przypadków, w których czasownik jest jednym z elementów składających się na aspekt złożony, drugim jest natomiast

otoczenie czasownika (przysłówek, zdanie podrzędne). Zauważamy zasadniczą różnicę między interpretacją czasownika *czytać* w poniższych przykładach.

404a. W młodości **czytał** kryminały.

404b. Dans sa jeunesse, il **a lu** des romans criminels.

405a. Sprzątnąłem pokój, w czasie, gdy on **czytał** kryminał.

405b. J'ai nettoyé la chambre pendant qu'il **lisait** un roman criminel.

Należy także zauważyć, że w języku polskim kontekst współtworzący wartość aspektualną, nie musi być wyrażony w treści, ale może znajdować się w rzeczywistości pozajęzykowej. W języku francuski kontekst wymaga na ogół sprecyzowania.

407a. **Tonął** w morzu.

407b. Il **s'est** presque **noyé** dans la mer.

Podsumowując, wybór francuskiego odpowiednika polskiego czasu przeszłego niedokonanego zależy od wartości aspektualnej czasownika. Wykładniki aspektulane w obydwu językach nie są jednak identyczne, co prowadzi do znacznego skomplikowania reguł ekwiwalencji.

ROZDZIAŁ 6

UWAGI KOŃCOWE: PROBLEMY W TŁUMACZENIU CZASOWNIKÓW NIEDOKONANYCH NA JĘZYK FRANCUSKI

Przedstawione konfiguracje polskiego czasu przeszłego niedokonanego są najczęściej spotykanymi użyciami, których tłumaczenie nie sprawia trudności. Specjalną uwagę należy poświęcić zagadnieniom, które są typowe dla języków słowiańskich, a których tłumaczenie nie podlega prostym zasadom ekwiwalencji czasów. W takich przypadkach tłumaczenie jest raczej wynikiem indywidualnego podejścia do każdego przykładu z osobna. Wypracowane uprzednio reguły tłumaczenia polskiego czasu przeszłego niedokonanego nie obejmują niektórych przypadków, które w ogóle trudno przetłumaczyć na język francuski, bo ani imparfait ani passé composé / passé simple nie są adekwatne. W tej części prezentowane są właśnie takie przypadki. Zaobserwowane zjawiska zostały pogrupowane w kategorie tematyczne.

1. 6.1. Czasowniki teliczne o rezultacie niekoniecznym

Czasowniki z grupy osiągnięć oznaczają czynności celowe lub czynności i procesy kończące się jakimś stanem.³³⁸ W języku polskim, w czasie przeszłym istnieje możliwość użycia formy niedokonanej w sytuacji dokonaności. Taka możliwość zależy jednak od znaczenia czasownika. Wśród osiągnięć mamy do czynienia z czasownikami telicznymi, których rezultat jest przewidywalny jako pewien naturalny koniec czynności, oraz z czasownikami, których rezultat wcale nie jest konieczny, nieunikniony. Tylko czasowniki pierwszej z tych podkategorii pozwalają na użycie form niedokonanych w sytuacjach dokonaności, dla przykładu:

408. Nauczyciel języka polskiego **oceniał** mi tę pracę. (= ocenił)

409. Kto ci **dekorował** kościół? (= udekorował)

Przytaczamy ponownie wybrane przykłady czasowników, które zostały ujęte w poniższej tabeli.

Tabela 6.1. Podział czasowników telicznych

Czasowniki teliczne o przewidywalnym rezultacie	Czasowniki teliczne o rezultacie niekoniecznym
budować, pisać, projektować, czytać, badać, meblować, podłączać, dekorować, obliczać, kończyć, lakierować, oceniać, nagrywać, kopiować, naprawiać, zamawiać	topić się, nakłaniać, bronić, włamywać, przekonywać, zachęcać, odwodzić, uczyć się, targować, wieszać, rozwodzić się, przeszkadzać, umawiać się, zakładać (coś), oświadczać się, zdawać (egzamin)

Źródło: Opracowanie własne

Problemem dla tłumaczenia są czasowniki teliczne o rezultacie niekoniecznym. W czasie przeszłym niedokonane formy tych czasowników informują o braku osiągnięcia rezultatu. Jednak w języku francuskim użycie czasów dokonanych *passé composé* i *passé simple* kładzie nacisk na rezultatywność czynności. *Imparfait* nie może być użyty w tłumaczeniu czasowników z tej kategorii. H. Włodarczyk

³³⁸ Z. Vendler, op. cit.

podkreśla, że „le français ne peut pas traduire ces emplois qu’au passé simple ou passé composé, car l’imparfait donnerait une nuance de durée ou d’habitude (sauf l’emploi dit pittoresque de l’Imparfait qui peut convenir [...])³³⁹. Dla ilustracji problemu, zastanówmy się nad tłumaczeniem następującego przykładu.

410a. Ojciec **umierał** dwa razy.

W tłumaczeniu tego przykładu na język francuski, istnieją następujące problemy. Imparfait nie może użyty w tłumaczeniu, gdyż akcja jest zamknięta i w zdaniu występuje kwantyfikator *dwa razy* wykluczający w języku francuskim niedokonaność (*Le père mourait deux fois.) Passé composé i passé simple również nie są odpowiednie w tłumaczeniu, ponieważ obydwa czasy kładą nacisk na dokonaność zdarzenia. Zdanie *Le père est mort deux fois.* jest równoznaczne z polskim zdaniem *Ojciec umarł dwa razy.* Nie tylko nie oddaje więc znaczenia polskiego zdania, ale jest niezrozumiałe dla rozmówcy. W celu tłumaczenia należy więc posłużyć się peryfrazą, która przybliży znaczenie zdania w języku polskim.

410b. Le père **a été** deux fois **proche de la mort.**

Porównajmy inne przykłady, w których dla celów tłumaczenia można również posłużyć się innymi środkami językowymi, by oddać znaczenie formy niedokonanej w języku polskim.

411a. **Topił się** w Sekwanie.

411b. Il **s’est presque noyé** dans la Seine.

412a. **Utopił się** w Sekwanie.

412b. Il **s’est noyé** dans la Seine.

413a. **Uczył się** angielskiego.

413b. Il **a étudié** l’anglais.

³³⁹ H. Włodarczyk, *L’apport de la linguistique ...*, op. cit. s.17

414a. **Nauczył się** angielskiego.

414b. Il **a appris** l'anglais.

415a. On nas **przekonywał**, ale nie przekonał. (H. Włodarczyk)

415b. Il **a voulu** nous **convaincre** mais ne nous a pas convaincus.
lub

415c. Il **a essayé** de nous convaincre mais il n'y est pas parvenu.

Zauważmy jednak, że taki zabieg wcale nie jest zawsze konieczny. O specyfice języka francuskiego świadczą przykłady poniżej, w których, pomimo braku osiągnięcia rezultatu występuje *passé composé*.

416a. – Więc to ty **namawiałeś** lud do zburzenia świątyni jerozolimskiej? (...)

– Ja, hegemonie, nigdy w życiu nie miałem zamiaru burzyć świątyni
i nikogo nie **namawiałem** do tak niesensownego uczynku.

(Mistrz, s. 23-25)

416b. – Ainsi c'est toi qui **a incité** le peuple à détruire l'édifice du temple de
Jérusalem? (...)

– hegemon, jamais de ma vie je n'ai eu l'intention de détruire le
Temple, et je n'**ai incité** personne à une action aussi insensée.
(Maître)

417a. Pierwszy z zatrzymanych próbował się w celi podpalić, ale w ostatnim momencie powstrzymał go wartownik. Drugi **wieszał się** na kracie celi. Znalezione go nieprzytomnego, ale żywego.

417b. Le premier détenu a essayé de s'immoler par le feu dans sa cellule, mais a été stoppé juste à temps par un surveillant. Le second **s'est pendu** aux barreaux de sa cellule. Il a été retrouvé inanimé, mais vivant.

418a. Coś tu **budowali**, ale potem zarzucili budowę.

418b. Ils **ont construit** ici quelque chose, mais plus tard ils ont abandonné la construction.

419a. Ten człowiek **rozvodził się** trzy razy i o dziwo, jest dalej ze swoją żoną.

419b. Cet homme **a divorcé** trois fois et quelle surprise! Il est toujours avec sa femme.

420a. On wszystko **robił**, ale nic nie zrobił. (cyt. za H. Włodarczyk)

420b. Il **a tout fait** mais n'a rien mené à bien.

Czasowniki niedokonane *wieszał się, rozwodził się i budowali* zostały przetłumaczone przy użyciu *passé composé*, co nie jest sprzeczne ze znaczeniem zdania w języku polskim. W obydwu przypadkach polskie formy niedokonane oddają nieukończony stan czynności. Nie jest możliwa więc wymiana z formami dokonanymi. *Zbudowali* oznacza, że *ukończyli budowę*, co jest zaprzeczeniem dalszej części zdania *zarzucili budowę*. Podobnie, forma *powiesił się* oznacza, że *umarł przez powieszenie*, więc nie mógł przeżyć. W języku francuskim użycie formy rezultatywnej, w przeciwieństwie do języka polskiego, jest możliwe, gdyż kontekst zdania wyjaśnia, że ostateczny rezultat nie miał miejsca.

6.2. Czasowniki niedokonane z anulowaniem rezultatu

Szczególnym rodzajem czasowników ogólnofaktualnych są czasowniki niedokonane z anulowaniem rezultatu. W terminologii anglosaskiej ten szczególny rodzaj czasowników określany jest jako *two-way action verbs*.³⁴⁰ Istotą ich znaczenia jest to, że akcja miała miejsce, jednak osiągnięty rezultat został anulowany w wyniku nastąpienia akcji o przeciwnym rezultacie. Do grupy tych czasowników należą takie czasowniki, w których znaczeniu leksykalnym zawarta jest informacja o akcji, której skutki nie są aktualne w chwili mówienia tj. są zniesione przez akcję o przeciwnym ukierunkowaniu. Czasowniki te tworzą nieliczną grupę (między innymi *brać, otwierać, zamykać, włączać, przychodzić, przekraczać, sprzątać*). W języku polskim jedynie czasowniki niedokonane mogą posiadać takie znaczenie. Przyjrzyjmy się przykładom takich czasowników wraz z ich tłumaczeniem.

³⁴⁰ H. Hamburger, *The nature of the perfect and the aorist in Russian*, [w:] A. A. Barentsen, B. M. Groen, R. Sprenger (red.) *Dutch Contributions to the Tenth International Congress of Slavists*, Amsterdam, Rodopi 1988, s. 235-253

6.3. Tłumaczenie negacji czasowników z kategorii osiągnięć o znaczeniu szczegółowym

Należy także zwrócić uwagę na tłumaczenie formy dokonanej i niedokonanej osiągnięć w zdaniach negatywnych. A. Bogusławski zauważa, że w przypadku negacji osiągnięć, forma dokonana określa zdarzenia, które są niekoniecznie zakończone, natomiast forma niedokonana podkreśla brak osiągnięcia rezultatu. „As a result, in a simple affirmative sentence, the perfective will entail the imperfective, while under the negation, the direction of entailment is reversed.”³⁴² Forma niedokonana jest częścią składową formy dokonanej. Przykładowo, w zdaniu afirmatywnym, jeśli ktoś zbudował dom, znaczy, że go budował. Natomiast przy negacji, mamy do czynienia z odwrotną sytuacją. Zdanie *On nie budował domu.* jest konieczną przesłanką dla *On nie zbudował domu.*

Konsekwencje dla tłumaczenia na język francuski są następujące.

425a. On nie **budował** domu.

425b. Il n'a pas **construit** de maison.

426a. On nie **zbudował** domu.

426b. Il n'a pas **construit** de maison.

Różnica między formami czasownika *budować* w przykładach 425 a 426 polega na tym, że forma niedokonana oznacza brak jakiegokolwiek inicjalnej akcji w kierunku budowy domu. Zdanie *On nie budował* jest równoznaczne z *On nie brał udziału w budowie*. Rozmówca niekoniecznie ma na myśli brak końcowego rezultatu. Rezultat wcale nie jest w centrum zainteresowania. Forma niedokonana kładzie natomiast nacisk właśnie na brak osiągnięcia końcowego rezultatu. Tłumaczenie zdań polskich na język francuski zacierą tę różnicę. Przykłady 425 i 426 mają znaczenie szczegółowe, o czym świadczy pojedyncza forma rzeczownika *dom*. Podobnie przedstawia się poniższy przykłady.

427a. On nie **naprawiał** tego telefonu.

³⁴² B. H. Partee, *Negation, intentionality, and aspect* [w:] S. D. Rothstein, *Theoretical and crosslinguistic approaches to the semantics of aspect*, John Benjamins B. V, Amsterdam 2008, s. 309

427b. Il n'**a** pas **réparé** ce téléphone.

Zdania z formami niedokonanymi czasowników z kategorii osiągnięć o znaczeniu cechy charakterystycznej będą tłumaczone przez czas niedokonany imparfait. Podkreślmy, że w przykładzie 428a, dopełnienie występuje w liczbie mnogiej.

428a. On nie **писаł** książek dla dzieci. (= on nie był pisarzem literatury dziecięcej)

428b. Il n'**écrivait** pas de livres pour enfants.

6.4. Dodatkowe konotacje formy niedokonanej czasownika

Ostatnim wybranym problemem jest dodatkowa konotacja formy niedokonanej lub dokonanej, której różnica jest w większości przypadków niemożliwa do oddania w tłumaczeniu. Porównajmy przykłady na podstawie czasowników *mówić* i *robić*.

429a. Co ty **mówiłeś**?

429b. Co ty **powiedziałeś**?

429c. Qu'est-ce- que tu **as dit**?

430a. Co **robiłeś**?

430b. Co **zrobiłeś**?

430c. Qu'est-ce que tu **as fait**?

W języku polskim użycie formy dokonanej wraz z odpowiednią intonacją może być rozumiane jako negatywna reakcja wyrażająca groźbę lub naganę. Forma niedokonana jest natomiast neutralna i kładzie nacisk na powtórzenie uprzedniej wypowiedzi (429a) lub prośbą o informację (430a). W tłumaczeniu na język francuski nie można wyrazić różnicy między polską formą niedokonaną i dokonaną. W obydwu wariantach zostanie użyta forma dokonana (*passé composé*). Różnica między formami dokonanymi i niedokonanymi jest niekiedy bardzo istotna. M. Sládková przytacza następujący przykład, którego francuskie tłumaczenie zupełnie zmienia

wyjściowy sens zdania.³⁴³

431a. Já nejsem ani politik ani hospodář, já přece nemůžu **přesvědčovat**.

431b. Nie jestem ani politykiem, ani ekonomistą, przecież nie mogę ich przekonywać. (tłumaczenie własne)

431c. Je ne suis ni politicien ni économiste, je ne peux tout de même pas les **convaincre**.

Czasownik *przekonywać* przetłumaczony jako *convaincre* rozumiany będzie przez francuskiego czytelnika jako *przekonać*. Wyjściowy sens zdania, w którym osoba nie chce okazać stronnictwa ze względu na swoją pozycję w społeczeństwie, został zmieniony. Czasownik *convaincre* skłania ku interpretacji, że osoba nie posiada wystarczająco dobrych argumentów do przekonania kogokolwiek.

Niektórzy językoznawcy uważają, że forma niedokonana czasownika, w przeciwieństwie do dokonanej, może być użyta, aby wyrazić także subiektywne stosunek rozmówcy do wyrażanej treści. M. Sládková przytacza następnie dwa przykłady Viléma Mathesiusa.

432a. Przypominam sobie, że **pożyczyłem** ci tę książkę. (tłumaczenie własne)

432b. Je me souviens de t'avoir prêté ce livre.

433a. Przypominam sobie, że ci **pożyczałem** tę książkę. (tłumaczenie własne)

433b. Je te l'**ai** pourtant **prêté**, ce livre, je m'en souviens.

Forma niedokonana prowadzi do następującej interpretacji wypowiedzi. Osoba przypomina sobie i upewnia się, że zdarzenie pożyczenia książki w ogóle miało miejsce, starając się odtworzyć scenę przed swoimi oczami.³⁴⁴

³⁴³ M. Sládková, *Etude contrastive de l'aspect en tcheque et en français dans une perspective textuelle* [w:] J. Černý (red.), *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 71, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomuniec 1998, s. 185-190

³⁴⁴ M. Sládková, *La valeur aspectuelle : Problème de traduction (Confrontation franco-tchéque)* [w:] „Linguistics and translation studies”, Van Vaerenbergh, Amsterdam 2002

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszej pracy było przedstawienie reguł tłumaczenia polskiego czasu przeszłego czasowników o aspekcie niedokonanym. W rozważaniach punktem wyjścia był język polski, a językiem docelowym był język francuski. Taki wybór podyktowany jest charakterystyką obydwu języków. Polski czas przeszły znajduje w języku francuskim całą gamę odpowiedników wśród rozbudowanej kategorii czasów gramatycznych. Szczególnie interesujący jest problem tłumaczenia czasowników o aspekcie niedokonanym. W języku polskim oprócz tradycyjnych wartości aspektualnych, to znaczy habitualności oraz trwania w przeszłości, czasowniki niedokonane w czasie przeszłym są używane z powodzeniem w kontekstach dokonanych. Dla celów opracowania reguł tłumaczenia posłużono się semantyczną teorią aspektu Stanisława Karolaka, która odzwierciedla mechanizmy funkcjonowania aspektu w analizowanych językach.

Ze względu na argumenty przytoczone powyżej, pierwszy rozdział pracy jest poświęcony opisowi opozycji czasów przeszłych w języku francuskim. Pokazano ponadto podstawowe wartości i zakres użycia poszczególnych czasów. Analiza miała na celu nie tylko przedstawienie bogactwa przeszłych czasów francuskich, ale także przygotowanie gruntu pod opracowanie zasad tłumaczenia. Wśród opozycji czasów francuskich szczególnie istotną jest opozycja aspektualna. Drugi rozdział pracy zawiera opis zagadnienia aspektu wraz z metodami badania. Funkcjonowanie aspektu warunkuje bowiem reguły tłumaczenia. Stwierdzono także, że jedynie metoda onomazjologiczna stwarza możliwości porównawcze aspektu między różnymi językami. Semazjologia prowadzi natomiast do sztucznego podziału na aspekt gramatyczny i aspekt leksykalny. Zgodnie z zasadami onomazjologii, przyjęto założenie, że aspekt jest kategorią uniwersalną i opiera się na tych samych podstawowych założeniach. Kolejnym krokiem było pokazanie, że teorie aspektu oparte na metodzie onomazjologicznej prowadzą niekiedy do hermetycznych opisów zagadnienia i nie mogą służyć za podstawy do opisów porównawczych. Wybór semantycznej teorii aspektu nie był przypadkowy, gdyż Stanisław Karolak pracował w oparciu o języki zarówno słowiańskie, germańskie i romańskie. Problem aspektu widziany z takiej szerokiej perspektywy, pozwolił na wypracowanie teorii, która przybliży funkcjonowanie mechanizmów aspektu między językami z różnych rodzin językowych. W istocie rzeczy, szereg reguł tłumaczenia wpływa w logiczny sposób z zasad teorii Stanisława Karolaka, pozwalając ponadto na określenie funkcjonowania aspektu na polu czasownika, a także w pewnych okolicznościach w szerszym kontekście zdania i tekstu. Na tle istniejących teorii aspektu semantyczna teoria aspektu Stanisława Karolaka wydaje się najbardziej spójna i uniwersalna w zastosowaniu, co nie wyklucza polemik. Teresa Tomasziewicz kwestionuje jej miarodajność stwierdzając, że: „Si l'on accepte donc l'opinion de Karolak (...) on devrait pouvoir rendre dans une langue toutes les valeurs exprimées dans une autre. La pratique traductologique montre pourtant qu'il y a certaines formes verbales polonaises dont les valeurs sont difficiles ou même impossibles à rendre en français, même dans un contexte plus large.”³⁴⁵ Wyjątki, którym poświęcono ostatni, bardzo krótki zresztą, rozdział pracy, nie podważają jednak całokształtu teorii. Semantyczne

³⁴⁵ T. Tomasziewicz, *Quantité et qualité dans le traitement de certains perfectifs polonais et leur traduction en français*, [w:] A. Deschamps, J. Guillemin-Flescher (red.), *Les opérations de détermination: Quantification / qualification*, Ophrys, Paryż 1999, s. 199-212

ujęcie aspektu pozwoliło na wypracowanie spójnych zasad ekwiwalencji między czasem przeszłym czasowników niedokonanych, a czasami przeszłymi w języku francuskim. Należy podkreślić, że w badaniu reguł tłumaczenia użyto szerokiego wyboru polskich tekstów literackich wraz z ich tłumaczeniami na język francuski. Analiza została uzupełniona o obserwację użycia poszczególnych czasów w źródłach elektronicznych. Opisane zasady tłumaczenia znalazły potwierdzenie zarówno w literaturze pięknej, jak i w języku potocznym. Natomiast w celu wyróżnienia użycia faktycznych czasowników w języku polskim przebadano zawartość *Słownika języka polskiego*.

Niniejsza praca pokazała kolejno reguły tłumaczenia użycia faktycznych oraz aktualnych. Następnie skupiono się na problemie ekwiwalencji między polskimi czasownikami niedokonanymi w czasie przeszłym, a poszczególnymi czasami w języku francuskim. Mechanizm tłumaczenia nie jest prosty i wiele reguł jest obłożonych specyficznymi warunkami. Wiąże się to jednak z różnicami funkcjonowania aspektu w obydwu językach. Przypomnijmy, że wykładnikiem aspektu w języku polskim jest semantem czasownika, w języku francuskim mamy do czynienia ze współdziałaniem semantemu, gramemu, a także kontekstu. Przedstawione reguły biorą pod uwagę wszystkie możliwości wyrażania aspektu w języku francuskim, nie podważając jednak założenia, że aspekt czasownika jest stały.

Praca nad regułami tłumaczenia była z jednej strony ogromnym wyzwaniem, a z drugiej strony, niezmiernie wzbogacającym doświadczeniem. Mam nadzieję, że będzie stanowić pomocną lekturę, a także przyczyni się do dalszych badań nad ekwiwalencją czasów.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMCZEWSKI H., *Réflexions sur la grammaire du français*. [dostęp: 06.12.2009], [dostępny:] <http://www.linguistique.org/grammaire.htm>
- APOTHÉLOZ D., 2010: Le passé surcomposé et la valeur de parfait existentiel. *French Language Studies*, 20, s. 105–126
- ARCHAIMBAULT S., 2001: L'aspect: fortune d'un terme, avatars d'un concept. [w:] Colombat B., Savelli M. (red.) *Métalangage et terminologie linguistique: actes du colloque international de Grenoble*, Leuven: Peeters, s. 83-89
- ARMSTRONG N., 2005: *Translation, linguistics, culture: a French-English handbook*. Trowbridge: Cromwell Press Ltd.

- ASNES M., *L'aspect du VP fléchi: interactions entre les catégories lexicale et fonctionnelle*. [dostęp: 09.07.2009], [dostępny:] www.biu.ac.il/HU/fc/fr-staff/asnes/ASNES_Aberystwyth.rtf
- BAT-ZEV SHYLDKROT H., 2005: Comment définir la périphrase "se laisser + infinitif". [w:] Baat-Zev Shyldkrot H., Le Querler N. (red.) *Les Périphrases Verbales*, Amsterdam: John Benjamins
- BENVENISTE E., 1966: *Problèmes de linguistique générale*. Paryż: Gallimard
- BERTHONNEAU A.-M., KLEIBER G., 1993: Pour une nouvelle approche de l'imparfait: L'imparfait, un temps anaphorique méronomique. *Langages*, 112, s. 55–73
- BERMEL N., 1997: *Context and the lexicon in the development of Russian aspect*. Berkeley: University of California Press
- BERTINETTO P. M., DELFITTO D., 2000: Aspect vs. Actionality [w:] Dahl Ö. (red.) *Tense and aspect in the languages of Europe*, Berlin: Mouton de Gruyter
- BLANCHE-BENVENISTE C., DEULOFEU J., STÉFANINI J., VAN DEN EYNDE K. (red.), 1984: *Pronom et syntaxes: L'approche pronominale et son application en français*, Paryż: SELAF
- BLONDET S., 2001: *Grammaire complète*. Paryż: J.-P. Gisserot
- BOGACKI K., KAROLAK S., 1992: Założenia gramatyki o podstawach semantycznych. [w:] Nowakowska-Kempna I. (red.) *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 157-188
- BOGUSŁAWSKI A., 1981: On Describing Accomplished Facts with Imperfective Verbs. [w:] Jakobsen P., Krag H.R. (red.) *The Slavic Verb. An Anthology Presented to Christian Sørensen*, Kopenhaga: Rosenkilde, s. 34-40
- BONDARKO A. W., 1986: *Principy funkcjonalnoj gramatyki i woprosy aspektologii*. Leningrad: Nauka
- BORILLO A., 1988: Durée et fréquence en français. [w:] Tersis N., Kihm A. (red.) *Temps et aspects. Actes du Colloque CNRS, Paris, 24-25 octobre 1985*, Paryż: Peeters/Selaf, s. 149-162
- BORILLO A., 1984: La négation et les modifieurs temporels: une fois de plus «encore». *Langue française*, 62(1), s. 37-58
- BONEH N., DORON E., 2008: Deux concepts d'habitualité. *Recherches Linguistiques de Vincennes 37: Aspect et Pluralité d'Événements*, Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, s. 113-138

- BOTH-DIEZ A.-M., 1985: L'aspect et ses implications dans le fonctionnement de l'imparfait, du passé simple et du passé composé au niveau textuel. *Langue française*, 67, s. 5-22
- BRÈS J., 2005: L' Imparfait: L'un et le Multiple, [w:] Labeau E., Larrivée P. (red.) *Nouveaux développements de l'imparfait*. Cahier Chronos, 14, Amsterdam: Rodopi
- BRÈS J., Habiter le temps: le couple imparfait/ passé simple en français. *Langages*, 127, s.77-95
- BRÈS J., 2005: *L'imparfait dit narratif*. Paryż: CNRS-éditions
- CAMUSSINI M.-A., 2006: *Analyse formelle et conceptuelle des formes verbales du français contemporain : A la croisée du passé simple et de l'imparfait, du futur et du conditionnel, les concepts « ±potentiel » et « ±défini »*. Rozprawa doktorska, Université Rennes 2
- CAUDAL P., VETTERS C., 2005: Que l'imparfait n'est pas (encore) un préterit. [w:] Labeau E., Larrivée P.(red.), *Nouveaux développements de l'imparfait*, Cahiers Chronos, 14, Amsterdam: Rodopi
- CHAMORRO-PREMUZIC T., 2007: *Personality and Individual differences*. Oxford: Blackwell
- CHARAUDEAU P., 1992: *Grammaire du sens et de l'expression*. Paryż: Hachette
- CHEVALIER J.-C., 1994: *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paryż: Larousse
- CHMIELECKI A., *Wykłady z ontologii*. [dostęp: 21.04.2009]; [dostępny:] www.wnsts.strony.univ.gda.pl/filozofia/pracownicy/chmielecki-w-ontologia-2006.pdf
- COCKIEWICZ W., 2007: *Na peryferiach aspektu*. *LingVaria*, 2(4), s. 9-25
- COHEN D., 1989: *L'aspect verbal*. Paryż: Presses universitaires parisiennes
- COHEN M., 1956: *Pour une sociologie du langage*. Paryż: Albin-Michel
- COMRIE B., 1976: *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press
- CHUQUET H., PAILLARD M., 1987: *Approche linguistique des problèmes de traduction anglais-français*. Paryż: Editions Ophrys
- DAHL Ö., 1985: *Tense and Aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- DAMOURETTE J., PINCHON E., 1911-1956: *Des mots à la pensée, Essai de grammaire de la langue française*. Paryż: d'Artrey

- DANAHER D., 2003: *The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech*, Munich: Lincom
- DE CUYPERE L., 2008: *Limiting the Iconic*. Amsterdam: John Benjamins
- DE MULDER W., VETTERS C., 1997: The French imparfait, determiners and grounding. [w:] Brisard F.(red.), *Grounding The Epistemic Footing of Deixis and Reference*, Berlin: Mouton de Gruyter
- DESCLÉS J.-P., 1980: Construction formelle de la catégorie de l'aspect (essai). [w:] David J., Martin R.(red.), *Notion d' aspect*. Paryż: Klincksieck, s. 198-237
- DESCLÉS J.-P., GUENTCHÉVA Z., 1997: Aspects et modalités d'action (Représentations topologiques dans une perspective cognitive). *Studia Kognitywne*, 2, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 145-173
- DESCLÉS J.-P., 2000: Les représentations cognitives du langage sont-elles universelles?. [w:] Negro M. (red.) *Essais sur le langage, logique et sens commun*, Fribourg: Editions Universitaires, s. 53-81
- DICKEY S. M., 2000: *Parameters of Slavic Aspect, A Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications
- DIVJAK D., KOCHAŃSKA A., JANDA A., 2007: Why Cognitive Linguists Should Care About the Slavic Languages And Vice Versa. [w:] Divjak D., Kochańska A. (red.) *Cognitive Paths into the Slavic Domain*, Berlin: Mouton de Gruyter, s. 1-19
- DOWTY D., 1979: *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: Reidel
- DUCROT O., TZAVETAN T., 1972: *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paryż: Editions du Seuil
- DUCROT O., 1979: L'imparfait en français. *Linguistische Berichte*, 60, s. 1-23
- ENGELBERG S., 1999: "Punctuality" and Verb Semantics. [w:] Han A. N., Minnick Fox M. (red.) *Proceedings of the 23rd Annual Penn Linguistics Colloquium: University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics Vol. 6.1*, Philadelphia: Penn Linguistics, s.127-140
- FERNÁNDEZ P. L., 2003: *L'aspect verbal en Grec ancien: le choix des thèmes verbaux chez Isocrate*. Leuven: Peters
- FILIP H., 1993: *Aspect, situation types and nominal reference*. Rozprawa doktorska, Berkeley: University of California
- FILIP H., 2008: Aspectual class and Aktionsart. [w:] von Heusinger K., Maienborn C., Portner P. (red.) *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin: Mouton de Gruyter

- FLUDERNIK M., 1993: *The Fictions of Language and the Languages of Fiction*. Nowy Jork: Routledge
- FRADIN B., 1988: Décrire un verbe. [w:] Bès G., Baschung K., Fuchs C. (red.) *Lexique et paraphrase*. Lille: Presses Universitaires de Lille
- FRANK H., 1968: Comptes Rendus - H. Weinrich, Tempus: Besprochene und erzählte Welt. *L'homme*, 8(1), s. 102-106
- FRAWLEY F., 1992: *Linguistic semantics*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates
- FUCHS C., LÉONARD A.-M., 1979: *Vers une théorie des aspects: Le système du français et de l'anglais*. La Haye: Mouton
- GAREY H., 1957: Verbal aspect in French. *Language*, 33, s. 91-110
- GENIS R., 2008: Perdurativity in Polish – 100 years after Agrell. [w:] Houtzagers P., Kalsbeek J., Schaeken J. (red.), *Dutch contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists*, Amsterdam: Rodopi
- GOLIAN M., 1979: *L'aspect verbal en français?*, Hamburg: Helmut Buske Verlag
- GOSELIN L., 1996: *Sémantique de la temporalité en français*, Louvain-la-Neuve: Editions Duculot
- GREVISSE M., 1964: *Le bon usage – Grammaire française*, Gembloux: Duculot
- GUENTCHÉVA Z., 1990: *Temps et aspect: l'exemple du bulgare contemporain*. Paryż: Editions du CNRS
- GUILLAUME G., 1929: *Temps et verbe. Théorie des aspects des modes et des temps*, Paryż: Champion
- GUILLAUME G., 1951: La représentation du temps dans la langue française. *Langage et science du langage* Paryż: Nizet, s. 193–209
- GUILLAUME G., 1969: Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe: Esquisse d'une théorie psychologique de l'aspect. [w:] Guillaume G., *Langage et science du langage*, 3-e édition, Paryż: Nizet, s. 46-58
- GUILLAUME G., 1969: De la Double Action Séparative du Présent. [w:] Guillaume G., *Langage et science de langage*, Paryż: Nizet, s. 193-207
- HAVU J., 2005: L'expression du passé récent en français: Observations sur l'emploi de la périphrase venir de + infinitif. [w:] Bat-Zeev Shyldkrot H., Le Querler N. (red.) *Les Périphrases Verbales*, Amsterdam: John Benjamins, s. 279-292
- HAMBURGER H., 1988: The nature of the perfect and the aorist in Russian. [w:] Barentsen A. A., Groen B. M., Sprenger R. (red.) *Dutch Contributions to the Tenth International Congress of Slavists*, Rodopi: Amsterdam, s. 235-253

- HLIBOWICKA-WĘGLARZ B., 1998: *Processos de expressão do aspecto na lingua portuguesa*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej
- HOBÆK HAFH M., 2002: L'imparfait pittoresque sur la sellette. *Romansk Forum*, 16(2), s. 435-441
- IMBS P., 1968: *L'emploi des temps verbaux en français moderne*. Paryż: Klincksieck
- JAKOBSON R., 1963: Aspects linguistiques de la traduction. [w:] Jakobson R., *Essais de linguistique générale*, Paryż: Editions de Minuit, s. 78-86
- JĘDRZEJKO E., 1991: Teoretyczne problemy nominalizacji: Przegląd ujęć i propozycji metodologicznych. [w:] Nowakowska-Kempna I. (red.) *Języka a kultura*, 8, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 209—221
- JONES M. A., 1996: *Foundations of French syntax*, Cambridge: Cambridge University Press
- JUDGE A., HEALEY F. G., 1985: *Reference Grammar of Modern French*, Londyn: Edward Arnold
- KAHN F., 1972: Traduction et linguistique. *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 27, s. 21-42.
- KAMP H., NEF F., 1981: Evénements, représentations discursives et référence temporelle. *Langages*, 64, s. 39-64
- KAROLAK S., 1994: Le concept d'aspect et la structure notionnelle du verbe. *Studia Kognitywne*, 1, s. 21-41
- KAROLAK S., 1995: Aspect: les inférences virtuelles polono-françaises. [w:] Cygal-Krupowa Z. (red.), *Les contacts linguistiques franco-polonais*, Lille: Diffusion Presses Universitaires de Lille, s. 65-84
- KAROLAK S., 1997: Aspect – Catégorie grammaticale? Formalisation des faits de langues. *Studia Kognitywne*, 2
- KAROLAK S., 1998: Catégorisation sémantique des verbes et aspect. *Lingua Posnaniensis*, 40, s.71-87
- KAROLAK S., 2001: Argumenty na rzecz pojęciowej tożsamości aspektu i rodzajów czynności. [w:] Karolak S., *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, s. 475-497
- KAROLAK S., 2001: Czy aspekt jest kategorią gramatyczną?. [w:] Karolak S., *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, s. 461- 474
- KAROLAK S., 2001: Semantyczna kategoryzacja czasowników a aspekt. [w:] Karolak S., *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, s. 499-514

- KAROLAK S., 2005: Trois langues-trois visions du temps impliqué?. *Neophilologica*, 17
- KAROLAK S., 2007: *Składnia francuska o podstawach semantycznych*. tom 1, Kraków: Collegium Columbinum
- KAROLAK S., 2008: L'aspect dans une langue: le français. *Studia Kognitywne*, 8
- KIKLEWICZ A., 2005: Finitywny model aspektualności: założenia teoretyczne. *Prace Filologiczne*, s. 59–82
- KLEIBER G., 1987: *Du côté de la référence verbale: les phrases habituelles*. Berno: Peter Lang
- KLEIBER, G., 1994: Sur la définition du proverbe. [w:] Kleiber G., *Nominales*, Paryż: A. Colin
- KLUM A., 1961: *Verbe et adverbe*. Uppsala: Almqvist et Wiksell
- KORTMANN B., 1991: The triad "tense-aspect-aktionsart": Problems and possible solutions. *Belgian Journal of Linguistics*, 6, s. 9-27
- KURODA S. Y., 1979: Le jugement catégorique et le jugement thétiq. Exemples tirés de la syntaxe japonaise. *Langages*, 29, s. 81-110
- KURYŁOWICZ J., 1972: Miejsce Aspektu w Systemie Konjugacyjnym. *Symbolae Polonicae in Honorem Stanisłai Jodłowski*, s. 93-98
- KUSZMIDER B., 1999: *Aspect, temporalité et modalité en polonais et en français*, Paryż: Ophrys
- LABEAU E., 2002: L'unité de l'imparfait: vues théoriques et perspectives pour les apprenants du français, langue étrangère. *Travaux de linguistique*, 45, s. 157–184
- LABEAU E., VETTERS C., CLAUDAL P. (red.) 2007: *Sémantique et diachronie du système verbal français*. Amsterdam: Rodopi
- LACA B., 2004: Les catégories aspectuelles à expression périphrastique: une interprétation des apparentes « lacunes » du français. *Langue française*, 141
- LAZARD G., 2003: Aspect, temps, mode de procès. [w:] Lentin J., Lonnet A., Robin Ch. J. (red.), *Mélanges David Cohen. Etudes sur le langage, les langues, les dialectes, les littératures, offertes par ses élèves, ses collègues, ses amis présentées à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, Paryż: Maisonneuve & Larose
- LEEMAN D., 2003: Le passé simple et son co-texte: examen de quelques distributions. *Langue française*, 138, s. 20-34

- LE GOFFIC P., 1986: Que l'imparfait n'est pas un temps du passé. [w:] Le Goffic P. (red.) *Points de vue sur l'Imparfait*, Caen: Centre de publications de l'université de Caen, s. 55-69
- LE GOFFIC P., 1997: Temps, temps vécu, temps linguistique. A propos des conceptions de G. Guillaume et de E. Minkowski. *Cahiers de praxématique*, 29, s. 135-155.
- LENCI A., BERTINETTO P. M., 2000: Aspect, adverbs, and events: habituality vs. perfectivity. [w:] Higginbotham J., Pianesi F., Varzi A. C. (red.) *Speaking of Events*, Oxford: Oxford University Press, s. 245-287
- LEVIN B., RAPPAPORT HOVAV M., 2005: *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press
- L'HUILLIER M., 2003: *Advanced French Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press
- LINDSTEDT J., 2001: Tense and aspect. [w:] Hapselmath, M., König E., Oesterreicher W., Raible W. (red.), *Language Typology and Language Universals Vol. 1*, New York: Walter de Gruyter
- LUSCHER J.-M., STHIOUL B., 1996: Emplois et interprétations du Passé Composé. *Cahiers de Linguistique Française*, 18, s. 187-217
- MAINGUENEAU D., 1991: *L'énonciation en linguistique française*, Paryż: Hachette
- MALISZEWSKA A., SALONI Z., 1986: Opozycja czasowników niedokonanych i dokonanych w nauczaniu szkolnym. *Polonistyka*, 7
- MARTIN R., 1971: *Temps et aspect*, Paryż: Editions Klincksieck
- MAURER P., 1988: *Les modifications temporelles et modales du verbe dans le papiamentu de Curaçao (Antilles Néerlandaises)*. Hamburg: Helmut Buske Verlag
- MELLET S., 1988: *L'imparfait de l'indicatif en latin classique: temps, aspect, modalité*. Paryż: Editions Peeters
- MŁYNARCZYK A., 2004: *Aspectual Pairing in Polish*. Utrecht: LOT
- MÓIA T., 2006: Portuguese expressions of time and its English counterparts. *Journal of Portuguese Linguistics*. 5-1, p. 37-73
- MOLENDIJK A., 1990: *Le passé simple et l'imparfait: une approche Reichenbachienne*. Amsterdam: Rodopi
- MOLENDIJK A., 1993: Présuppositions, implications, structure temporelle. [w:] Vetters C. (red.) *Le temps de la phrase au texte*, Lille: Presses Universitaires de Lille
- MOLINIER CH., LEVRIER F., 2000: *Grammaire des adverbes*. Genewa–Paryż: Droz

- MOSEGAARD HANSEN M.-B., 2003: La polysémie de l'adverbe encore. *Travaux de linguistique*, 44, s. 143-166
- MOUTON CH., 1986: *Aspect grecs–aspects russes à la lumière des traductions modernes de textes anciens*. Paryż: Belles Lettres
- MURYN T., 1999: *Le syntagme nominal abstrait et la cohérence discursive*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP
- NICOLAU C., 2003: L'interprétation du Passé Simple et de l'Imparfait dans le discours. *Cahiers de Linguistique Française*, 25, s. 153-165
- NOWAKOWSKA M., 2005: Non-correspondance entre le passé composé français et le passé imperfectif polonais: contexte de l'adverbe toujours. *Synergie*, 2, s.105-111.
- NOWAKOWSKA M., *Teoria su aspetto e su tempo di Stanisław Karolak*. [dostęp: 03.02.10]; [dostępny w:] <http://www.linguistica.unifi.it/upload/sub/articoli/NowakowskaFirenze2009aspektKarolak.pdf>.
- PAILLARD D., 2004: Déjà: Adverbe ou marqueur discursif? *Actes du colloque Chronos 6*. Genewa
- PARTEE B. H., 2008: Negation, intentionality, and aspect. [w:] Rothstein S. D. (red.), *Theoretical and crosslinguistic approaches to the semantics of aspect*, John Amsterdam: Benjamins B. V.
- PATARD A., 2007: *L'un et le multiple- L'imparfait de l'indicatif en français: valeur en langue et usages en discours*. Rozprawa doktorska, Université Paul-Valéry III, Montpellier
- PHARIES D. A., 1985: *Charles S. Peirce and the linguistic sign*. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- PIERNIKARSKI C., 1969: *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*. Warszawa: Wydawnictwo PAN
- PIÑÓN CH., 1997: Achievements in an Event Semantics. [w:] Lawson A., Cho E. (red.) *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory VII Ithaca*, Nowy Jork: CLC, s. 276–293
- POUILLON J., 1993: *Temps et Roman*. Paryż: Gallimard
- POUNTAIN CH. J., 1983: *Structures and transformations: the Romance verb*. Totowa: Barnes & Noble Books
- POZIERAK-TRYBISZ I., 2009: *Składnia francuska o podstawach semantycznych*. t. 2., Kraków: Collegium Columbinum
- PUSCH C.D., 2003: La grammaticalisation de l'aspectualité: Les periphrases à valeur

- progressive en français. *Verbum*, 25, s. 497-510
- REICHENBACH H., 2005: The Tenses of Verbs. [w:] Mani I., Pustojovsky J., Gaizauskas R. (red.) *The language of time: the reader*, Oxford: Oxford University Press, s. 71-78
- REVAZ F., 1996: Passé simple et passé composé: entre langue et discours. *Études de linguistique appliquée*, 102, 175-198
- RIEGEL M., PELLAT J.-C., RIOUL R., 1994: *Grammaire méthodique du français*. Paryż: PUF
- SANTOLINI A., 2002: Qualités, propriétés et couples: une approche contemporaine de la précatégorisation chez Henri Wallon. *Enfance*, 4, s. 317-340
- SCHADEN G., *Je t'ai aimé, c'est que je t'aime?*. [dostęp: 15.02.09], [dostępny:] gerhard.schaden.free.fr/Pub/SCHADEN.recherches.0308.doc
- SERBAT G., NADJO L., 2001: *Opera disiecta: travaux de linguistique générale, de langue et littérature latines*. Leuven: Peeters
- SLÁDKOVÁ M., 1998: Etude contrastive de l'aspect en tchéque et en français dans une perspective textuelle. [w:] J. Černý (red.), *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, Olomuniec: Vydavatelství Univerzity Palackého
- SLÁDKOVÁ M., 2002: La valeur aspectuelle: Problème de traduction (Confrontation franco-tchéque). *Linguistics and translation studies*, Amsterdam: Van Vaerenbergh
- ŚMIECH W., 1971: *Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- SMITH C. S., 1986: A Speaker-Based Approach to Aspect. *Linguistics and Philosophy*, 9(1), s. 97-115
- SMITH C. S., 1997: *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- SQUARTINI M., MARELLO C., 2004: Plurilinguisme et didactique des langues: quelques applications de l'Aspect Hypothesis. *Revue française de linguistique appliquée*, 2(IX), s. 95-104
- STAWNICKA J., 2007: *Aspekt – iteratywność – określniki kwantyfikacyjne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
- STAWNICKA J., 2009: *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim: Tom I Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

- STHIOUL B., 1998: Le passé composé: une approche instructionnelle. [w:] Vogeleer S., Borillo A., Vettters C., Vuillaume M. (red.) *Temps et discours*. Louvain-la-Neuve: Peeters,
- ŚWIĄTKOWSKA M., 1987: *L'imparfait en français moderne*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński
- THELIN N. B., 1978: *Towards a theory of aspect: Tense and actionality in Slavic*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- TOMASZKIEWICZ T., 1999: Quantité et qualité dans le traitement de certains perfectifs polonais et leur traduction en français. [w:] Deschamps A., Guillemin-Flescher J. (red.) *Les opérations de détermination: Quantification / qualification*. Paryż: Ophrys, s. 199-212
- TOURATIER C., 1988: L'imparfait, temps du passé non marqué. [w:] Borillo A., Vettters C., Vuillaume M. (red.) *Regards sur l'aspect*. Amsterdam: Rodopi
- VENDLER Z., 1957: Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66(2), s. 143-160
- VET, C., 1980: *Temps, aspects et adverbes de temps en français contemporain: essai de sémantique formelle*, Genewa: Droz
- VETTERS C., 1993: Passé simple et imparfait: un couple mal assorti. *Langue française*. 100, s. 14-30.
- VINAY J.-P., 1995: *Comparative stylistics of French and English*. Amsterdam: John Benjamins Publishings Co.
- WATSON RODGER V., 1997: *Mieux écrire mieux s'exprimer*. Toronto: Canadian Scholars' Press
- WECHSLER S., 2005: Resultatives under the 'Event-Argument Homomorphism' Model of Telicity. [w:] Erteschik-Shir N., Rapoport T. R. (red.), *The syntax of aspect: deriving thematic and aspectual interpretation*. Nowy Jork: Oxford University Press, s. 255-273
- WEINRICH H., 1973: *Le temps*. Paryż: Seuil
- WEINRICH H., 1989: *Grammaire textuelle du français*. Paryż: Didier-Hatier
- WILMET M., 2003: *Grammaire critique du français*. Bruksela: Duculot
- WILMET M., 1991: L'aspect en français: essai de synthèse. *Journal of French Language Studies*. 1, s. 209-222
- WŁODARCZYK H., 1995: L'apport de la linguistique théoretique à la traduction du polonais au français: le problème du temps et de l'aspect au passé. [w:] Cygal-

Krupowa Z. (red.) *Les contacts linguistiques franco-polonais*. Lille: Diffusion Presses Universitaires de Lille, s. 13-27

WŁODARCZYK H., 1997: *L'aspect verbal dans le contexte en polonais et en russe*. Paryż: Institut d'Etudes Slaves

YAGUELLO M., 2003: *Le grand livre de la langue française*. Paryż: Editions du Seuil

INNE ŹRÓDŁA

Słownik języka polskiego, [dostępny:] <http://sjp.pwn.pl/>

LITERATURA PIĘKNA (wraz ze skrótami używanymi w tekście)

BULHAKOW M., *Mistrz i Małgorzata*. Kraków: Mediasat Poland Sp. z.o.o (Mistrz)

BOULGAKOV M., *Le maître et Marguerite*. [dostępny:]

http://www.ebooksgratuits.com/html/boulgakov_maitre_et_marguerite.html (Maître)

GOMBROWICZ W., 1982: *Ferdydurke*. Paryż: Instytut Literacki (Ferdydurke)

GOMBROWICZ W., 2007: *Ferdydurke*. Paryż: Gallimard, tłum. G. Sédir (Ferdydurke)

HUELLE P., 1997: *Weiser Dawidek*. Londyn: Puls (Weiser)

HUELLE P., 1990: *Weiser David*. Lozanna: L'Age d'Homme, tłum. F. Rosset (David)

KONWICKI T., 1996: *Mała Apokalipsa*, Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza (Apokalipsa)

KONWICKI T., 1979: *La petite Apocalypse*, Paryż: Editions Robert Laffont, tłum. Z. Bobowicz (Apocalypse)

KONWICKI T., 1976: *Kronika wypadków miłosnych*. Warszawa: Czytelnik (Kronika)

KONWICKI T., 1987: *Chronique des événements amoureux*, Saint-Étienne:

Publications Orientalistes de France, tłum. H. Włodarczyk (Chronique)

KRALL H., 1992: *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Warszawa: Wydawnictwo Gamma (Zdążyć)

KRALL H., 2005: *Prendre le bon Dieu de vitesse*, Paryż: Gallimard, tłum. P. Li i M. Ochab (Prendre)

MIŁOSZ Cz., 1990: *Zdobycie władzy*. Olsztyn: Pojezierze (Zdobycie)

MIŁOSZ Cz., 1980: *La prise du pouvoir*. Paryż: Gallimard, tłum. J. Hersch (Prise)

SIENKIEWICZ H., 2007: *Quo Vadis*. Kraków: Wydawnictwo Greg (Quo Vadis)

SIENKIEWICZ H., 1983: *Quo Vadis*. Paryż: Flammarion, tłum. E. Halpérine-Kaminski
(Quo Vadis)

SZCZYPIORSKI A. 1990: *Amerykańska whisky*. Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW,
(Amerykańska)

SZCZYPIORSKI A., 1995: *Whisky américain*, Paryż: Éditions de Fallois, tłum. I.
Hausser-Duclos. (Whisky)

SZCZYPIORSKI A., 1986: *Początek*. Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW (Początek)

SZCZYPIORSKI A., 2004: *La jolie Madame Seidenman*, Paryż: Éd. Liana Levi, tłum. G.
Conio (Seidenman)

SZKLARSKI A., *Tomek na czarnym łądzie*. [dostępny:]

<http://www.scribd.com/doc/34453731/2-Tomek-na-Czarnym-Lądzie-mandragora76>

(Tomek)